

PALMA la ciutat envaïda

La biografia de Ciutat.
Segona part:
La ciutat moderna.
De 1900 a 1936

INICIATIVESXXI

PALMA XXI

La ciutat moderna, de 1900 a 1936

Presentació

Què pretenem amb aquesta iniciativa?

Aquesta Biografia de Ciutat consisteix en crear una narració col·lectiva sobre els fets més significatius que expliquen l'evolució de la ciutat de Palma durant el segle XX fins a l'actualitat. La narració tindrà quatre parts. La primera serà des dels inicis de Palma fins al segle XX, part que ja està realitzada i publicada a la nostra web. La segona va des de 1900 a 1936, que és la que tens a les mans ara. La tercera serà des de 1936 fins a 1979. Finalment la quarta serà des de 1979 fins a l'actualitat.

Amb les aportacions de molts experts de diferents disciplines i de persones que han participat activament a la investigació o la gestió i desenvolupament de la Ciutat, anirem fent col·lectivament una narració consensuada, amb aportacions gràfiques i documentals de tot tipus.

Pensam que per planificar millor el futur, hem de conèixer el passat. Per això, fem aquest recorregut històric del què ha estat Palma al segle XX, per tal de fer millors propostes del que hauria d'arribar a ser la Ciutat del segle XXI.

Aquest recorregut ens ha de servir per entendre les claus profundes d'un creixement de la Ciutat que ha sobrepassat els límits sostenibles, que ja ha destruït molt de patrimoni que ara trobam a faltar, i que pot arribar a transformar-se -especialment els nuclis històrics de la badia- en una ciutat que viu d'esquenes als residents, morta per a la vida social normal, convertida en una plataforma de negoci turístic, urbanístic i comercial internacional.

Jaume Garau

President de Palma XXI

Col·lecció: Iniciatives XXI

Dipòsit legal: PM 834-2018

Edita: Palma XXI

Primera Edició de la segona part: Juny 2018

Copyrights: Palma XXI

Disseny: C3PO USALAFUERZA

Director de fotografia: Jaume Gual

Coordinador del projecte: Jaume Garau

Prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta publicació sense autorització de l'empresa editora.
Tots els drets reservats.

Continguts

La ciutat moderna, de 1900 a 1936

Introducció: Del somni modernitzador al malson de la guerra civil	06
Palma a 1900. La revolució social i demogràfica del segle XX	12
Palma a 1900. La vida quotidiana a Ciutat	16
La relació íntima entre Palma i Barcelona a 1900	22
Palma toma les murades i neix la ciutat nova	26
El turisme s'enlaira a Ciutat, de la mà del Modernisme	30
Gaspar Bennazar lidera la revolució arquitectònica i urbanística de Palma	34
Palma es recupera de la crisi de Cuba i la ciutat industrial avança	40
Campins modernitza l'església i la Setmana Tràgica la fa recular	44
Joan March entra a Ciutat	48
Joan March conquesta Ciutat	54
Guillem Forteza lidera el regionalisme	58
Palma lluita per un benestar social de nivell europeu	62
La dona i la vida social a la ciutat dels anys 20	70
La dona i el treball a la ciutat dels anys 20	74
Joan March guanya la batalla política	80
La dictadura de Primo de Rivera també arriba a Palma	84
La ciutat turística pren forma	90
L'arribada de la República a Ciutat	94
Palma immersa a la República	100
Palma abans del cop d'Estat	106
Epíleg	112

Introducció: del somni modernitzador al malson de la Guerra Civil

Palma va viure un primer terç de segle apassionant. L'energia creativa es va desenvolupar de forma contínua en múltiples activitats que van convertir la ciutat en una de les més modernes d'Europa amb comparació amb altres de semblants dimensions. Malauradament tot va acabar malament. En un context europeu cada vegada més bel·licós, l'Espanya dels dos bàndols va acabar enfrontant-se en una guerra que va arrossegar a tots i de la qual Palma no va sortir indemne.

L'última part del segle XIX va servir per posar els fonaments del projecte liberal per modernitzar la ciutat a través d'un nou urbanisme que ajudés a créixer la indústria i iniciar l'activitat turística. Tot i la crisi colonial del 98, la recuperació econòmica va ser relativament ràpida i no va comprometre les aspiracions a la modernització de la ciutat.

Per a moltes ciutats espanyoles i europees, l'eliminació de les muralles suposà el debut del seu desenvolupament urbanístic, econòmic i social. Cal recordar que la modernització de les grans ciutats com Barcelona, Madrid, París o Viena, s'havia iniciat a mitjans del segle XIX o fins i tot abans; en canvi, capitals més petites amb centres històrics emmurallats com Lleó, Pamplona, Cadis o Palma, anaven més endarrerides.

Pel que fa a la demografia, al 1900 la població del municipi de Palma arribava a les seixanta-cinc mil persones, mentre que al 1936 ja havia assolit les cent mil. La capital continuava amb la tendència, iniciada al segle XIX, d'absorbir el flux migratori interior. Així, doncs, si el 1900 la ciutat acollia el vint-i-cinc per cent de la població de l'illa, el 1936 arribava al trenta-cinc per cent. Per altra part, a principis del segle XX, la gran majoria dels seixanta-cinc mil habitants del municipi de Palma vivia a la ciutat històrica "*dins murades*".

La construcció de la muralla de Palma havia estat lenta i havia afectat a moltes generacions, amb el conseqüent esforç en inversió pública. Al seu torn, també ho va ser tant la seva demolició com les posteriors actuacions de rehabilitació de les muralles conservades, especialment el front marítim de la ciutat, les quals s'han allargat fins al segle XXI, tal com veurem al llarg del llibre. A més de l'enderrocament de les muralles, els ciutadans de Palma van impulsar moltes altres obres i iniciatives de tota mena. Algunes molt lentes i costoses com les de l'Eixample i d'altres molt més ràpides, com fou la del Passeig de Sagrera que gairebé es feu amb un dia.

Podem dir que durant el primer terç del segle XX, Palma va ser una ciutat en obres. Gràcies a les fotografies de l'època, podem constatar la quantitat d'obres que es van fer a la ciutat, entre les quals destaquen els nombrosos edificis de Gaspar Bennàzar, Lluís Domènech i Montaner, Jaume Alenyar, Francesc Roca o Guillem Reynés, així com les reformes de la Catedral dirigides per Antoni Gaudí, gràcies a la iniciativa i embranzida del bisbe Campins.

L'activitat privada impulsada per homes de negocis, com Alzamora, Sureda, Palmer, Tous, Pensabene, Casasayas, Corbella i tants d'altres, va ser molt intensa. També el sector públic va manifestar una important activitat com el sanejament del clavegueram i la conducció d'aigües, el transport públic, la millora dels habitatges, la millora de les carreteres amb els pobles de l'illa, l'ampliació del port, la creació d'escoles i centres de salut, etc.

Aquesta obra física anava acompanyada d'altres activitats polítiques i socials com fomentar la laïcitat, incorporar la dona en la vida social, laboral i política, modernitzar la vida cultural, impulsar l'associacionisme, impulsar el regionalisme polític amb la conseqüent volun-

Antoni Gelabert, *La murada i la Seu*, c.1905. Oli sobre tela.

tat de descentralitzar el poder, etc. Totes aquestes qüestions esdevingueren claus per al procés de modernització, procés que tingué una trajectòria irregular i no poc accidentada.

En el món de l'economia i el treball, el procés d'industrialització va crear noves relacions laborals i noves situacions de

conflicte social que impregnaren la vida ciutadana de Palma i de moltes altres ciutats europees. L'oligarquia observava amb creixent preocupació com un moviment obrer cada vegada més fort i reivindicatiu, reclamava la seva quota de participació i de poder, deixant molt clar que no acceptaria quedar fora dels beneficis del procés modernitzador.

A Espanya, i també a Palma, el bipartidisme pactat anà perdent pes en favor d'altres actors polítics (republicans, regionalistes, socialistes, comunistes i anarquistes, els quals tingueren cada cop més protagonisme social i polític). D'aquesta manera, la vella política va anar deixant pas -de mala gana- a la nova.

Alguns esdeveniments a Espanya van marcar també la vida ciutadana de Palma, semblant dubtes sobre el procés modernitzador. Un d'aquests esdeveniments va ser la Setmana Tràgica de Barcelona, que va suposar per a molts liberals i conservadors un avís important de què la intolerància i la repressió dels moviments obrers radicals po-

Benedicció de la nova bandera de la Guardia Civil. Gener de 1936. Arxiu Miquel Font. Publicada a "Palma 1931-1936" de Xavier del Hoyo i Arnau Company.

dia acabar amb el seu món econòmic i religiós. Els successos de la Setmana Tràgica van ser molt sentits a Palma. Concretament, la imatge del polític Antoni Maura va sortir molt perjudicada i, al seu torn, la classe dirigent de Palma va començar a pensar que en el procés de la modernització podia conduir a situacions perjudicials pels seus interessos, situacions que, ara ho veien, no havien calculat.

En aquest esperançador i de vegades dramàtic escenari, un mallorquí de la "part forana" – Joan March – anà adquirint un paper protagonista, tant a Mallorca com a Espanya. Entrà a la vida econòmica i social de Ciutat sense demanar permís a les classes dirigents i la seva irrupció significà la ruptura del consens entre

les forces conservadores, en aquells moments afeblides per la crisi del Maurisme. En un principi, March volgué controlar a republicans, socialistes i regionalistes, emperò finalment, al acceptar la impossibilitat de controlar aquestes forces, decidí donar un gir en la seva estratègia, donant un suport decisiu a la dreta i al seu braç armat, el sector més reaccionari de l'exèrcit, desembocant tot plegat l'Aixecament.

La filosofia econòmica i política de Joan March era oposada al de la burgesia industrial de Palma. A ell no li interessava fer indústria o turisme per modernitzar la ciutat, sinó guanyar diners de la manera més ràpida i menys costosa. Per això va fer en tot moment el que més el convenia, duent endavant els

negocis més rendibles que estassin al seu abast, fossin legals o il·legals. Amb aquesta actitud esdevingué protagonista indiscutible de la ciutat abans i després de la Guerra Civil.

Durant tot el primer terç del segle XX, les idees regionalistes i nacionalistes anaren creixent paral·lelament a l'augment de la cultura local i la força econòmica de la ciutat i l'illa de Mallorca, influenciats sens dubte pel que passava a Catalunya. El regionalisme va veure com una oportunitat l'arribada de la Segona República, el 1931, tot i que després es va decebre quan les seves expectatives de veure un Estatut d'Autonomia aprovat per les corts espanyoles no foren satisfetes.

Les dificultats de tot el procés modernitzador i les noves idees que l'encapçalaren en un entorn europeu, radicalitzat amb el triomf de la Revolució Russa, feren créixer també la força de la resistència de les idees tradicionals i immobilistes. La ineficàcia en els intents per part de la monarquia d'arbitrar entre els dos blocs, cada cop més allunyats entre sí, va provocar una bretxa social i la política que irremediament desembocà tràgicament a la Guerra Civil.

Els fracàs dels partits polítics per sortir de la crisi social i institucional, passà per la dictadura de Primo de Rivera, que, si bé en un principi podia semblar a molts un mal menor, en realitat suposà una embranzida que acabaria en l'enfrontament armat. La promesa de regeneracionisme i provisionalitat, no van ser autèntiques i en poc temps Primo de Rivera va eliminar els partits polítics convencionals per, a continuació, organitzar-se mitjançant un nou partit polític, Unió Patriòtica, que en el cas concret de Palma va donar cabuda a membres procedents del Maurisme. Des del 1923 fins a la caiguda de la dictadura el 1930, Palma va tenir cinc batlles, escollits "a dit" entre els membres del partit governamental.

Tot i la dinàmica política autodestructiva que regnava a Espanya, la vida social de Ciutat es va anar obrint a altres formes i costums, sobretot a causa del creixent nombre d'estrangers que la visitaven i dels que s'hi quedaven a viure, especialment en el barri del Terreno.

Tal com retrata Llorenç Villalonga en la seva novel·la Mort de Dama, publicada el 1931, Palma s'havia convertit en una ciutat en la qual convivien el món cosmopolita, de costums molt liberals, i el món tradicional, conservador d'arrels culturals centenàries. Un dels seus personatges -Donya Maria Antònia- exponent de la bona educació ciutadana, diu referint-se a la "colònia estrangera":

"Hem de viure a part de certes persones, perquè tenen costums diferents i no podríem congeniar, però no hem de voler jutjar al proïsme. Bastant tindrem algun dia, amb donar compte a Déu dels nostres propis actes".

La vida cultural i associativa de Palma va seguir les pautes de molts anys enrere. L'afició dels palmesans per passejar, pel teatre, els toros, el futbol, les bicicletes i els cavalls, varen anar generant nous espais, com ara el velòdrom del "Tirador" amb una cabuda de dues mil persones, el Teatre Líric, el Passeig Sagrera, el Passeig de la Riba, el canòdrom, el frontó balear, la plaça de toros de 1929, o el cinema Born de 1931. La Segona República va arribar sense avisar. A Palma ho feu amb les alegries i amb recels de la gent, sense l'entusiasme d'altres capitals.

Després de moltes iniciatives positives en el camp de l'urbanisme, la política, la sanitat i l'ensenyament, encapçalades entre d'altres per persones com Alexandre Jaume i Emili Darder, el somni de la modernitat es soterrà definitivament i començà un malson que duraria molts anys.

Palma a 1900. La revolució social i demogràfica del segle XX

*Hipòdrom de Bons Aires. Autor desconegut. Principis segle XX. Fons Manuel Oliver.
Publicat a l'Abans Palma, recull gràfic 1860-1970. Ed. Efadós.*

Per situar-nos a com era la població de Palma a 1900, ens ha semblat una bona idea establir una comparació amb la població que te ara. També hem recollit algunes dades de l'evolució demogràfica espanyola per tenir així un altre punt de referència.

Mentre Espanya va triplicar la seva població al llarg del segle XX, Palma la va sextuplicar. Aixó reflecteix l'enorme mobilitat haguda a tot l'Estat, amb un pol d'atracció molt potent a la perifèria costanera i a les illes, que produí un important èxode rural i una gran concentració de la població en àrees urbanes. Es en aquest moment quan es va manifestant progressivament el major pes del sector serveis, destacant sobretot la província de Madrid, però també les Illes Balears i sobretot Palma. El 60% d'adults treballava al camp i ara ho fan un 8%, mentre que els que treballen al sector de serveis és ara d'un 83%.

Aquesta mobilitat poblacional se produeix en paral·lel a altres canvis socials que durant el segle XX han experimentat

els ciutadans espanyols i també els de Palma. L'esperança de vida que a 1900 estava en els 35 anys, ara està en torn als 80. Mentre la majoria de les dones se casaven als 25 anys, ara ho fan als 35.

A 1900 les famílies nombroses eren lo normal, mentre ara a Palma un 34% viu sol i les parelles que tenen fills en tenen un o màxim dos. A 1900 les dones analfabetes arribaven al 65 %, ara no arriben al 3,5 %. Mentre que a principis de segle només un 10% de dones feia feina, a finals del segle XX ja era el 40%.

En quant a l'evolució de la població de Palma respecte de Mallorca, es interessant observar com al 1900 la població de Palma era una quarta part de Mallorca i al 1980 ja era del 54%. En canvi a partir dels anys 90, la població de Mallorca torna créixer respecte de Palma. Aquesta evolució de la relació Palma-Mallorca es segurament un indicador de la pèrdua progressiva, a partir dels anys 80, de la força social i política de la capital envers el de Mallorca i l'arxipèlag.

Vianants, capgrossos i carruatges davant el Gran Hotel. c. 1910. Fotografia de Bartomeu Reus.

Aquesta pujada i la posterior decadència del poder de Ciutat respecta de tota l'Illa, s'explica a través de molts factors, encara que un dels més determinants és el canvi experimentat en la creixent utilització del vehicle privat i la progressiva extensió de la urbanització a tota Mallorca, creant una gran xarxa metropolitana, amb un gran nucli a la badia de Palma i una teranyina urbana que es va fent més dèbil cap al nord de l'illa i cap a la part més inaccessible de la Serra de Tramuntana.

Una conseqüència i també una causa d'aquesta transformació es el canvi de perfil poblacional de Ciutat, en un principi amb més persones d'altres pobles de Mallorca, seguit de més immigrants de la península i més estrangers de països europeus i, finalment, just als darrers anys del segle, s'inicia una immigració global, que agafa grans dimensions a la primera dècada del segle XXI

Al 1900, el 70% dels ciutadans de Palma vivien dins la ciutat murallada. La resta de ciutadans vivien en els barris exteriors, com Santa Catalina, la Soledat, el Molinar, etc. També a les més d'un centenar de possessions que encerclaven la ciutat, com hem vist en un capítol anterior del llibre. Ara els que viuen al centre històric, a l'espai que abans tancaven les murades, no arriben al 10% dels ciutadans, en canvi el centre històric segueix donant cabuda a una gran part de les concentracions humanes, ja sigui pel reclam turístic com per les celebracions festives, ens pot servir d'exemple les festes de Sant Sebastià.

Si haguéssim de destacar el fet més rellevant de l'evolució de la població durant aquest segle i de més impacte en el futur, seria el de l'envelliment. Mentre que a 1900 hi havia a Espanya 15 persones majors de 65 anys per cada 100 menors de 15, ara segons l'estat amb dades del 2016, el 15,1% dels ciutadans tenen menys de 15 anys i el 15,4% tenen més de 65 anys. O sigui, la proporció es 1 de 1.

Palma a 1900. La vida quotidiana a Ciutat

Passeig del Born. c.1920-1930. Fotografia de Bartomeu Reus.

La ciutat de Palma vivia en 1900 de cara al mar. Quan començava a fer bon temps, el ciutadans anaven a les seves cases d'estiueig, o simplement a nedar a s'Aigo Dolça o a Can Barberà.

De passeig o per obligació, moltes persones acudien al port a veure com arribaven les mercaderies, esperar a qualche familiar, o simplement a mirar i veure les tasques portuàries que anaven augmentant any rere any fins a la Primera Guerra Mundial, a causa de les exportacions de productes agrícoles, teixits o calçats.

En 1900 la gent de Palma solia passejar pel Born i les muralles, més tard ho faria pel Moll de la Riba urbanitzat en 1912

per Pedro Garau i demolit més tard. Als ciutadans els agradava asseure's en terrasses, bars i cafès, mantenir converses i xerrades en qualsevol racó de la ciutat. Les excursions i berenars es feien lluny de la ciutat, inaugurant el turisme local.

Els ciutadans de Palma podien viatjar a París en 1900 per visitar l'Exposició Universal durant 12 dies, per un preu de 600 pessetes. Per fer-nos una idea, anar al Teatre Principal llavors costava uns 80 cèntims. El preu del viatge incloïa el vaixell fins a Barcelona, el tren a París, l'hotel, i, a més de les entrades, el servei d'un guia. A l'exposició també van acudir organitzacions obreres de tota Espanya i la de Palma va ser encapçalada per Sebastián Crespí.

La participació de Palma en l'Exposició Universal de París i el moviment en el port amb arribades de personatges com l'Arxiduc, el rei d'Anglaterra i uns altres, ens donen una idea d'una ciutat connectada amb el món. Una ciutat connectada especialment amb Barcelona, però també amb Europa, com ho demostra la quantitat de persones il·lustres que ja coneixien perfectament Mallorca de la mà de molts viatgers del XIX, com hem vist en un altre capítol anterior del llibre.

Els viatges a Barcelona eren freqüents. En 1891 s'havia constituït "La Isleña Marítima", fruit de la fusió de "L'Empresa Marítima a Vapor" i de "La Isleña" i durant 30 anys va ser la concessionària de les comunicacions regulars entre Palma i els ports del llevant espanyol, a més dels interinsulars i amb Alger i Marsella. A partir de 1910 hi havia cinc serveis a Barcelona, tres a Cabrera, un a Marsella i un a Alger. Aquests dos últims es van mantenir fins a 1930.

La Revolució Industrial que s'estenia per tota Europa també va arribar a Palma. L'industrial Vicente Juan Ribas havia adquirit a París un "carruatge automòbil Clement Bayard" i un tricicle a motor "De Dion Bouton" que van arribar a Palma el 8 d'abril de 1897 a bord del Correu Illenc. Era el primer automòbil que es veia a la illa.

A Europa, la Revolució Industrial anava acompanyada d'una revolució cultural sense precedents. Naixia un pensament nou, molt diferent de la vella forma de veure el món. En 1900 es publicava la interpretació dels somnis de Sigmund Freud i també en 1900 es consolidaven els estudis de genètica que fonamentaven la teoria de l'evolució de les espècies de Darwin. Viena era un dels centres europeus més importants de la revolució modernista, de la mà de l'arquitecte Otto Wagner i del pintor Gustav Klimt. En 1900 Picasso arribava a París i Gaudí construïa el Park Guell

a Barcelona, projecte incomprès en el seu temps i admirat 100 anys després.

En 1901 es començava a construir el Gran Hotel a Palma, només dos anys després de la inauguració de l'Hotel Ritz de París. El 9 de febrer de 1904 s'inaugurava, beneït pel Bisbe Campins, amb l'assistència de totes les autoritats de la província i la policia municipal a cavall i de gala. Joaquim Mir i Santiago Rusiñol van pintar per a l'ocasió dos grans murals per al menjador. Va ser una data clau en l'origen del turisme a Mallorca, com veurem més endavant en un altre capítol.

El tema de la demolició de les muralles associat a la mortalitat de la ciutat era obsessiu i recurrent. Mentre, s'estava a l'espera de l'informe del "Cos d'Enginyers militars", que sospitaven seria desfavorable. L'articulista de l'Almudaina deia:

"El recinte emmurallat que, per desgràcia de tots i sense profit de ningú, ens té tancats des de fa segles baix pretext de defensar-nos d'il·lusoris perills, ens lliga a foc lent contribuint notablement a la mortalitat de Palma".

Al Pla Calvet de l'eixample de la ciutat aprovat en 1901, li va seguir a l'any següent el gran esdeveniment ciutadà de la mà de l'arquitecte municipal Gaspar Bennazar i la filla del General Weyler: l'enderrocament de la primera pedra de les muralles que envoltaven la ciutat. Unes 10.000 persones van assistir a l'acte de demolició. A la Casa Consistorial, entre domassos i flors en la balconada central, es va instal·lar un gran rètol format per milers de llumets de gas que deia: "Visqui la Palma de l'Avenir", juntament amb els retrats de Weyler i Maura.

Palma evolucionava extramurs lenta-ment. Al barri de Santa Catalina i la Soledat van anar sorgint fàbriques juntament amb una nova classe proletària, i també als barris del Molinar, la Vileta, El

Terreno i els Hostalets. Els edificis en les avingudes es van anar construint també lentament al voltant de l'estació de trens.

Com hem dit moltes persones vivien "fora murades" en barris obrers i en les més d'un centenar de possessions que envoltaven la ciutat. D'aquestes possessions baixaven els carros que portaven els productes per vendre a la ciutat i en entrar havien de pagar les taxes municipals establertes. Per aquest motiu de vegades es produïen problemes greus que acabaven en els jutjats. La cultura payesa impregnava la vida ciutadana.

Camilo Pou, escriptor i periodista, es queixava de la contínua tala de pins que es feia al castell de Bellver, en aquells temps propietat de l'Estat. Sembla que li van fer cas ja que l'Estat va prohibir la tala el mateix any, però no seria fins a 1932 que el castell i el bosc de Bellver es transferiria a l'Ajuntament, gràcies en part a les gestions del polític Alexandre Jaume, que per una ironia tràgica, acabaria empresonat al castell en el tràgic estiu de 1936.

El Cercle Weylerista posava en circulació el manifest lloant el coratge que va tenir Weyler en enfrontar-se als insults i humiliacions dels americans en la Guerra de Cuba. El tema cubà continuava viu, ja que els seus impactes econòmics i psicològics encara estaven molt presents a la ciutat, així com les notícies preocupants sobre els mallorquins a Filipines.

Dos palmesans van jugar un important paper en la política estatal, Antonio Maura i Valeriano Weyler. Tots dos van coincidir amb la crisi de Cuba, en diferents moments, tenien una gran influència en l'entorn polític estatal, en l'exèrcit i en el nucli de poder de la monarquia espanyola. Per aquesta raó, entre d'altres, Palma estava al corrent de tot el que passava en la vida política del país.

Les idees i debats modernistes estaven presents, així com el debat entre cen-

tralistes i regionalistes, i entre republicans i monàrquics. El modernisme, quan s'entenia com a progrés tecnològic trobava molts adeptes que, per exemple, admiraven els primers automòbils que arribaven a Palma. No hi havia el mateix consens amb les idees renovadores dels costums socials que acompanyaven a l'actitud modernista.

L'Ajuntament tenia per costum declarar fills il·lustres a persones rellevants de Palma, com ho feia en 1900 amb el poeta Jeroni Rosselló, figura rellevant del Partit Liberal de Sagasta a la ciutat. Si bé el maurisme conservador era preponderant, els liberals eren el segon grup polític més important, però els republicans anirien agafant força i entrarien aviat al govern municipal de la mà de Lluís Martí, així com Francesc Roca seria el primer regidor socialista de la història de Palma. Al mateix temps, els Jocs Florals de València rendien homenatge a Joan Alcover.

La vida cultural i social de la ciutat veia amb sorpresa i alegria que en 1903 s'inaugurava el primer cinematògraf, en s'Hort del Rei, cridat pels ciutadans "Can Truylol", que costava entre 5 i 15 cèntims l'entrada. Abans ja havia existit un pavelló de fusta on es projectaven pel·lícules, però el de'n Truylol va ser el primer local no ambulant dedicat exclusivament al cinema. L'incansable empresari José Tous Ferrer a punt de construir el nou teatre Líric i l'Assistència Palmesana, va inaugurar el nou teatre en 1901. El començament de les sessions contínues de cinema en el Teatre Líric i el preu inferior de les localitats, va provocar la ruïna i el tancament del Cinematògraf Truylol en 1910.

La nostra cultura seguia renaixent i el Bisbe Campins aprovava el bilingüisme a les escoles. Els Jocs Florals de Barcelona els guanyaven Mª Antonia Salva i Llorenç Ribber. S'inaugurava l'escola graduada i l'Ajuntament declarava fills il·lustres a Pedro Alcántara Peña i a l'Arxiduc Luis Salvador.

Antoni Gelabert. *Corpus a Cort*. c.1915-1918. Oli sobre tela.

Passejar pel Born, o per la muralla, prendre un gelat en Ca Joan de S'Aigo o anar a missa eren entreteniments habituals. Vetllades de debats i discussions seguien molt presents en el Cercle Mallorquí, en l'Ateneu Balear, o en la Veda. Els teatres Principal i Líric oferien programes culturals de primera.

La relació íntima entre Palma i Barcelona a 1900

Casa Fuster. Barcelona. Foto J.G.

La història de la relació entre Palma i Barcelona es remunta en els temps de quan els Romans ocupaven els territoris mediterranis occidentals, amb fundacions de ciutats com Tarraco, de la que depenia administrativament Palma, i més tard Barcino.

Com hem vist a la primera part de la Biografia de Palma, la relació es farà més intensa quan Palma passa a ser la capital del regne de Mallorca. Després del trencament causat per la Guerra de Successió el 1714, els llaços entre Palma i Barcelona s'anirán afluixant i enfortint els de Madrid. Així i tot la relació seguirà essent molt important ja que l'evolució del transport marítim apropià molt més les dues ciutats.

En aquesta pàgina fem una introducció sobre algunes d'aquestes relacions entorn a 1900, iniciant un fil narratiu que no perdrem al llarg del llibre.

Una de les relacions especials entre Palma i Barcelona fou l'urbanisme i l'arquitectura. Una relació que tindrà molts episodis però nosaltres començarem per l'esbucament de les murades, impulsada a Barcelona per Pere Felip Monlau el 1841, quan guanyava el concurs municipal amb el lema *"Abajo las murallas"*. El seu fill Josep Monlau i Sala, va venir a Palma i ocupà la càtedra d'Història i Agricultura de l'Institut Balear, des de la que va impulsar les idees higienistes del seu pare i influencià a tot un conjunt de professionals, entre ells, l'enginyer Eusebi Estada. Curiosament, Josep Monlau deixà una biblioteca interessant que es pot consultar a l'Arxiu del Monestir de la Reial.

Per urbanitzar l'eixample de Barcelona hi va haver una lluita política molt important entre Barcelona i l'Estat, que va guanyar Madrid donant suport al projecte "quadriculat" de Cerdà, mentre la burgesia barcelonina volia que fos el "radial" de Rovira i Trias.

La filosofia urbanística de Cerdà es va estendre a tot l'Estat i arribà a Palma amb el Pla d'urbanització de Santa Catalina, ja que la trama urbana es feia per illetes quadrícules amb una diagonal que les travessava. Quan es va fer el concurs públic per planificar l'exemple de ciutat, Bernat Calvet, eivissenc però ciutadà de Palma, enginyer i funcionari de l'Ajuntament, va presentar un projecte "radial" molt semblant al de Rovira i Trias. En canvi, l'altre proposta, atribuïda a Garcia Farias i basat en la filosofia de Cerdà, va perdre el concurs. Per tant Palma va créixer radialment, una de les grans decisions que determinaren moltes altres durant tot el segle XX.

L'arquitectura modernista de Barcelona va entrar a Palma el 1902 de la mà de Domench i Montaner amb el Gran Hotel, i va anar teixint altres obres com la de Gaudí a la Seu, de les que parlarem més endavant. No hem d'oblidar que importants sectors ciutadans trobaven massa atrevides aquestes propostes. Això explica que la reforma del Círculo Mallorquí impliqués la intervenció del també arquitecte barceloní Miquel Madorell, amb solucions més tradicionals, assolint un to mitjà de modernitat. La tasca, que li havia estat adjudicada per concurs el 1900, la realitza entre el 1913 i el 1918, amb un canvi notable a l'edifici. Domech, més avançat i dotat d'una personalitat rotunda i polifacètica, va construir també la casa modernista més cara de Barcelona, la coneguda Casa Fuster. Ho va fer per encàrrec del palmesà Mariano Fuster i Fuster. Amb el Palau de la Música, construït coetàniament, constitueix una de les últimes obres de l'autor.

Mariano Fuster provenia d'una família amb una llarga tradició mercantil, enriquida amb negocis bancaris i el tràfic amb Amèrica, mitjançant una sòlida empresa naviliera. Al seu pare Rafel Ignaci Fuster, compromès liberal progressista, va ser senador per Balears a la tercera legislatura d'Amadeu de Savoia. Maria-

no, ciutadà rellevant de la burgesia de Palma, advocat, mauriste i polifacètic, es va casar amb la filla del Marquès d'Alfama i batle de Barcelona, Consuelo Fabra i Puig. Una vegada casat traslladà la seva residència a Barcelona, venent bona part dels seus bens a Mallorca, com l'emblemàtica possessió de Galatzó. Fuster a més de regidor de l'Ajuntament de Barcelona, va arribar a presidir el Cercle Artístic barceloní. Va escriure el llibre *"La acuarela y sus aplicaciones"* (Barcelona 1893), amb il·lustracions de importants pintors catalans i mallorquins de l'època, com Galofre, Pradilla, Masriera, Maura, Bauzá Ribas i el seu cosí Antoni Fuster, reconegut retratista i paisatgista, que ens deixaria interessants testimonis del port de la Palma de finals del XIX, i que pintaria el retrat de Ramón Berenguer III per l'Ajuntament de Barcelona. La Casa Fuster va passar per moments crítics, però fou salvada per iniciativa popular, encapçalada -entre d'altres- per l'arquitecte Oriol Bohigues. Avui és un hotel de luxe en el cor del Passeig de Gràcia.

La literatura i la llengua eren també un dels grans elements que agermanaven Palma i Barcelona. Com un antecedent del que seria al segle XX, a finals del XIX hem d'assenyalar la empremta de Mariano Aguiló y Fuster, patriarca de la Renaixença literària, residenciat a Barcelona, on desenvoluparia la seva carrera professional, arribant a ser Director de la Biblioteca Universitaria, a més de president dels Jocs Florals en diverses ocasions. També el seu germà Plàcid es traslladaria a la Barcelona de finals de segle per col·laborar amb ell, i a partir dels anys 80 el seu cunyat Lluís Piña, casat amb la seva germana Pepa, que havia estat fundador de la Compañía Mallorquina de Vapores i la Harinera Balear. Un altre lletraferit mallorquí faria costat a Aguiló, Antoni Maria Alcover, impulsor del Diccionari, durant les seves estades a Barcelona, president del primer Congrés de la Llengua Catalana el 1906. Totes dues personalitats, sense oblidar la posterior

empremta de Miquel dels Sants Oliver com a Director de La Vanguardia, son mostres de l'estreta relació literària que es vivia en aquells moments entre Palma i Barcelona, i de la que seguirem parlant al llarg dels diferents capítols.

Uns dels grans pintors de Ciutat de la primera part del segle XX fou sens dubte Antoni Gelabert, del qual hem utilitzat alguns quadres seus per il·lustrar les nostres pàgines. Antoni Gelabert, i la que seria la seva amiga i companya de fatigues la pintora Pilar Montaner, varen rebre una influència molt clara de dos grans mestres catalans de la pintura modernista: Santiago Russinyol i Joaquim Mir. Dos pintors que alternaven freqüentment la seva vida professional entre Palma i Barcelona.

En el món de la música cal destacar la relació entre Antoni Noguera i Felip Pedrell, que fou el músic català modernista que va introduir el Nacionalisme dins la música popular catalana, seguint les corrents d'aquells temps a països com França o Itàlia. Pedrell fou mestre d'altres músics excel·lents com Enric Granados o Manuel de Falla i també el nostre Antoni Noguera. Aquest formava part del grup dels *"Insensats"*, amb MS. Oliver i altres intel·lectuals inquiets per modernitzar la vida cultural i política de Ciutat a principis del XX. Per cert, Manuel de Falla va passar llargues tempo-

rades a Palma, a una casa del barri de Gènova, casa que recentment ARCA va intentar preservar de la seva destrucció, però no ho va poder evitar.

La política i el pensament catalanista varen dur a Lluís Martí a l'Ajuntament de Palma i a Josep Salas al de Barcelona, els dos regidors d'esquerra republicana, varen prendre possessió dels seus càrrecs en els seus respectius ajuntaments a principis de segle XX parlant en català per primera vegada, amb un intent d'usar el català de manera habitual, cosa que s'els hi va impedir des de la delegació del Govern de Madrid. Esteim segurs de que no va ser fruit de l'atzar, sinó d'una estratègia conjunta ja que Lluís Martí tenia una relació estreta amb Barcelona i va ser un dels protagonistes de l'evolució del republicanisme i del regionalisme a Ciutat, com veurem més endavant.

Aquests apunts sobre la relació entre Palma i Barcelona són només una mostra d'una corrent de relacions intensa que les dues ciutats havien establert després de moltes generacions, basades en el comerç i la indústria, però també en la cultura i la política. Si veiem fotografies de la vida quotidiana de la Barcelona de 1900, veurem que s'assemblen molt a les de Palma, encara que algunes infraestructures eren més avançades a Barcelona, ja que tenia una indústria molt més potent.

Descàrrega de mercaderies al port de Palma. Principis segle XX. Foto Bartomeu Reus.

Palma toma les murades i neix la ciutat nova

Porta de Santa Catalina. Aquarel·la de Bartomeu Ferrà. Ajuntament de Palma.

El segle XX comença a la nostra Ciutat amb un gran canvi simultani amb l'enderrocament de la murada: l'aprovació del Pla Calvet o Pla de l'Eixample, el 1901. Aquest Pla canviarà la fisonomia de Palma i marcarà la seva forma de ser en el segle XX.

Als anys cinquanta del segle XIX per tota Europa s'estén la filosofia econòmica lliberal, filla d'una burgesia que està desenvolupant una nova forma de capitalisme. Del capitalisme mercantil que havia generat el creixement d'aquesta classe social, s'estava passant al capitalisme financer i en aquest, la urbanització de les ciutats i la consegüent inversió immobiliària juga un paper molt important a Europa, fet que va propiciar el creixement dels negocis urbanístics.

Per això, no és d'estranyar que la primera vegada que es comença a parlar del tema de l'eixample de Palma sigui l'any 1859 per part d'en Pere Alcàntara Penya. Durant el Sexenni Progressista el 1873 ja es va aconseguir tomar una part de la murada davant la llotja.

La filosofia higienista va ser la justificació popular més important per impulsar les reformes a Palma, com l'enderroc de les murades i les canalitzacions d'aigües. El procés de l'enderrocament de les murades era molt complicat i no estava absent de l'especulació econòmica a causa de la requalificació urbana de les "zones polèmiques" que delimitaven l'entorn de la murada fins a 1.250 metres de distància.

L'Ajuntament va insistir durant tot el 1901 en el fet que volia el permís per tomar la murada de terra. Primer va arribar un permís per fer un enderrocament parcial en tres trams de 20 metres i com que l'Ajuntament no ho va acceptar, va arribar el definitiu en forma de telegrama signat pel general Weyler que en aquell moment era Ministre de la Guerra, essent Batlle Enric Lladó.

En quant a les persones que varen impulsar el Pla d'Eixample de Palma, eren gent progressista. El mateix Calvet Girona fou en 1906 Regidor i Batlle de Palma pel grup republicà. Eusebi Estada va ésser el primer que al 1885 posarà de manifest la necessitat d'un canvi radical de la ciutat.

Manifestaven la inutilitat estratègica de les murades i la possibilitat d'ocupar les anomenades "zones polémiques", un espai de 1.250m entorn de les murades on no es podia construir. Deien que la població es trobava amuntegada i amb unes condicions sanitàries molt deficients. Enderrocar les murades significava el progrés, i foren els conservadors, com en Bartomeu Ferrà de la Societat Arqueològica Lul·liana, l'única veu de pes que s'oposà. El valor patrimonial de la murada no pesava tant com el seu enderrocament, pels progressistes era "un cinturón de piedra que nos oprime i mantiene el aire fétido".

La filosofia de la nova ciutat era aconseguir el desenvolupament industrial modern que estava amenaçat per la construcció de fàbriques que no podien créixer més dins ciutat i se'n havien d'anar massa lluny del centre.

Els tràmits per dur endavant el projecte d'una nova ciutat, són anteriors al llibre d'Eusebi Estada. L'any 1878 ja es va crear un concurs per adjudicar l'avantprojecte per a la redacció del projecte de l'Eixample, si bé fins al 1901 no es va aprovar, precisament perquè per poder esbucar les murades calia el desenvolupament d'una llei que no es va promulgar fins a l'any 1895.

La intervenció a Madrid dels mallorquins Valeriano Weyler, aleshores Ministre de la Guerra i d'Antoni Maura, va ser definitiva per la seva promulgació. Com a record d'aquesta intervenció, a l'any següent, es va dedicar una estàtua a Maura a la Plaça del Mercat.

Segons la llei d'Eixamples de 1861 aprovada per l'Estat, calia convocar un concurs de projectes. En el cas de Palma, es va fer una comissió a l'Ajuntament presidida per Bernat Calvet per redactar les bases del concurs. Al concurs es varen presentar dos projectes, un, enviat des de Cartagena i actualment atribuït a Garcia Faria, amb el lema "Salus Populi" molt influït pel de Cerdà de Barcelona, va ésser defensat per l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia per la seva orientació general que es basava en el clima, si bé l'altre projecte anomenat "Felix qui potuit cognoscere causas" realitzat per Bernat Calvet, fou el guanyador del concurs.

El model de ciutat que es va tenir en compte no va ésser el de Barcelona, si més no el de París i el de Viena, on s'havia urbanitzat entorn a l'espai ocupat per les antigues murades amb bulevards, creant un plànol radio-concèntric en torn a la ciutat antiga.

Al text de les bases del concurs podem llegir: "El ensanche comprenderá un espacio anular (situado)...en la parte interior por las calles que limitan el casco antiguo" i a la part exterior es demanava: "Enlazar Palma con Santa Catalina y el Camp d'en Serralta y estas dos últimas barriadas con Son Españalet y la Punta, unir Palma con el Hostalet y la Soledad, llevando el ensanche hasta las desembocadura del Torrente de Bárbera en el Portixol". En tot cas, des de 1901 fins a 1930 es va dur endavant l'aplicació del projecte guanyador, si bé als anys 50 hi havia encara molts carrers sense asfaltar i estava molt poc poblat.

L'aplicació del Pla Calvet amb l'enderrocament de les murades de la part de terra de Palma comença el 18 d'agost de 1902, segons les directrius de la llei de

Esbucament del Baluard de Moranta. c.1916-1918. Foto Arxiu Escalas.

1895 que va autoritzar l'enderrocament de les murades de la part de terra, i es va dur endavant durant el primer terç del segle XX. La festa ciutadana multitudinària durà tres dies, mostrà un alt consens ciutadà entorn l'operació. A l'inici de l'enderrocament de la primera pedra, unes 10.000 persones van assistir a l'acte de demolició. A la Casa Consistorial, entre domassos i flors al balcó central, es va instal·lar un gran rètol format per milers de llumetes de gas que deia: "Visca la Palma del porvenir" juntament amb els retrats de Weyler i Maura

L'aplicació del Pla Calvet, va posar al mercat 69.687,72 m² de sòl públic, dels quals es varen vendre 62.541,72 m², el que va suposar el 40% dels ingressos del pressupost de l'Eixample i un traspàs de sòl públic al privat de gran importància. Si bé no es va fer com a Barcelona, on es va emetre deute públic en forma de préstec hipotecari garantit pels valors potencials dels solars edificables; per poder dur endavant el projecte, hi varen ésser els impostos damunt els propietaris dels solars a l'Eixample, els ingressos per llicències d'obres i els beneficis obtinguts de les vendes dels solars procedents dels en-

derrocaments de les murades adquirits per burgesos i terratinents locals, els que varen finançar l'obra. Uns anys més tard, al 1905, Font i Monteroque era metge i destacat higienista seria Batlle de Ciutat, i Bernat Calvet l'enginyer municipal redactor del Pla, ho seria l'any següent.

L'arquitecte responsable de gestionar el Pla de l'Eixample fou Gaspar Bennazar, que des de 1901 fou arquitecte municipal de Palma. El seu nomenament va ser molt polèmic donat que fou designat a dit, a proposta del regidor Sr. Planas, tal volta per la influència d'Eusebi Estada, amb l'oposició de regidor Sr. Pou, que va denunciar que per al nomenament de Bennazar "se atendiese al compadrazgo y no al mérito demostrado por medio de los ejercicios de una oposición".

Aquest inici polèmic no va minvar la capacitat de Bennazar per endegar una obra extraordinària que durà més de 30 anys, i al mateix temps, a cometre una quantitat enorme d'obra privada que deixà a Palma un gran nombre d'edificis importants i singulars, la qual cosa el senyalen com l'arquitecte més important del segle XX a Ciutat.

El turisme s'enlaira a Ciutat, de la mà del Modernisme

Mallorca a 1900 és famosa a tota Europa. Molts viatgers il·lustres la fan popular arreu del món. Les idees exposades el 1891 per Miquel dels Sants Oliver de que s'havien de millorar les infraestructures i la promoció turística es van fent realitat amb l'edificació del Gran Hotel i la creació de Foment del Turisme, liderat per Enric Alzamora. Amb la indústria turística es pretenia crear una alternativa a la crisi agrària i a la baixa industrialització que patia Mallorca. Després del Gran Hotel vendrien altres d'inspiració modernista com el Príncepe Alfonso el 1906 a Cala Major o l'hotel Alhambra, els dos de la mà de Gaspar Bennazar del qual parlarem en la propera pàgina.

Joan Palmer Miralles, industrial del calçat mallorquí que es va enriquir a l'Uruguay, va ser el promotor del Gran Hotel. Volia aportar a Ciutat un luxós refugi per acollir l'incipient turisme. Va encarregar el projecte l'any 1901 a Lluís Domènech Montaner, reconegut arquitecte català que ja havia fet l'Hotel Internacional per a l'Exposició Universal de Barcelona el 1888. El pla empresarial va córrer a càrrec d'un altre català, Antoni Albareda i Canals que era un especialista amb hostatgeria, de gran prestigi a Barcelona.

Inaugurat l'any 1903, va ser considerat el millor hotel espanyol del moment. En el discurs inaugural Miquel dels Sants Oliver digué:

"Asistimos a uno de estos actos decisivos que separan y dividen radicalmente dos épocas. No es un templo dedicado al placer, se trata de algo más, se trata de la realización de un designio, de un ensueño casi, de una revolución pacífica desde la cual Mallorca puede, desde hoy, ponerse en contacto con la Europa culta y entrar definitivamente en el comercio de la civilización universal."

Aquarel·la d'Erwin Hubert mostrant el Castell de Bellver i els ametllers en flor. Principis segle XX. Foment del Turisme de Mallorca.

La història del Gran Hotel és molt interessant i curiosa. Va ser durant molt temps l'hotel capdavanter del turisme de luxe a Mallorca, després se li afegí el Formentor i el Mediterrani. La idea original de fer un hotel de ciutat per llargues estàncies de la burgesia industrial centreeuropea, no va funcionar. Poc després de la mort del seu propietari el 1918, els seus hereus varen proposar al Govern de Madrid instal·lar-hi l'oficina de Correus. Finalment, el 1944, després de la primera crisi turística provocada per la Guerra Civil, va acabar essent la seu del Instituto Nacional de Previsión, i actualment, una vegada rehabilitat, és la seu del centre cultural Caixaforum.

Per un altre costat, l'any 1903 Bartomeu Amengual, un altra figura clau dins el sector turístic, recollint les idees de n'Oliver, va publicar una sèrie d'articles a *La Almudaina*, amb el nom genèric de *La industria de los forasteros*, inspirats amb els seus propis coneixements de la indústria turística d'Itàlia, Suïssa i França. En els seus articles, que després es publicaren en forma de llibre amb pròleg de Joan Alcover, proposà la necessitat de crear una entitat destinada a organitzar les activitats turístiques, que ell va anomenar *Pro-Majorica*. Aquesta proposta és fonamental per entendre el que va ser després Foment de Turisme.

Foment de Turisme va ser l'entitat pionera a Espanya de promoció turística. Gràcies al suport desinteressat dels seus socis, va posar en marxa moltes iniciatives. Fou pioner en la promoció turística que volia respectar la protecció cultural i mediambiental. Més tard, ja al 1907, Amengual va impulsar la creació a Barcelona de la Societat d'Atracció de Forasters amb els mateixos objectius. El primer president i fundador de la Societat d'Atracció de Forasters fou l'alcalde de Barcelona, Domènec Sanllehy i Alrich, que ho va ser fins a la seva mort, el 9 de gener de 1911.

El primer president del Foment va ser Enric Alzamora, amic de Miquel dels Sants Oliver, que era president de la Cambra de Comerç. L'entitat es va constituir l'octubre de 1905, data que representa el tret de sortida de la indústria del turisme a Mallorca. Alzamora, junt amb Oliver, va ser el promotor també del grup anomenat *Els insensats*, del que ja hem parlat en altres pàgines. Del primer article dels estatuts del Foment, que sorgeix per posar en pràctica tots els mitjans per a la prosperitat de Mallorca, consta:

"Millorar i embellir les infraestructures de l'illa. Protegir els turistes i proporcionar informació de notícies, guies, itineraris i informació gratuïta, així com un pla de publicitat, amb anuncis, cartells etc. Organitzar excursions, facilitar l'accés a camins, indicadors, allotjament i locomoció i altres formules de seguretat en els punts perillosos. Organitzar espectacles per entretenir i perllongar les estàncies".

Els noms dels promotors figuren a la primera pàgina de les actes. Hi trobem a Enric Alzamora, Guillem Sampol, Sebastià Josep Estada, Gabriel Roca, Josep Lavandera, Antoni Albareda, etc., un grup interessant de professionals lliberals, il·lustrats, progressistes i innovadors, que actuaven amb motivacions humanistes i filantròpiques. La seva pretensió era donar a conèixer les bondats de Mallorca al illencs i als turistes estrangers.

El turisme agafà força amb petit impuls durant la Primera Guerra Mundial. Acabada la guerra, fins el 36, serà un destí mundial de primera magnitud. Entre el 27 i el 36, es creen les bases de l'organització turística mallorquina. Durant aquests anys el treball de Foment de Turisme va ser constant, sempre amb il·lusió, molt influent a altres iniciatives d'Espanya, tot mantenint el respecte pel patrimoni cultural i ambiental. De l'any 30 al 36 es duplicaren el nombre de tu-

Record del Gran Hotel. 1903. Foment del Turisme de Mallorca.

ristes, de 20.000 a 40.000, i es triplicaren el nombre de passatgers de creuers, de 15.000 a 45.000. La importància del turisme en aquesta època es comprèn millor quan comparem els 87 milions de pessetes que s'ingressà per l'agricultura amb els 30 que ingressà el turisme, el 1933.

Aquest moviment es trenca amb la Guerra Civil i la Guerra Mundial. El turisme desapareix gairebé per complert i no reapareix fins després dels 50 amb el boom turístic. Comença del turisme devastador, el turisme de masses.

Gaspar Bennazar lidera la revolució arquitectònica i urbanística de Palma

Detall de Can Caubet, cantonada carrer Constitució amb Passeig del Born. Dècada 1910-1920. Foto de Bartomeu Reus.

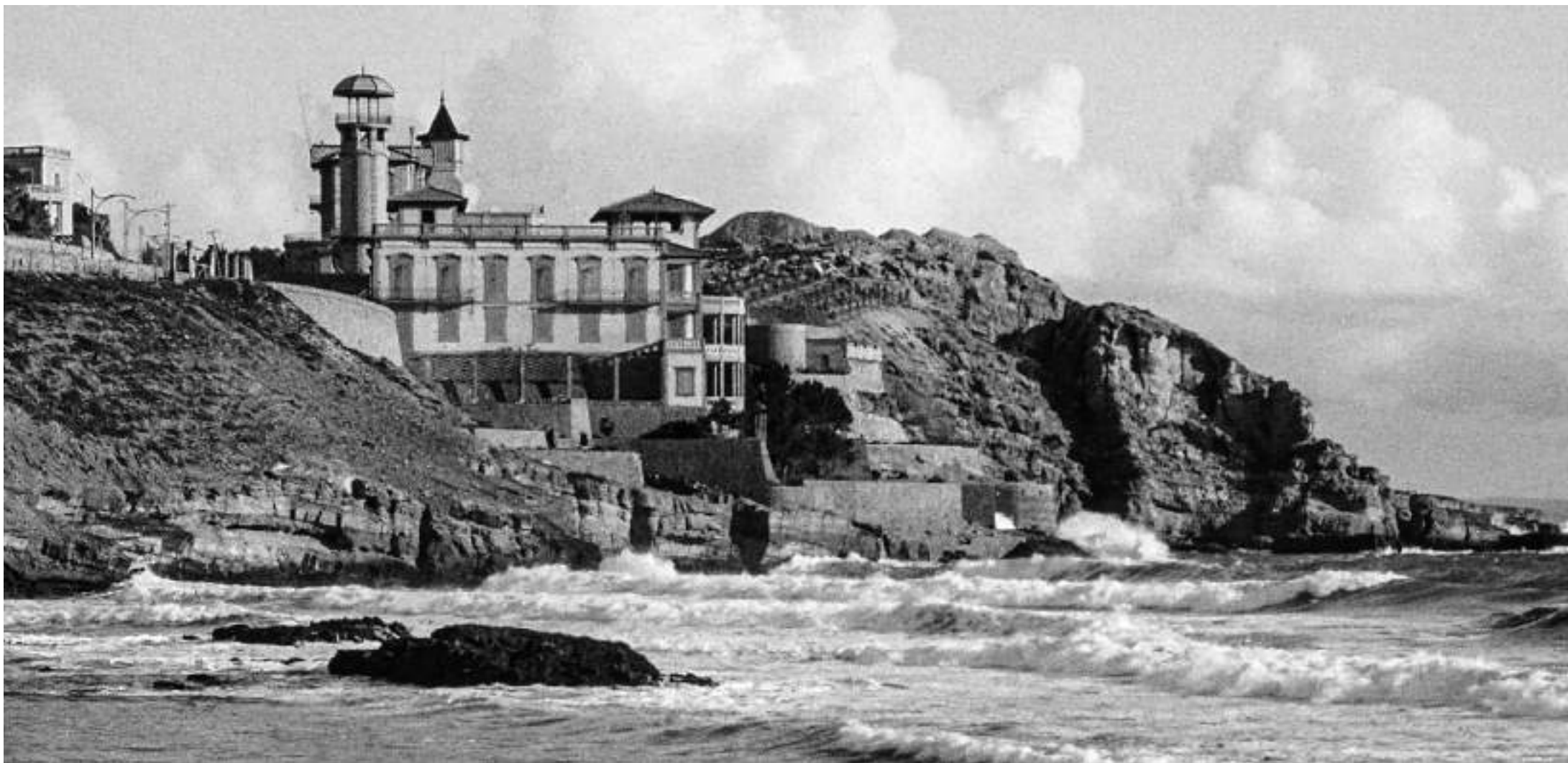
En un espai tan limitat com aquest es impossible descriure el que va representar per Palma Gaspar Bennazar. Durant més de 35 anys que va durar la seva carrera professional, va tenir una vessant pública i una privada, no absenta de contingut polític important dins la construcció de la ciutat.

El detall de la vida i obra de G. Bennazar està ben presentat en un excel·lent llibre que ha escrit la seva néta, Maribel Bennazar. Així i tot volem fer algunes observacions per facilitar la comprensió de l'obra de Bennazar i situar-la en la història de Ciutat.

Gaspar Bennazar fou l'arquitecte municipal des de 1901, responsable de gestionar l'enderrocament de la murada i dur endavant l'aplicació del Pla de l'Eixample.

Nascut a Palma el 1869, va ser contemporani d'un conjunt de personatges que varen liderar el pas d'una ciutat antiga del segle XIX a una ciutat moderna i liberal del segle XX.

Bennazar va compartir molt estretament el projecte modernitzador de la ciutat amb persones com Miquel dels S. Oliver, del qual era cunyat, però també amb altres com Eusebi Estada, al qual considerava el seu mestre i la persona més qualificada i compromesa amb la millora de la ciutat. Personatges com Enric i Bernat Alzamora, Antoni Gelabert, Antoni Maura, Alexandre Rosselló, Antoni M. Alcover, Joan Alcover, Pere Joan Campins, Gabriel Alomar, Francesc Roca, Guillem Reynes, Jaume Alenyar, Mª Antònia Salvà, Pilar Montaner, Francesc Palmer, Maria Mut, Manuel Salas, Valeriano Weyler, Josep Tous, Bernat

Vista de l'Hotel Príncipe Alfonso des de Cala Major. 1922. Foto Arxiu Escalas.

Calvet, Pedro Garau, Guillem Forteza, entre d'altres, compartiren amb ell il·lusions i projectes de Ciutat, algunes vegades amb intensos debats.

Bennazar va ser sens dubte el més destacat entre els destacats de finals i principis de segle. La seva obra pública i privada va ser excepcional i la seva presència a la vida ciutadana era intensa. Per això se'l coneixia com "S'Arquitecte". Va morir el 1933 a Barcelona i, com la majoria de companys del seu temps, no arribà a viure la Guerra civil. El des-
tí els va estalviar veure com molts dels

seus somnis se n'anaven a norris. Amb ells també s'acabarà un esforç col·lectiu sense precedents a Ciutat.

Políticament volia situar-se a distància dels conflictes entre els diferents corrents liberals i conservadors, però sens dubte estava vinculat per filosofia i per família al maurisme, tan dominant a la ciutat de Palma de principis del XX. Aquesta vinculació ideològica li va provocar algunes encontres i picabaralles amb el regionalisme, liderat entre d'altres per Guillem Forteza, arquitecte i polític, crític amb l'obra de Bennazar. Sobre

aquests debats i la figura de Guillem Forteza en la construcció de la ciutat moderna, en parlarem més endavant. Ara ens centrarem en l'obra de Bennazar en els primers 20 anys del segle XX.

Com hem dit, va ser l'encarregat de fer viable l'enderrocament de la murada, juntament amb Jaume Aleñar, Eusebi Estada i altres, i fer créixer la nova ciutat a l'Eixample que havia dibuixat Calvet.

Pel que fa a la feina privada, compatible en aquells moments amb la tasca pública, va ser l'arquitecte preferit de la nova

burguesia que s'anava consolidant amb el creixement industrial i turístic de la ciutat, així com també d'alguns "indianos", persones que s'havien fet riques a les "amèriques". Per més detall de qui eren els "patricis" de Palma que encarregaven obra a "S'Arquitecte", consultau el segon tom del llibre de Maribel Bennazar.

De la quantitat enorme d'obra pública que va fer, ens referirem a una petita part que, per nosaltres, té una significació especial. Parlem de l'enderrocament de la murada que, per a la seva complexitat i dimensions, va ser segurament

el projecte que li va donar més mal de caps. En aquell procés destacarem dues iniciatives. Una va ser la creació del Passeig Sagrera “en una nit”, degut a la necessitat de tenir l'espai de davant la Llotja ben endreçat amb motiu de la fira agrícola que s'hi havia de celebrar. L'altre va ser l'enderrocament, també en una nit, de la Porta de Santa Margalida. Un enderrocament que va crear un debat important a Ciutat ja que no es va saber exactament com havia estat i qui n'era el responsable.

L'enderrocament de la porta de Santa Margalida era defensat per Eusebi Estada per tal de millorar l'accés i sortida de la Ciutat. Es diu que es va dinamitar en una nit i, al dia següent, la brigada municipal dirigida per Bennazar la va acabar de desfer. Era la porta d'origen islàmic, d'allà on es creu que va entrar Jaume I. Fins i tot el Rei d'Espanya va enviar un telegrama al Batlle de Palma per mostrar-li la seva indignació.

Respecte a l'adaptació de la ciutat a les noves necessitats de l'automòbil i del turisme, el projecte de Bennazar recull moltes idees que bullien ja en aquell temps. Idees com la d'urbanitzar millor el barri del Terreno i integrar el castell de Bellver a la ciutat van ser realitzades parcialment en les properes dècades. Algunes, com les dels jardins davant la part de ciutat que donava al port de passatgers, no es varen dur a terme, encara que sí es varen fer els jardins de S'Hort del Rei.

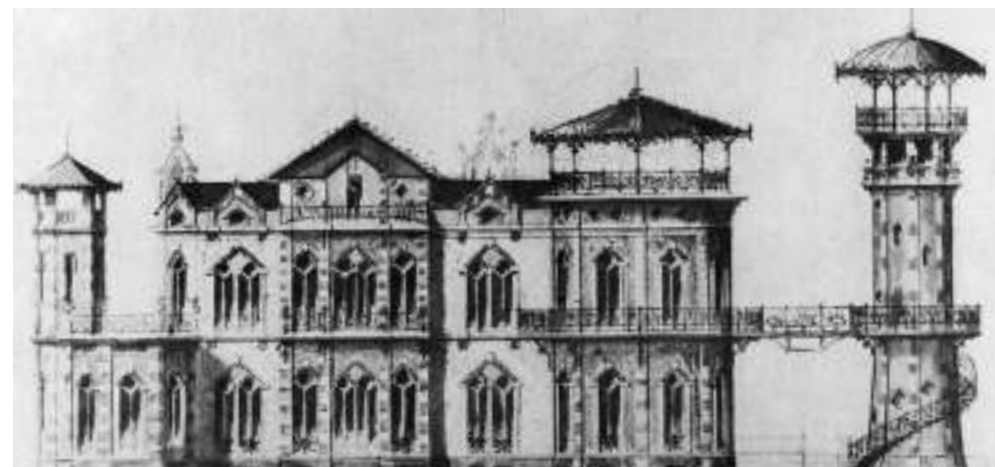
El projecte de Bennazar per Palma aprovat per l'Ajuntament el 1918, i en part sustentat en un anterior de Jaume Aleñar del 1912, ens dona una idea de la visió de la modernització de la ciutat que tenia la majoria de les persones influents d'aquells moments. Idees que anirien fent camí de manera desigual fins al 1936. Aquestes idees eren una mescla de diferents projectes que venien d'Europa. Una era el concepte de “cirurgia urbana” que els urbanistes -des

de Haussmann a París- defensaven com la millor manera d'actuar en els centres històrics. Una altra era la de construir ciutats “jardí” al costat de la mar. Aquesta va ser una de les que estava darrera la fantasia creativa de Bennazar, quan va fer la proposta per una ciutat “olímpica” a l'Arenal, o participant en la posada en marxa de la Ciutat Jardí al 1920. Com es veu en la imatge adjunta, aquestes propostes quedaven plasmades en els plànols que l'Ajuntament aprovà.

Ara, després de més de 100 anys, podem dir que, per la manca de recursos i l'extrema dificultat de gestió, el Pla de 1918 només es va executar en un tros petit del centre, l'actual carrer de la Constitució, carrer que concentra dos edificis molt interessants de Bennazar, el conegut per Can Caubet, on als anys 50 s'hi situaria el famós bar Formentor, i l'edifici conegut com el de la Telefònica. Al costat, hi ha l'edifici de la Delegació de Govern, obra de l'arquitecte Francesc Roca.

El modernisme, un tant eclèctic, influït pels arquitectes catalans i també pels de l'escola de Viena, era l'estil arquitectònic que dominava els nous edificis més importants que es feien en els primer anys del segle XX a Ciutat. Bàsicament eren quatre els arquitectes responsables: Francesc Roca, Guillem Reynés, arquitecte de la Diputació, Jaume Aleñar i Gaspar Bennazar, arquitectes municipals. Deixam apart l'obra de Gaudí a la Seu, a la qual també li dedicarem una part més endavant, al ser aquesta una intervenció específica i una mica allunyada de l'obra arquitectònica de la Palma d'aquells temps.

El modernisme vengué de la mà dels primers edificis turístics i d'oci importants, com el Gran Hotel, del que ja hem parlat, l'hotel Alhambra, el Teatre Líric, i el primer hotel a la vora del mar, el Príncep Alfonso de Cala Major, tots tres obra de Bennazar. També es varen construir al centre de la ciutat antiga altres edificis

Projecte de façana de l'Hotel Príncipe Alfonso (publicat per Miguel Seguí Aznar, “La arquitectura Modernista en Baleares”, Ed Cort, 1975).

de funcions diferents, com els de Can Casassayas, els magatzems de l'Àguila, l'edifici de Sa Nostra a la plaça de sant Francesc, Can Corbella, Can Barceló, Can Forteza Rei, i molts d'altres.

El centre de la ciutat seguia essent el principal atractiu pels inversors i arquitectes a l'hora de fer noves cases. Així i tot, l'Eixample començava a veure els primers edificis de la nova modernitat. Les avingudes era el nostre “ringstrasse” i allà se n'hi construïren bastants. Can Segura, de Francesc Roca, a l'avinguda del Comte de Sallent, d'estil modernista, va ser segurament la casa privada més important que es va edificar a les noves avingudes sorgides de l'enderrocament de les murades. D'altra banda, el primer edifici públic important que es va construir va ser l'Institut Ramon Llull al 1914, a l'actual Avinguda de Portugal nº2, segons projecte de l'arquitecte Tomas Gomez Acebo.

Més endavant, a l'avinguda Joan March, s'hi situava Can Mir, un edifici modernista que era un magatzem per guardar productes que arribaven a l'estació de ferrocarril de la plaça d'Espanya. Més tard, al 1936, es va fer tristament famós perquè fou utilitzat com a presó on es tancaren els presos polítics durant l'aixecament franquista. Fou enderrocat als anys 40 i ara hi ha l'edifici que es coneix com el

cine Augusta. A l'Eixample, Bennazar hi va fer varis edificis molt importants, com l'Escorxador, la Plaça de Toros i la residència de persones majors coneguda com les Hermanitas de los Pobres.

Segurament l'espai on Bennazar va realitzar més obres al llarg de la seva vida va ser la columna vertebral que travessa la ciutat per la Rambla i el Born, la qual cosa demostra la importància que li donaven els inversors fa cent anys, i que li segueixen donant ara. El més conegut d'aquests edificis és el del cine Born de 1931, avui seu de Zara. Però n'hi va construir molts d'altres, com els esmentats del Teatre Líric i Hotel Alhambra, Can Salas, Can Mulet, la Telefònica, Can Coll, Can Planas, Can O'Ryan, Can Ribas, Can Caubet, La Protectora, Can Escarrer i Can Rotleu, tots ells a poca distància del Born.

Els edificis purament modernistes s'acabaran de construir entorn al 1920 amb la construcció del Gran Hotel Alhambra i la reforma del Circulo Mallorquín, sobre un projecte de 1899 fet per Miquel Madorell. Després apareixerà el racionalisme, que durarà mes temps. Aquesta caiguda de l'interès pel modernisme s'explica perquè el noucentisme passarà a dominar el gust dels barcelonins i el modernisme prendrà el nom de l'època del “mal gust”.

Palma es recupera de la crisi de Cuba i la ciutat industrial avança

En una pàgina anterior de la nostra biografia, dèiem que Palma es va ressentir amb la Guerra de Cuba perquè les exportacions, que eren vitals per a molta gent, es varen fer molt més difícils. Així i tot l'economia de Mallorca, i Palma com a motor, va anar recuperant-se i obrint nous camins de creixement, no exempts de dificultats i d'alts i baixos. Un creixement que, com veurem al llarg del llibre, desmenteix el mite de que Palma era abans del turisme, una ciutat pobre, de botifarres i pagesos, que va passar de la misèria agrícola a l'abundància del boom turístic sense una etapa industrial, sense burgesia.

Hem de situar-nos en un país on la democràcia estava molt restringida. El sistema electoral espanyol només feia uns anys que era universal, però només pels homes de més de 25 anys. Les dones no votaren fins a la Segona República. El caciquisme i el govern "per torns" entre conservadors i liberals era el joc polític que marcava el poder de les institucions, excepte en situacions molt greus de descrèdit de la monarquia on la ciutadania mirava cap a altres alternatives. La Guerra de Cuba va ser una d'aquestes situacions que va fer que els republicans fossin la llista més votada a l'Ajuntament de Ciutat al 1901, amb Lluís Martí al front. La presència dels republicans en la política dels primers anys del segle XX influiria en el fet que hi haguessin més inversions en obres públiques.

Palma va recuperar-se de la Guerra de Cuba bastant aviat. Durant els primers 10 anys del segle XX l'economia va tornar a dinamitzar-se. Es començaven a fer inversions importants en hotels, noves indústries, cases particulars, edificis públics i en equipaments d'oci per donar impuls al que es volia que fos el nou motor de l'economia de Mallorca: el turisme. Un sector que, malgrat les seves aturades esporàdiques, anirà creixent fins a esdevenir hegemònic, amenaçant ara amb morir d'èxit al segle XXI. Junament amb el turisme, la construcció també anirà fent el seu camí fins a ser co-protagonista principal en els anys seixanta, ja en temps del boom turístic. Acompanyant el creixement econòmic, les lluites obreres també seran sempre presents. Per exemple, al 1903, els picapedrers feien una vaga per motius salarials i horaris laborals.

L'administració pública no era un motor econòmic principal però ajudava en els moments crítics, sobretot quan tots els partits polítics demanaven contractar obres per esbucar la murada, donant feina també d'aquesta manera als aturats. Així, durant els primers 10 anys del segle XX hi van haver algunes actuacions importants, com la continuació del ja esmentat esbucament de la murada, la reforma del Consolat de Mar per a la creació de l'Escola de Magisteri femení, la construcció de l'Hospital Psiquiàtric, o el nou Escorxador. També hi hagueren iniciatives importants d'entitats civils o

Central I. Arxiu Andreu Muntaner.

de l'Església, com foren la construcció del velòdrom del Tirador, impulsat per la societat ciclista Veloz Sport Balear, les escoles del Sagrat Cor o La Salle, la reforma de la façana de Santa Eulàlia o la important intervenció de Gaudí a la Seu, de la que en parlarem més endavant.

Encara que els dos sectors econòmics esmentats -Turisme i Construcció- aniran creixent, a principis del segle XX, el sector que més creix a Ciutat és l'industrial. Malgrat ens costi de creure, la població activa empleada en el sector secundari era, al 1900, d'un 22%, el que la situava en el quart lloc d'Espanya, després del País Basc, Catalunya i Madrid.

Les exportacions de productes transformats del camp, a més dels de tèxtil i les sabates, tendran també una notable força la qual cosa farà créixer el sistema industrial mallorquí. Les exportacions registrades al port de Palma de 1900 a 1920 es duplicaran, i la demografia es torna a recuperar després de 30 anys d'emigracions importants. Així mateix són positives les dades comparatives de la renda per càpita respecte d'Espanya i l'estabilitat de preus. Tot indica una economia millor que la mitjana espanyola.

Per tal que el sector industrial pogués créixer era imprescindible un bon transport, una indústria transformadora i un sistema portuari eficaç. Aquest va ser el projecte econòmic principal de la nova burgesia de Ciutat durant el primer terç del segle XX. Per la situació del Port i pel volum de persones i d'empreses, Palma va ser la capital del nou sistema econòmic liberal de Mallorca. Un sistema econòmic impulsat per la modernització de tota la vida política i social que es feia a tota Europa. Un canvi tan important, que va suposar també resistències molt acusades, un pas endavant que també podria anar acompanyat d'un pas enrere.

La xarxa del ferrocarril començada a 1874 acabaria completant-se a 1930,

amb una xarxa de 212 kms, que enllaçava Palma amb les principals ciutats de Mallorca: Sóller, Inca, Manacor, Felanitx y Santanyí estenent així la concepció radial del creixement urbà. La densitat de la xarxa ferroviària era el doble que la mitjana espanyola. Es complementava amb una xarxa de tramvies a Palma que s'iniciaria l'any 1916 amb la línia Palma-Portopi, i acabaria arribant a tots els barris de la ciutat el 1935, amb un total de 51,7 km. de línia. Aquest era el transport més popular, i va arribar a comptabilitzar més de 14 milions de passatgers a l'any 1938.

Una vegada rompuda la barrera física i psicològica que suposava la murada, les fàbriques concentrades en el centre històric s'estengueren cap a Santa Catalina, el Molinar, els Hostalets i la Soledat. Uns dels eixos principals de la industrialització va ser el que anava paral·lel al ferrocarril. L'estació va anar creixent entorn l'actual Plaça d'Espanya, i el volum de mercaderia era tan gran que es va fer el 1931 un túnel fins a la murada del mar, per evitar que el tren passés per la Rambla i el Born per arribar al Port. Així s'acomplia l'objectiu més desitjat dels accionistes del ferrocarril: connectar directament el Port de Palma amb tota l'illa sense haver de travessar la ciutat.

La necessitat de transport marítim feia que alguns indústries se situassin al costat de la mar, com la fàbrica de productes químics Alcasil a S'Aigo Dolça. La ciutat portuària creixia davant la Llotja i davant la Seu amb nous molls i serveis per als vaixells, fins que a 1912 es va construir -segons projecte de Pedro Garau- el famós moll de la Riba. La Riba va ser un lloc molt popular, no únicament com a lloc de feina i de passeig, sinó també de "desenfeinats" que anaven a badar i a contemplar les operacions dels nous vaixells de vapor que poc a poc substituïrien els grans velers.

La Isleña Marítima, la companyia naviliera puntera de Mallorca i de capital to-

Fàbrica de productes químics a S'aigua Dolça. 1928. Arxiu Escalas.

talment local, va guanyar al 1910 el concurs estatal de la concessió de línies de transport marítim amb les altres illes, Barcelona, València, Argel i Marsella, amb més freqüències setmanals i amb l'obligació de refer la seva flota amb 5 vaixells de vapor moderns. La companyia, que tenia oficines en les principals capitals europees com Paris, Londres i Berlín, es va llançar a un projecte de primera categoria europea. Varen encarregar la construcció dels cinc vaixells a la famosa Casa Odero de Gènova, amb un èxit total ja que, per la seva elegància i majestuositat, els vaixells foren coneguts popularment com "los Cisnes del Mediterràneo".

Al 1910, impulsada per la Cambra de Comerç i amb un suport important de l'Ajuntament, es va fer davant la Llotja la primera exposició regional amb la participació de 420 expositors, que va rebre visitants de tota Mallorca i Espanya. S'aprofità l'ocasió per convertir el descampat portuari de davant la Llotja en un passeig, ordenat per Gaspar Bennazar, al qual li dedicarem la pàgina següent.

El creixement de la indústria va anar acompanyat amb el creixement del moviment obrer, que lluitava com a altres ciutats europees per la millora dels seus drets i les condicions econòmiques dels seus contractes. El moviment obrer, defensat en part per republicans, i totalment pels socialistes, va anar evolucionant tan qualitativament com quantitativament a força de vagues i lluites que costaven molts de sacrificis.

Poc a poc la coalició republicana-socialista es va reforçar amb els regionalistes, i el moviment obrer va rebre una bona ajuda d'en Joan March, no exempta de contrapartides com veurem més endavant. Uns anys després, a causa de la Primera Guerra Mundial les exportacions també patiren certes transformacions, però també hi hagué noves oportunitats, degut a la neutralitat de l'Estat espanyol i a les necessitats extraordinàries que tenien els països en guerra de béns primaris. Veurem com l'entrada de Joan March a Palma canvia la dinàmica política i econòmica de la ciutat.

Campins modernitza l'església i la Setmana Tràgica la fa recular

Detall vitrall de Gaudí a Catedral de Mallorca.

A principis del Segle XX, l'església de Mallorca estava molt arrelada a la vida quotidiana, religiosa i política del poble. Aliada tàcitament amb el maurisme, participava de les tensions socials associades al caciquisme. Així i tot no vivia al marge de les necessitats de modernització industrial i social de l'època en a que li havia tocat viure. Per fer aquesta adaptació entrà en escena el 1898 el Bisbe Pere J. Campins, en un moment en el que el debat entre integristes i conciliadors era ben present.

Durant tot el seu bisbat que tingué una durada de 17 anys ja que va morir el 1915, amb només 56 anys, el bisbe Campins realitzarà una gran labor en tot allò que afectava la projecció social de l'església, però també en la modernització dels edificis eclesiàstics i en la creació d'infraestructures culturals. La més impactant d'aquestes intervencions arquitectòniques fou la de la Seu de Mallorca.

El 1903 comença la col·laboració de Gaudí a la Seu, amb una extraordinària i polèmica intervenció que durarà poc més d'una dècada. Vist amb els ulls d'ara, el resultat final afegeix a la Seu un aire contemporani que, juntament amb la recent intervenció de Miquel Barceló, es tradueix, entre altres coses, en la manifestació d'un esperit religiós que no vol donar l'esquena a la modernitat.

Durant la dècada de 1900 a 1910 Barcelona visqué en una dinàmica permanent d'aldarulls i vagues obreres. En 1909 Maura, com a president de govern, mobilitzà els reservistes contra els insurgents del Marroc, com a conseqüència dels atacs a interessos empresarials espanyols a la zona colonitzada.

Arran d'aquesta mobilització que afectava les famílies socialment més vulnerables, es produí l'anomenada Setmana Tràgica a Catalunya que, segons el professor Smith, de la Universitat de Leeds,

Bisbe Campins. Retrat. Museu Diocesà. Palma.

fou "la revolta més violenta que va tenir lloc a l'Europa occidental entre finals del segle XIX i el principi de la Primera Guerra Mundial." Esclatà el 25 de juliol del 1909 i provocà la mort de 109 civils i 2000 detinguts. Uns mesos més tard el pedagog Ferrer i Guardia fou acusat de ser l'instigador i cervell de la revolta i afusellat. El mallorquí Gabriel Alomar s'hi oposà publicant el seu assaig titulat "La pena de mort", una obra que el consolidà com a referència intel·lectual de l'esquerra illenca.

La Setmana Tràgica suposarà un abans i un després de la posició del Església res-

pecte als canvis socials i econòmics que la podien associar a la modernització. La desconfiança creixerà i les posicions integristes es feren més fortes. Per una altra part la crisi dels conservadors, degut a la dimissió de Maura per les pressions internes i internacionals, abocarà a una crisi profunda del període de la restauració i de la Monarquia.

Les ganes de canviar la situació decadent a la que havia abocat la dinàmica política pactada entre els dos grans partits i el Rei, arribà fins a la passió de l'intel·lectual més rellevant d'aquella època, Ortega y Gasset, que passà a l'acció fundant una entitat política, la Liga de Educación Política Española. A una famosa conferència que va donar a Madrid el maig de 1914, titulada -(veuran els lectors com l'història de vegades es repeteix)- Vieja y nueva política, en motiu de presentar la seva associació política, deia sobre Maura:

"El señor Maura (y dejemos las páginas oscuras de 1909) es el que ha afirmado siempre que España es una cuestión de orden público, que el gran problema de España es el Ministerio de la Gobernación, precisamente en lo que tiene de Ministerio de represión. Además, el señor Maura, cuando el señor Cambó en las Cortes últimas pedía que se rompiera para siempre el turno de los partidos, fue el defensor del turno de los partidos, síntoma típico de la Restauración".

La dimissió de Maura provocà el principi d'una ruptura en el si la vella classe política, tan a nivell de l'Estat espanyol com a Mallorca. La figura de Maura va tenir en Miquel dels Sant Oliver un gran defensor. Així veia Oliver la bronca nacional contra Maura el 20 de juny de 1913, **"Contra Maura, no: contra la Monarquía: 'Dígase de una vez, claramente y sin eufemismos (...) el veto no es contra Maura y los conservadores, sino contra la Monarquía'".**

Que passava a Palma?... com influïa la Setmana Tràgica? El dirigent més important dels socialisme del primer terç del segle XX, Llorenç Bisbal, escrivia un article a El Obrero Balear amb el títol de "Guerra al Gobierno, guerra a la guerra". Títol molt eloqüent que expressava la indignació de les classes populars mallorquines en contra del sistema de reclutament impost pel govern, on sempre sortien malparats els pobres, mentre que els rics podien pagar una quantitat per alliberar-se del reclutament. Les reaccions eren de tot tipus, com expressa aquesta glosa que recull Peñarubia al seu llibre sobre el centralisme:

*A sa mare d'En Tomeu,
l'han posada a sa presó,
causa que es fill major,
no vol anar a servir el Rei.*

Com ens conten Pere Gabriel i Antoni Marimon, a l'octubre del 1909 per protestar en contra dels fets i contra Maura, es va celebrar un míting a la vella plaça de bous, protagonitzat per republicans i socialistes amb l'assistència d'unes 6.000 persones. Però quan semblava que el maurisme estava ferit de mort, les eleccions del mes de desembre del 1909 varen tornar a donar una victòria als mauristes. La campanya contra Maura va motivar la participació de les forces conservadores que varen aconseguir guanyar a Ciutat, encara que per no molts vots: 10 regidors mauristes per 8 de les esquerres. En canvi a la part forana el maurisme va arrasar.

Pel que fa a l'Església de Mallorca, els fets de la Setmana Tràgica afectaren molt al grup que liderava el Bisbe Campins, especialment a Costa i Llobera que des d'aquell moment es va dedicar a temes d'interès més personals i deixà de participar en moltes activitats públiques.

Va dominar el discurs que venia de Barcelona, especialment del bisbe de Vic Torres Bages, consistent en associar els atacs a l'Església com un component

anticristià del liberalisme. Això deixava molt clara la posició de l'Església que, en definitiva significava un cert retorn a l'integritisme i la màxima precaució de tot el que significava la modernització. La mort a 1915 del Bisbe Campins afavoriria aquest retrocés.

Vist en perspectiva, es bastant probable que la Setmana Tràgica fos l'expressió d'una separació radical entre les dues Espanyes que Ortega veia en aquella situació crítica i decadent: l'Espanya Oficial i l'Espanya Vital. La mostra de que la radicalització estava en marxa, es que per primera vegada un socialista, Pablo Iglesias, entraria el 1910 com a Diputat de les Corts espanyoles i des de la tribuna d'orador amenaçava amb greus incidents si Maura tornava al Govern. Una altra mostra va ser l'augment molt important d'afiliats al sindicat de l'UGT i el naixement de la CNT, sindicat anarquista que serà cada vegada més protagonista de l'història d'Espanya.

La divisió entre les dues espanyes irreconciliables, va generar la crisi més profunda de la Restauració, que no se va solucionar amb més democràcia sinó tot lo contrari, amb la dictadura de Primo de Rivera el 1923. Més tard, aquesta falsa sortida a la crisi monàrquica va suposar l'enfonsament total de la Monarquia que va provocar el sorgiment de la II República, el 1931. La Segona República tampoc fou la solució per a Espanya ja que només cinc anys després va esclatar la Guerra Civil i es va consolidar la dictadura de Franco que duraria 40 anys.

Tota aquesta cadena d'esdeveniments es donaven en un context internacional també molt tensionat, entre els revolucionaris d'esquerra i els feixistes. El 1917 Rússia va fer la Revolució d'Octubre. El 1922 Mussolini marxà cap a Roma amb les brigades del partit nacional feixista i es va fer amb el poder. El 1929 el món econòmic mundial feia crack i el 1933 Hitler va prendre el poder a Alemanya.

Joan March entra a Ciutat

Detall façana de la Banca March al carrer de Sant Miquel de Palma. Foto J.G.

Al 1910, Joan March, de mal nom en "*Verga*", tenia 30 anys. Ja havia consolidat el seu negoci de contraban de tabac a la Mediterrània occidental i adquirit una gran experiència en la parcel·lació de grans finques rústiques que comprava, a baix preu, als aristòcrates vinguts a menys. Les venia en petites parcel·les a pagesos solvents que podien pagar els corresponents terminis. La futura Banca March sorgí de la gran quantitat de crèdits concedits per March a petits propietaris que volien incrementar els seus terrenys i als pagesos desitjosos de posseir, per primera vegada, un tros de terra per conrear. L'entitat creditícia reforçarà l'estructura de dependències i clientelisme, el que pro-

porcionarà a March els vots necessaris per ésser elegit diputat a Corts en totes les eleccions celebrades en el període comprès entre 1923-1934. Després, en el febrer de 1936, el va succeir el seu fill Joan March Servera, que també va guanyar les eleccions.

Al 1910, March va comprar la casa senyorial dels Dezcallar al carrer de Sant Miquel nº 11, a Palma, que avui és la seu del Museo Fundación Joan March. Abans de venir-hi a viure, es duran a terme importants obres de remodelació, la direcció de les quals l'encarregarà a l'arquitecte Guillem Reynés.

Per aquell temps, l'entitat Crèdit Balear-Es Crèdit li va concedir un préstec

Retrat de Lluís Alemany.
Publicat a la Gran Enciclopèdia de Mallorca.

molt elevat, en contra de l'opinió de D. Manuel Salas Sureda, vocal rellevant del Consell d'Administració, fet que causà la seva dimissió.

Manuel Salas era el principal industrial de Ciutat, el tercer propietari agrícola de Mallorca i el primer finançador del partit maurista. Va ésser regidor pel Partit Conservador a Palma (1909-13) i diputat provincial (1919-22).

A principis del segle XX, Manuel Salas se n'adonà que March era cada vegada més influent en el Crèdit, des que es col·ligà amb el President de l'entitat, Francesc Blanes. Fou una aliança de la força amb la prudència.

L'enfrontament econòmic i polític entre March i Salas es farà inevitable i es va perllongar fins a principis de 1936, quan les dretes s'uniran per vèncer el Front Popular. Durant aquest període, la disputa per l'hegemonia econòmica i política es va centrar amb els afers de la companyia marítima *La Isleña*, la fàbrica

de fosfats a *Portopi* i en totes les eleccions polítiques d'àmbit local i estatal que enfrontaven liberals contra mauristes. Una pugna que acabarà guanyant Joan March, i que està magníficament explicada en els llibres sobre Joan March de Pere Ferrer.

El 5 de juny de 1916, al Senat, el polític conservador Manuel Allende Salazar havia qualificat March de "*gran enemigo del Estado*", responsabilitzant-lo del monopoli del contraban de tabac a la Mediterrània occidental. Avaluarà les pèrdues de la Hisenda estatal d'entre 20-25 milions de pessetes anuals.

L'assassinat del seu soci Rafel Garau fou un estigma en la carrera de March. Els seus adversaris el consideraran presumpte inductor del crim. Les causes haurien estat la relació amorosa de Garau amb la seva dona, i la rivalitat d'ambdós per fer-se amb el domini, en determinades zones del llevant peninsular, del proveïment de tabac de contraban. La investigació va topar amb múltiples entrebancs. El jutge instructor, quan anava a imputar-lo, va ésser relegat per un altre jutge que no relacionà March amb els fets. Hi va haver una clara ingerència política en les actuacions de la Justícia.

Durant tota la Primera Guerra Mundial es va fer evident que el control marítim era una peça clau per a l'enriquiment del qui el tenia en les seves mans. March va albirar la nova conjuntura i s'avançarà als seus potencials competidors. L'economia de les illes incrementarà, en temps de guerra, l'exportació de productes agrícoles, els articles manufacturats i el carbó. D'un costat suposava un enriquiment per aquest sector empresarial, d'altra banda provocarà un dèficit important de proveïments per a la població local.

March, amb la seva flota, va poder fer negocis d'envergadura tant amb els

aliats com amb els alemanys. La seva ideologia no incloïa patriotismes de cap signe ni predileccions envers cap dels bàndols en guerra.

Joan March, per controlar aquest sector estratègic, va fer-se discretament amb un paquet molt important de les accions de *La Isleña Marítima* que era la companyia creada per la burgesia ciutadana. Tenia la seva seu al carrer Palau Reial, actualment on té el seu domicili la Conselleria d'Hisenda i Economia.

La Isleña era la "*joya de la corona*" de la burgesia palmesana, ja que tenia una flota, de sis vaixells recents construïts a Gènova, una flota molt moderna i de gran bellesa i qualitat, el que feia que fos coneguda pel sobrenom de "*Los cisnes del Mediterráneo*".

March, que ja tenia la majoria de les accions de la *Trasmediterranea*, naviliera d'àmbit estatal, creada per la fusió d'altres navilieres locals, va vendre les accions de *La Isleña* a la *Transmediterranea*. Amb aquesta operació, la companyia mallorquina es va integrar en la *Trasmediterranea*, encara que la flota de *La Isleña* va continuar operant amb el seu nom original.

Malgrat que la burgesia de ciutat va intentar per tots els mitjans recuperar-la, no fou prou astuta ni comptarà amb el capital necessari per recomprar-la. La conseqüència directa fou la pèrdua del control del tràfic marítim a favor de Joan March.

La Primera Guerra Mundial va oferir a Joan March grans oportunitats comercials, moltes d'elles qualificades de contraban de guerra. Actuacions comercials que repetí durant la Segona Guerra Mundial.

El comerç de guerra, el contraban de tabac, les parcel·lacions, les elèctriques, les operacions financeres, etc., el varen

convertir en l'home més poderós d'Espanya i un dels més rics del món.

La política era solament un instrument per incrementar els seus bens patrimonials i diners, per tenir accés a les grans concessions estatals, assolint la impunitat en les seves grans operacions mercantils il·legals.

Des que Joan March s'instal·la a Ciutat a principis dels anys vint, va esdevenir una força emergent que, juntament amb el suport de republicans i socialistes, que havien irromput en l'escena política, feren trontollar el sistema polític i social d'aquella època, dominada pels mauristes. Serà una època de virulents enfrontaments entre liberals i mauristes, entre "*verguistes i antiverguistes*".

Ens diu Josep Pla al seu llibre "*Retrats de passaport*", pag 528:

"El cert es que, amb motiu de la formació del "Dia", vaig anar a Palma amb Estelrich i que llavors vaig conèixer el senyor Joan March. Hi vaig ésser presentat a l'aire lliure, en aquella tertúlia peripatètica que abans de dinar realitzaven alguns amics a la plaça de Cort, a la voravia del palau de l'ajuntament de Palma. El senyor March hi fumava sempre el seu cigar de l'Havana i els seus amics eren generalment persones de diverses professions, generalment comerciants, que passaven per aquell lloc. S'hi solia afegir el periodista Pinya, que coneix molt bé les notícies de la localitat, i el pintor Gelabert que tenia una barberia a la mateixa plaça i que entre servei i servei sortia a estirar les cames".

Aquest record de Pla, que no tenim perquè dubtar de la seva veracitat, ens mostra un Joan March que fa vida "de carrer", que participa de la vida quotidiana de Ciutat. Li agrada la tertúlia, el debat i

Homes fent tertúlia al carrer Palau Reial. Foto Fons Rul·lan. ASIM.

la política, però sobretot desitja la co-bejança de riqueses i la proximitat al sexe femení.

A partir del 1917, en comptes de crear una nova formació política, opta per entrar en el partit Liberal. Això ho fa de la mà de Lluís Alemany, home de confiança del líder del partit liberal a Mallorca, Alexandre Rosselló. Aquest polític va ésser cap de llista i elegit diputat a totes les eleccions legislatives celebrades entre 1901-1923. També va ocupar diversos ministeris en la dècada dels anys vint.

El projecte que pretenia dur a terme March era convertir el vell partit liberal en un partit modern i autonomista, incorporant els regionalistes en les seves files.

En aquest quadre veiem els principals resultats de les eleccions general des

de 1901 fins a 1923. Els dos blocs que dominaven el sistema polític es reparteixen el torn de govern. En color verd els **Liberals** formen govern en sis ocasions i els **Conservadors**, color blau, en cinc ocasions.

Destaca la permanència dels lideratges. Pels conservadors **Josep Cotoner**, Comte de Sallent, i **Antoni Maura**. Pels liberals **Alexandre Rosselló**, que anava acompanyat en tres eleccions legislatives pels fills del general Valeriano Weyler. A partir del 1920 anirà de la mà de Lluís Alemany, home fort de Joan March, que havia estat batle de Palma i President de la Diputació.

En els dos propers capítols completarem la narració de la revolució política que va ocasionar a Palma i a tot Mallorca, Joan March.

ELECCIONS GENERALS	PRESIDENT DEL GOVERN	CONSERVADORS, MAURISTES I ANTIVERGUISTES	LIBERALS I VERGUISTES
1901, Maig	Sagasta	Josep Cotoner	Alexandre Rosselló, Guillem Moragues i Mateo Garau
1903, Abril	Sivela	Josep Cotoner, San Simon, Maura i Truyols	Alexandre Rosselló
1905, Setembre	Montero	Josep Cotoner i Antoni Maura	Alexandre Rosselló, Bernat Amer i Fernando Weyler
1907, Abril	Maura	Antoni Maura, Josep Cotoner, San Simon, Josep Socies	Alexandre Rosselló
1910, Maig	Canalejas	Antoni Maura i Josep Cotoner	Alexandre Rosselló, Venezuela i Antoni Weyler
1914, Març	Dato	Antoni Maura, Josep Cotoner, Josep Socies i Geroni Estades	Alexandre Rosselló
1916, Abril	Romanones	Josep Cotoner i Josep Socies	Alexandre Rosselló, Valeriano Weyler
1918, Febrer	Garcia i Prieto	Antoni Maura, Josep Cotoner i Josep Socies	Alexandre Rosselló, Fernando Weyler
1919, Juny	Maura	Antoni Maura, Josep Cotoner i Josep Socies	Alexandre Rosselló, Eusebi Pascual
1920, Decembre	Dato	Antoni Maura, Josep Cotoner i Josep Socies	Alexandre Rosselló, Lluís Alemany
1923, Abril	Garcia i Prieto	Antoni Maura i Josep Cotoner	J. March Ordines, Lluís Alemany i Alexandre Rosselló

Joan March conquesta Ciutat

A favorit per la crisi del maurisme i de la monarquia espanyola sobre la qual ens hi hem referit abans, March, el 1918, passa a controlar el Partit Liberal. L'estratègia d'en March serà la de teixir una entesa amb tots aquells partits que tenen com a objectiu posar fi a l'hegemonia del maurisme en el marc econòmic i polític. Es tractava de trobar punts d'encontre amb els regionalistes de Guillem Forteza oposats al centralisme i a favor de la cultura pròpia. Aquesta inclusió dels regionalistes en el bàndol **verguista** va ser una de les innovacions que va comportar el canvi polític que es donarà en aquest període. El regionalisme era una força política que despuntarà per la defensa de la cultura autòctona i l'autonomia de les illes. Idees que s'enfortiren a Mallorca amb l'arribada, des del Principat, de les influències de la cultura de la Renaixença. Posteriorment, es convertirà en un moviment polític, moviment del qual Guillem Forteza en serà un dels impulsors i capdavaners. Com veurem més endavant.

El 1921 crearà un mitjà de comunicació –El Dia– que dirigirà Joan Estelrich, destacat intel·lectual regionalista, un diari liberal en el qual escriviren destacats escriptors i polítics de diferents ideologies, com Josep Pla i el dirigent socialista Indalecio Prieto.

Perquè l'estratègia abans anunciada reeixís, Joan March va establir una aliança amb el partit socialista que encapçalava Llorenç Bisbal, qui havia substituït el 1913 a Francesc Roca en el lideratge del PSOE, ambdós procedents del sector del calçat. El 1917 Llorenç Bisbal fou regidor socialista a l'Ajuntament de Palma i el 1931 el primer Batle socialista.

La convergència dels socialistes amb March se sustentava amb la creença del líder nacional Julián Besteiro, i la dels seus seguidors a Palma, que March era un significat representant del capi-

Joan March. 1931. Foto: www.canverga.com

talista modern disposat a pactar amb els socialistes. L'entesa del capitalisme avançat amb el socialisme havia de ser l'etapa prèvia a la instauració del socialisme. March, a diferència dels mauristes, reconeixia els drets dels treballadors i considerava que havien de tenir cabuda, en un futur pròxim, en un sistema polític renovat.

Joan March trobarà en Lluís Alemany, el polític idoni per establir ponts entre els liberals i els socialistes. L'interlocutor dels socialistes serà Alexandre Jaume, cunyat de Lluís Alemany i nebot del líder liberal Alexandre Rosselló. Joan March i Alexandre Jaume es coneixien des que varen ser socis, durant un breu perío-

de, de la famosa fàbrica de la Roqueta. La família Alexandre l'havia comprada a Aguiló "Cetre". Poc després, Joan March comprà la part dels Jaume i es convertí en l'únic propietari. La causa foren les diferències de parer en els articles que s'havien de fabricar. Per a March s'havia de potenciar la producció dels materials de construcció més demandats, en detriment de la fabricació artística.

sistema polític de la Restauració. Unes es declararen decididament germanòfiles, i les altres es posaren de part dels aliats. L'economia de l'Espanya de 1917 era deficitària i seguia, encara, depenent d'un sector primari de baixa productivitat. La industrialització seguia essent incipient. A més a més comptava amb unes vies de comunicació poc desenvolupades i els transports eren deficitaris i antiquats. Aleshores, és clar, que no tenia la capacitat per armar ni proveir un exèrcit capaç de ser eficaç en el camp de batalla.

Se'l responsabilitzava de la manca de productes de primera necessitat com el carbó i la farina, entre molts d'altres. March s'havia convertit en el principal exportador envers els països bel·ligerants, a pesar de la prohibició del govern de l'Estat. Com a conseqüència d'aquesta activitat comercial il·legal, apareixerà a Ciutat el fantasma de la fam, la desnutrició i les pandèmies, principalment entre les famílies urbanes més desprotegides. Aquesta fou la causa de les revoltes populars de 1918 i 1919.

crítica i la crida a la mobilització de les bases contra Joan March, pel pacte tàcit que havien establert amb el potentat.

Guillem Forteza lidera el regionalisme

Palau de Marivent. 2018. Foto J.G.

Com deia Ortega, Espanya patia una separació profunda entre l'Espanya oficial i l'Espanya vital. El bipartidisme entre conservadors i liberals, defensat, emparat i utilitzat per una monarquia decadent, ja no donava més de sí. Finalment la crisi de la segona dècada del segle XX no se superarà i ens veurem abocats a la dictadura de Primo de Rivera el 1923.

Les forces emergents que erosionaven el bipartidisme tenien dues fonts profundes d'on xuclaven tota l'energia contra la monarquia. Una era, sens dubte, la lluita obrera que estava encapçalada pels sindicats i pels partits d'esquerra, socialistes i comunistes-, lluitava contra la injustícia social i per unes condicions laborals justes que la nova burgesia industrial no els volia donar. Una altra era el Regionalisme que estava liderat a Espanya pel catalanisme i s'estenia per tot arreu com una expressió contra el centralisme i contra la imposició de la cultura castellana sobre la pròpia.

El Regionalisme cultural ja feia temps que exercia una influència important entre els intel·lectuals i la classe política mallorquina. En la darrera dècada del segle XIX l'activitat regionalista mallorquina es començà a renovar. Es passà d'una Renaixença estantissa a un Noucentisme classicitzant i culturalista. Amb el canvi de segle, un grup d'intel·lectuals mallorquins, sempre encapçalats per Miquel dels Sants Oliver, inauguraren l'anomenat Regionalisme Mallorquí. En aquells moments el Noucentisme català s'havia situat a l'avantguarda de totes les veus que propugnaven la reforma de l'Estat en un sentit descentralitzador i regionalista, a partir del coneixement de la seva pluralitat interna. Aquest enfortiment del catalanisme cultural i polític és un factor que contribueix decisivament a estimular l'aparició i el desenvolupament del Regionalisme Mallorquí.

Ja des de la Renaixença, que impulsaren Marià Aguiló, Tomàs Aguiló i Josep Lluís Pons i Gallarza, així com una mica més tard persones de gran prestigi com

Retrat de Guillem Forteza Pinya. Web Obra Social Sa Nostra.

Mossèn Antoni Mª Alcover, Joan Alcover i Mª Antònia Salvà, s'anà prestigiant la llengua i la cultura pròpia, que demanava un lloc al costat de la castellana, creant el que s'anomenà *Escola Mallorquina*, un referent no tan sols literari sinó polític, i en aquest cas conservador.

En el camp purament polític, el llibre de Miquel dels Sants Oliver el 1898 sobre la qüestió regional, i la lluita del regidor republicà Lluís Martí en defensa del dret a que el mallorquí es pogués parlar a l'Ajuntament, fundaren un espai polític pel Regionalisme. Des de l'esquerra, el Regionalisme es defensarà en la persona de Gabriel Alomar, un dels líders del Partit Republicà Català, fundat el 1917, que fou elegit diputat per Barcelona el 1918, amb més vots que Lerroux, Unamuno o Giner de los Ríos.

A Palma les eleccions municipals de 1917 tingueren una especial importància, com ens explica Antoni Marimon. El pacte entre liberals i conservadors per repar-

tir-se els escons va fracassar i per tant les eleccions foren més obertes que mai. Per primera vegada es va veure la possibilitat de que les esquerres (republicans i socialistes) podien fer front a les dretes (mauristes i weyleristes). El Partit Liberal, que va ser el més votat, podria aliar-se amb les esquerres si fos necessari, com es va demostrar més tard. Fruit d'aquests resultats, Llorenç Bisbal fou regidor per primera vegada i el Batle va ser el liberal i financer Pere Martínez Rosich.

Encara que els regionalistes obtingueren un resultat mediocre, estava clar que la seva influència anava pujant. És en aquest context que es va crear el 1917 el seminari *La Veu de Mallorca*, dirigit per Joan Estelrich. Estelrich, que era felanitxer, va ser un dels intel·lectuals més influents en les relacions entre Mallorca i Catalunya en els anys previs a la Guerra Civil. Quelcom s'estava coent a la capital catalana. Sumant accions microscòpiques i grans projectes de lluita en pro de la llengua, neix la Generació de 1917. autoanomenada per Joan Estelrich la *Nova Generació*, liderada per Miquel Ferrà, estava formada pels joves mallorquins que aleshores estudiaven a Barcelona, entre d'ells, Guillem Forteza.

A finals de 1917 els fets es precipiten. En menys d'un mes Guillem Forteza acaba la carrera, es fa càrrec de *La Veu de Mallorca* i funda el Centre Regionalista de Mallorca. Aquest neix com a grup polític que pretén convertir-se en el referent de la catalana *Lliga Regionalista* a Mallorca, de la qual en lloaven la seva obra. Des del principi estava presidit per Guillem Forteza, personatge important per a la ciutat i per tota Mallorca, ja que a més de fer política va ser un gran arquitecte, rivalitzant, en certa manera, amb Gaspar Bennàzar, com veurem mes envant.

Com bé ens explica Jaume Mayol, Guillem Forteza era una figura polièdrica: intel·lectual, polític i arquitecte en parts proporcionals. La seva formació i la seva

vocació reflexiva, la capacitat de feina i d'elaborar idees i projectes nous, afegit al seu amor per Mallorca i la seva ciutat, Palma, el fa un dels grans personatges d'aquesta època.

En la seva tasca com a arquitecte destaca el càrrec d'Arquitecte Director de Construccions Escolars de l'Estat a les Balears, que ocupà des de 1921. Això va fer que la seva producció d'edificis escolars fos extensíssima. En un primer instant podríem dir, de manera resumida, que la seva arquitectura tenia un caire principalment regionalista. Va ser a principis de la dècada dels trenta, coincidint amb l'inici de la República, quan la seva arquitectura evolucionà cap al racionalisme, tot modernitzant-se i tenint com a referències les arquitectures centreeuropees, i com a col·laborador a Carl Hakh. A Ciutat són molt conegudes obres com el Palau de Marivent, el Col·legi de Jaume I a Sa Feixina, o l'escola de Son Espanyolet. Com tots saben, el Palau de Marivent fou, abans de ser la residència d'estiu de la família reial, un encàrrec del pintor, enginyer i mecenes egipci d'origen grec, Juan de Saridakis.

Des del Centre Regionalista volia crear un consens bàsic entre tots els partits polítics sobre el fet regional, que poc a poc anirà prenent la forma de projecte autonomista. Els resultats electorals i el consens polític no acompanyaren a Forteza. Maura no en volia ni parlar. Fou llavors quan Forteza i la majoria dels líders del Centre Regionalista s'integraren en el partit liberal que en aquells moments ja liderava Joan March. Com a moviment social i polític, el Regionalisme no va qual·lar en una formació política prou sòlida que tingués força electoral, i els seus membres acabaren integrant-se dins els partits més establerts.

Una mica més tard, el 1922, Joan March creà el periòdic *El Dia* i posà com a director a Joan Estelrich, que en aquells moments ja era una persona molt pro-

pera a Francesc Cambó, líder de la Lliga Regionalista de Catalunya.

En la creació del diari, segurament va tenir molt a veure la batalla que va tenir Joan March contra Jordi Martí Rosselló, conegut com "*es mascle ros*", dirigent del popular setmanari satíric "*Foch y Fum*" que tenia una tirada d'uns 5000 exemplars, i des del qual ironitzava sobre els negocis i les trifulgues de Joan March. A aquest no li va agradar gens les bromes que li feia "*es mascle ros*" i el va dur a judici per calúmnies. Jordi Martí fou desterrat a una distància de 100 km de Palma per tres anys i sis mesos, raó per la qual va partir a Barcelona. Però el 1922 tornava a sortir al carrer "*Foch y Fum*".

El diari *El Dia*, finançat per Joan March, va ser una eficaç plataforma de comunicació durant alguns anys tant pels seus negocis com per les idees regionalistes. Després, ja en temps de la República i de la mà sobretot de Llorenç Villalonga, atacà i ridiculitzà el regionalisme. Molt més tard, durant el franquisme, va passar a ser *El Baleares*.

La relació de Joan March amb Guillem Forteza es va anar fent més estreta des de que el partit liberal va acceptar les tesis polítiques de l'autonomisme. Fou en aquest context que Forteza, amb el suport del propi March, va ser Batle de Palma el 1923. En aquell mateix temps Joan March li encarregà el projecte arquitectònic de la Casa del Poble que havia promès a les societats obreres liderades pels socialistes.

També el 1923, durant els primers mesos de batllia de Guillem Forteza, es creà l'Associació per la Cultura de Mallorca amb persones de moltes professions diverses, però unides per l'ideal regionalista. Malgrat les distàncies ideològiques, Gabriel Alomar serà nomenat soci d'honor de l'Associació i Emili Darder en serà el seu President el 1925. L'existència de l'Associació per la Cultura de Mallorca s'allargarà fins al 1936.

Palma lluita per un benestar social de nivell europeu

Nines al Mollet. 1923. Arxiu Escalas.

Mes enllà de la lluita política, Palma continuava la seva obra modernitzadora amb edificis que avui ja no hi són, com el cine Modern o l'Hotel Alhambra, ambdós de Gaspar Bennazar. Després dels vaivens de l'economia, influïda per la Primera Guerra Mundial, les coses començaven a rutllar. Als anys 20, el Port de Palma doblava el tràfic navilier que tenia el 1900, i es creava la primera línia

aeronàutica amb Barcelona. El velòdrom de Palma seguia essent el millor d'Espanya i just s'acabava de crear la Real Sociedad Alfonso XIII, antecedent del que després seria el club de futbol Mallorca.

Obra del mateix destí que ens espera a tots, per aquells temps morien dos ciutadans que havien estat protagonistes de les primeres embranzides de la nova ciutat: Miquel dels Sants Oliver, que morí

a Barcelona el gener de 1920, el mateix any que Joan Palmer Miralles, el promotor del Gran Hotel. Pocs anys abans havien mort Enric Alzamora, Eusebi Estada, Pere Garau i Guillem Reynés. En el món de la cultura, Costa i Llobera moria el 1922 i Joan Alcover el 1926. Semblava com si la generació dels grans ideòlegs de la transformació de la Palma del XIX a la del XX començaven a donar pas a una altra generació, que seria la que aplicaria aquelles idees en tots els terrenys, de la ciència a la tecnologia, de l'urbanisme a la cultura. Ara venia l'hora de Joan March, Guillem Forteza, Francesc Cases, Alexandre Jaume, Emili Darder, Llorenç Bisbal, Miquel Ferrà, Maria Antònia Salva, Llorenç Villalonga, i tants d'altres que copsarien el protagonisme dels anys previs a la Guerra Civil.

En aquells anys 20, les condicions generals de la població no eren les més òptimes. L'educació, la sanitat, els serveis socials i les condicions laborals necessitaven mà de metge. Tot i així, la combinació de la iniciativa pública de la Diputació i de l'Ajuntament, juntament amb la iniciativa privada religiosa i laica, donaven un cert suport a les famílies pobres, al mateix temps que pal·liaven les situacions greus de crisi sanitària i/o econòmica. Malgrat totes les dificultats, Palma era, en matèria de benestar social, una de les ciutats més avançades d'Espanya.

Les condicions laborals eren dures i les lluites obreres eren constants, sobretot en els nous sectors industrials. La situació general d'Espanya en el principi d'aquells anys 20 era de crisi política profunda i de vagues generals importants, com la de Barcelona, l'any 1919, de la companyia d'electricitat anomenada la Canadiense, que molt després estarà lligada a un capítol més de la llegenda de Joan March.

La tensió social que provocà dita vaga fou tan intensa que el Govern arribà a declarar l'estat de guerra, com sol·licitava

el Capità general de Catalunya, Joaquín Milans del Bosch, avi del Jaume Milans del Bosch que va participar en el cop d'Estat del 1981. Tot i així, la vaga fou un èxit i s'aconseguien moltes de les reivindicacions, entre elles la jornada de vuit hores per a tots els sectors laborals. L'ambient laboral de Palma d'aquella època queda reflectit en la novel·la recentment apareguda de Miquel Mas, *"Llums de tardor"*.

Les prestacions per atur eren inexistents i la sanitat pública, mínima. L'Estat havia creat el 1921 una prestació d'una pessesta diària -el Retir Obrer- per a quan els treballadors deixaven la feina. Quan la família fallava, la gent pobre tenia únicament al seu abast les societats d'ajuda mútua i les societats de caritat privada o de beneficència pública. Palma era la tercera ciutat d'Espanya en qualitat i quantitat d'aquestes societats. Entitats com la del Patronat Obrer, fundada pel pollencí Pare Vives al 1907, i que encara perdura, tenien la funció de mitigar la fam i les penúries que provocava l'atur.

L'esperança de vida de Palma havia experimentat una important millora en els darrers cinquanta anys del segle XIX, com a la resta de les Balears. Tant és així que el 1900 era dels 42'55 anys, el que la situava com la segona capital de província més alta d'Espanya, mentre el 1930 assolí els 53'17 anys. Una dada que pot semblar baixa si la comparem amb l'actualitat, però que era molt elevada per a l'època, i això que Palma, com la resta de ciutats europees, patia els efectes de *l'urban penalty*, és a dir, la presència de condicionants exclusius que empitjoraven les taxes de mortalitat en comparació amb el medi rural. De fet, Mallorca gaudia de l'esperança de vida més alta de tot l'Estat espanyol durant aquests anys. Lògicament les taxes ordinàries de mortalitat i de mortalitat infantil anaven en consonància amb aquest avançat estadi de la transició demogràfica. Al mateix temps, la mortalitat extraordinària havia pràcticament

Grup de mestres i al·lots al pati de la Misericòrdia. Foto Fons Rul·lan. ASIM.

desaparegut, si exceptuam la pandèmia de grip de 1918 que, com el seu nom indica, va tenir un abast mundial.

Les causes de tot plegat cal cercar-les en el procés de modernització social, política i sanitària que vivia la ciutat, a pesar de les forces que empenyien en sentit contrari, especialment el creixement demogràfic. Concretament, es devia a la millora de la higiene pública i privada, fruit d'un comportament institucional i familiar que es remuntava moltes dècades abans, però que ara es racionalitzava gràcies als avanços de la bacteriologia difosos pels professionals de la medicina, i als esforços d'un Ajuntament cada cop més capficat en millorar les condicions de vida dels seus ciutadans.

Aquesta situació arribà a la seva culminació amb la creació de la xarxa d'aigua potable durant la Segona República, tot i

que també fou molt important el procés de cloració de l'aigua que experimentà la ciutat des de la primera dècada del segle XX. Tampoc s'ha de descartar un millor accés a l'alimentació i la pràctica d'hàbits saludables, que es comencen a posar de moda en aquesta època. Entre aquests, cal citar la recerca de la vida a l'aire lliure i la pràctica de l'esport, tanmateix inicialment reduïts a la burgesia. Una excel·lent mostra d'aquest ambient ciutadà es pot veure a la interessant filmació d'aquells temps que es diu *"La fiesta del pedal"*.

A més, seguien funcionant les institucions provincials assistencials per excel·lència, reformades durant el segle precedent. La nova competència adquirida de la Diputació havia significat un augment de la seva dotació pressupostària i, en conseqüència, una modernització dels serveis que s'oferien, aspectes

Manifestació d'obrers a Ciutat. 1911. Foto Bartomeu Reus.

que s'acabarien consolidant a les primeres dècades del segle XX. Així, l'Hospital General es convertí paulatinament en una institució capacitada per curar els malalts, encara que bàsicament seguia restringit a les classes més pobres. La Misericòrdia continuà com el gran hospici de Mallorca, però amb una atenció cada cop més professionalitzada envers els pobres de solemnitat o els vells desemparats. El 1900 els ingressos es situaven al voltant de les 171.000 pessetes, mentre que a l'any 30 arribaven a les 300.000. Però alhora no podem oblidar que era un centre de reclusió per evitar la mendicitat al carrer. Per últim, la Inclusa seguí el mateix camí de progrés, però cada cop manco utilitzada pels mallorquins, prova de la nova valoració de la infància i del descens de la natalitat, que regulava el nombre de fills de cada família segons les seves necessitats.

Paral·lelament l'Ajuntament invertia en els pobres de la ciutat, especialment en l'atenció domiciliària, ja sigui amb els metges titulars com amb els serveis de beneficència municipals. El padró de beneficència era una cartilla d'assistència sanitària per a les persones i famílies pobres de ciutat. No sabem exactament quantes famílies estaven registrades, però segurament més de les que apuntava Mario Verdaguer respecte als pobres en aquell temps:

"Respecto a la no existencia de pobres en Palma, Leclercq tenía razón. En aquella época de mi juventud había sólo dos pobres clásicos en la ciudad. Dos únicos pobres que parecían tener la exclusiva de la pobreza en Palma..." pàg. 83, La ciudad desvanecida.

En els aspectes més purament sanitaris, els pobres tenien dret a una atenció sanitària a domicili, i també en el dispensari del propi Ajuntament, la coneguda com a Casa de Socors. El Padró va durar fins els anys 80 del segle XX, anys en el

que es va suprimir, ja que s'universalitzà l'atenció sanitària. Les seves funcions van ser establertes definitivament mitjançant un reglament publicat el 1908.

De totes formes, la repercussió de totes aquestes institucions en les taxes de mortalitat globals de la ciutat és complexa, ja que els estudiosos consideren que la seva presència, abans de la implantació d'una medicina terapèuticament eficaç, podia fer augmentar la mortalitat ordinària, atès que era un factor d'atracció d'un gran nombre d'individus amb un alt risc de morir provinents de tota l'illa, com és el cas dels pobres malalts o dels infants abandonats, realitats que cal situar dins l'esmentat *urban penalty*.

Un altre element de gran relleu fou l'augment de la valoració de la infància, que es va traduir en una major inversió pel benestar d'aquest sector de la població i en la millora de les seves condicions sanitàries. El 1904 s'aprova per primera vegada una llei estatal amb aquesta finalitat. Això no era aliè a la difusió de la pediatria, que es començà a implantar per diverses vies, com veurem a continuació.

De fet, no poques iniciatives en aquest camp varen tenir un origen privat, per bé que acabaren també sota patrocini públic. Per exemple, seguint una iniciativa d'Alexandre Rosselló (1853-1923), la Diputació va crear el 1895 –o va ajudar a fer-ho– l'anomenada "Societat Protectora de la Infància" a Palma, que també gaudia d'una subvenció de l'Ajuntament.

Aquesta entitat fou un veritable precedent de les *Gotes de Llet* creades poc temps després a les principals ciutats de l'Estat. A Palma, la primera es va obrir el gener de 1907, sota la direcció del metge Josep Mir Mir, el qual també treballava a la Inclusa. Tot i que es tractava d'una iniciativa particular, s'ha de remarcar que no haguera pogut subsistir sense les subvencions de l'Ajuntament i de la Diputació. Entre d'altres funcions, tenia

un servei de dispensa de llet, sense la pretensió de substituir la lactància materna ni tampoc relegar la mercenària, sinó que es tractava de facilitar llet de la millor qualitat i convenientment preparada a aquelles mares que, segons prescripció del metge, no podien alletar el seu fill, per un motiu o un altre. Els nins atesos eren degudament registrats i objecte d'un seguiment setmanal. En cas de detectar-se una malaltia, eren visitats per un metge i, si presentaven un quadre infecció (rosa, pigota o tos ferina, principalment), no podien acudir al consultori per evitar contagiar els altres nins. A més, amb les Gotes de Llet s'iniciava una primera campanya puericultora. Això es concretava mitjançant l'anomenada "Escuela de Madres", a on havien d'assistir un dia determinat de la setmana totes les mares o encarregades de la lactància dels nins. (extret de "La Lluita per la Vida", pàg. 169).

Al marge d'aquesta beneficència que podem considerar mixta (privada i pública) es va desenvolupar en la mateixa època una caritat privada, que va gaudir d'una gran importància a Mallorca, especialment a càrrec de les Germanes de la Caritat, les Germanes Franciscanes Filles de la Misericòrdia i les Germanes de l'Empar, Terciàries Agustines, a les quals s'afegiren a principis del segle XX altres congregacions, com les Germanes dels Sagrats Cors, les quals preparaven a les futures mares en els principis de la puericultura. Per últim, s'ha de remarcar que totes aquestes congregacions suposaven una xarxa assistencial sense parangó a la història, que abastava tota l'illa, per bé que, per suposat, no deixaven de costar la doctrina catòlica.

El moviment higienista de Palma era mot influent, com ja havíem dit en un altre capítol. Va ser el principal valedor de la decisió política de l'enderroc de les muralles, però va haver d'esperar a 1936 perquè existís una xarxa completa d'aigua potable amb suficient pressió

per arribar a bona part de la població de Ciutat. En el mapa electoral de les votacions municipals de 1917, bastant realista ja que els resultats no estaven pactats, podem veure com els barris de Sa Calatrava, Gerreria, Hostalets, Soledat, etc., foren els que majoritàriament votaren a l'esquerra, i eren també els que tenien més problemes socio-sanitaris, perquè hi havia fàbriques i tallers, i moltes cases, sense aigua ni clavegueram.

L'higienisme era un moviment molt actiu, integrat per metges i altres professionals, com pedagogs, enginyers, arquitectes, infermeres, etc. Metges com Riera, Bordoy o Gelabert, enginyers com Estada o Garau, impulsaven el sanejament de la ciutat en l'àmbit de la conducció de residus, de la canalització de l'aigua potable, de la inspecció en mercats de productes alimentaris i escorxadors, del sistema de neteja de les vies públiques, així com la millora de la superfície dels habitatges i la ubicació de les fosses sèptiques.

Ara sabem que la depuració de les aigües ha estat responsable de gran part del augment de l'esperança de vida en els països desenvolupats durant el segle XX. La filtració i la cloració de l'aigua potable ha estat probablement l'avanç més important en salut pública del passat mil·lenni. D'aquesta forma es controlà la incidència de les malalties gastro-intestinals, que encara feien estralls entre la població infantil durant els mesos d'estiu de principis del segle XX. De totes formes, els inicis de la cloració de la Font de la Vila que hem de començar a datar a la primera dècada del segle XX –per bé que no de forma sistemàtica fins els anys vint–, la utilització de filtres o la difusió de pràctiques puericultores i sanitàries entre les mares (ebullició de l'aigua, per exemple) afavoriren la baixada de la mortalitat.

A pesar de tot això, s'ha de tenir present que l'educació dels ciutadans i ciutadanes de Palma a 1900, com ja hem

dit abans, era de les més baixes de l'Estat. L'analfabetisme era un dels més alts d'Espanya. De totes formes, encara que les escoles fossin insuficients i poc adients per a l'ensenyament, encara era pitjor la demanda educativa per part de sectors majoritaris de la població mallorquina (tesi de Bartomeu Orell). De fet, a Palma es posaren en pràctica les idees pedagògiques més avançades de l'època, seguint l'estela dels veritables pioners en la matèria, com Guillem Cifre de Colonya, Alexandre Rosselló o Miquel Porcel Riera, en contacte amb el moviment de renovació pedagògica que liderava la Institución Libre de Enseñanza de Francisco Giner de los Ríos.

Aquest creixent interès per l'educació (tant en l'àmbit local com estatal) explica que, en les dues primeres dècades del nou-cents, es duplicassin el nombre d'escoles a Ciutat. Les escoles unitàries deixaran pas a les graduades i, el 1912, s'inaugura finalment l'escola graduada de Llevant, ja desapareguda. Aquesta era fruit d'un projecte –un més! – de Gaspar Bennazar. El 1914 s'edificà l'Institut Ramon Llull, obra de l'arquitecte madrileny Tomás Gómez Acebo, i poc després el seu germà bessó, el Joan Alcover. Això no vol dir que les mancances en aquest camp no fossin evidents.

Així, mentre que a 1910 les escoles públiques i privades eren insuficients i semblants en nombre de mestres i alumnes, només 10 anys després el nombre de mestres de l'escola pública creixerà poc, mentre els de l'escola privada pagarà un salt del 400 per cent. D'uns 150 mestres passarà a uns 500. Haurem d'esperar ben entrats els anys vint, i de la mà de Joan Capó, Guillem Forteza i Francesc Cases, per veure com es creen un nombre important d'escoles a Palma i a tota Mallorca, amb un model d'arquitectura funcionalista i una concepció educativa actualitzada, que farà pujar el nivell educatiu de Ciutat, duent-lo als nivells normals de l'Estat espanyol.

La dona i la vida social a la ciutat dels anys 20

Festa de la flor, es Born. c. 1917-1920. Arxiu Escalas.

Les dones de Ciutat protagonitzen bona part de la vida social, però no de la política. A principis del segle XX les dones de Palma estaven encara molt lluny de l'emancipació i la llibertat, cosa que avui en dia, és un fet normalitzat. Escassíssimes dones tenien la possibilitat de gaudir d'una vida social, pública. L'accés a la cultura era gairebé nul i el fet que pogués ser independent ni tan sols es plantejava. Les poquíssimes dones que accedien a la cultura eren les que naixien en famílies burgeses o benestants. Algunes d'elles es dedicaren a la literatura i altres optaren per la pintura.

Destacaren, i avui en dia encara són destacats referents, Emília Sureda, Mª Antònia Salvà, Maria Mayol o Pilar Muntaner, entre d'altres. Un altre grup de dones ressenyables i recordades són les que consagraren la seva vida al magisteri i a l'ensenyament. Els noms de Paula Cañellas, Paula Torres, Rosa Estaràs o Maria Mut, mereixen un lloc destacat en la història de la Ciutat. Mut, per exemple, va estudiar amb Guillem Cifre de Colonya a la Institución Libre de Enseñanza a Madrid. Més tard va fundar l'Escola Catòlica Alemanya amb Manuel Salas i altres membres de la burgesia ciutadana. Maria Mut va ser reconeguda per la seva

Carnaval a la Societat Bellver, fundada l'any 1922. Fons M. Riera Frau. Publicat a l'Abans Palma, recull gràfic 1860-1970. Ed. Efadós.

tasca pedagògica amb la medalla del Mèrit al Treball l'any 1926, el primer cop que s'atorgava.

La dedicació de moltes d'aquestes dones a l'ensenyament va se, en bona part, gràcies a la creació de l'Escola Normal Femenina el 1913, situada curiosament des del 1917 a l'actual Consolat de Mar. Impulsada per el liberalisme laic d'Alexandre Rosselló, va tenir un paper actiu en millorar la cultura de la dona a Palma. Va estar molt vinculada als moviments reformadors de l'ensenyament com el de Rosa Sensat i va comptar amb excel·lents professores com Rosa Roig, Ana Canalias i Maria Dolores Herrero, fins que l'any 1931 es va fusionar amb l'Escola Normal Masculina.

Altres dones, molt poques, es dedicaren a treballs excepcionals per a una dona, com per exemple Martina Pasqual, que fou la primera bibliotecària de Cort. Més tard, quan es proclamà la Segona República, un grup molt divers de dones s'implicaren en política, encara que amb l'esclafit de la Guerra Civil, dones que es dedicaren a la política en els partits d'esquerra foren empresonades o els hi costà la vida. Els casos més paradigmàtics i coneguts són els d'Aurora Picornell i les Roges del Molinar, que moriren afusellades arbitràriament pels franquistes.

Per altra banda, les dones eren considerades bàsicament com amants esposes i mares educadores dels seus fills. Aquest era el seu paper, i la llar el seu regne. Aquesta concepció cultural i social era pròpia d'una societat endarrerida, inculta i molt influenciada per l'integrisme de l'Església catòlica. Tot i aquests entrebancs, amb l'adveniment de la Segona República, i després d'intensos debats, les dones accediren al dret al vot després de l'aprovació de la Constitució republicana de 1931 a les Corts de Madrid.

La ideologia conservadora imperant era totalment contrària a la incorporació de

la dona al món de la política, l'esfera del treball i a la formació més enllà dels primers anys d'ensenyament de les nines. La seva educació estava dedicada a preparar a les criatures per realitzar les feines pròpies de la dona: brodar, cosir, netejar, cuinar... Però gràcies a una iniciativa progressista de l'Ajuntament de Palma, l'any 1915 es va crear l'Institut d'Estudis Superiors de la Dona, un fet realment inversemblant per a l'època. L'Ajuntament va aprovar per unanimitat un pressupost de 2.000 pessetes per iniciar la creació de l'Institut. La proposta venia recolzada per tots els grups polítics, encara que la idea va ser de l'advocat Benet Pons i Fàbregues, republicà i molt present a la premsa ciutadana. A més, en aquell temps era el Cronista oficial de Ciutat i Secretari de l'Ajuntament de Palma. Les pedagogues que varen dirigir la institució foren Paula Canyelles i Rosa Estaràs. L'Institut s'inaugurà l'estiu de 1915 amb parlaments d'Estaràs, Canyelles i Pons.

Tot i que en un primer moment les cròniques periodístiques varen ser relativament positives, no tardaren a aparèixer articles molt crítics. Poquíssim temps després s'organitzà l'ofensiva conservadora. Els cercles més reaccionaris de Ciutat s'assabentaren del contingut del programa pedagògic de l'Institut. L'ideari del centre era massa liberal en matèria religiosa. A l'Institut, bàsicament, es concedia a les alumnes la llibertat per elegir formar-se o no en religió. Una afronta insuportable.

Començà una duríssima campanya des de la premsa ciutadana. L'ofensiva també es va produir en el mateix Ajuntament. I el projecte quedà, finalment, en això, en un projecte frustrat. L'ombra de l'Església era encara molt allargada. Aquest fracàs demostrà la meridiana pugna constant entre les idees més modernitzadores i les idees més reactives. Gairebé sempre s'imposava l'ideari conservador i proper a l'Església catòlica. Així i tot, una de les dones vinculades

al fallit Institut, Maria Mayol, pocs anys més tard, el 1926, va reeditar la mateixa idea. En aquesta ocasió, ho va poder fer gràcies a la iniciativa privada de l'Associació per a la Cultura de Mallorca, que tengué un paper protagonista en la vida cultural i política de finals dels anys vint i principis dels trenta.

Millor sort tengué el Museu Pedagògic Provincial de les Balears, creat l'any 1918 i dirigit, en exclusiva, per homes. Així s'entén que funcionés sense problemes fins a la seva clausura per mor de l'esclafit de la Guerra Civil. I com no podia ser d'altra manera, la seva tasca fou reconeguda per tothom com a un element dinamitzador en la renovació pedagògica de la capital i de totes les Illes balears.

En general, les dones tenien una vida social basada en dos pilars. En primer terme, participaven en tot tipus d'actes socials aprovats, això sí, per la rígida mentalitat social i eclesiàstica: festes molt tradicionals de Ciutat, misses, funerals, desfilades, processons, passejos, banys, balls, noces, celebracions familiars... Per altre cantó, exercien una tasca de voluntariat en organitzacions femenines, religioses o socials. Sempre dedicades a fer el bé a persones vulnerables de les classes socials més desfavorides, encara que mantenien el distanciament social en altres ocasions més compromeses.

Per acabar, un indicador indirecte de la poca consideració que es tenia per les dones que destacaven en la seva vida professional, és l'escàs nombre de carrers de Palma que duen noms de dona. Dels centenars de carrers que hi ha a Ciutat, només 75 estan dedicats a dones. I d'aquests, només una tercera part són noms de dones vinculades a la història de la capital palmesana. Aquest fet exemplifica el poc interès i, també, el menyspreu que hi ha hagut, fins fa relativament poc, a l'hora de batiar els carrers amb noms de dona.

La dona i el treball a la ciutat dels anys 20

Dones amb covos. Es Jonquet. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

A dia d'avui estam en condicions d'afirmar que les dones de Palma aportaven, amb la seva feina, una part considerable del producte econòmic de Ciutat. A més de dedicar-se al treball productiu, elles s'encarregaven, també, de tota la feina reproductiva, és a dir, de menar la casa, d'atendre les necessitats dels seus marits i de tenir cura dels seus infants. Així ho dictava la rígida moral d'aquell temps. El treball productiu i reproductiu, la tradició, el masclisme, la religió, els maltractaments físics i psicològics marcaven a sang i foc la vida

quotidiana de les dones des de la seva més tendra infantesa, com ha demostrat Joana Maria Escartín. Aquesta investigadora ha proposat un model per poder calcular la quota femenina de la riquesa generada a Ciutat. Aquest percentatge no devia ser gens menyspreable. Les dades extretes de les estadístiques oficials són definitives. Però, naturalment, no hi ha fonts que recullin les importants activitats irregulars o submergides de les femines. Les dones de Palma s'ocuparen, des de sempre, en tots els sectors productius: l'agrari, l'industrial o manufacturer i el de serveis. Això sí, sempre amb

salaris molt inferiors als dels homes, fet que encara avui no ha canviat gaire. Perquè es comprengui millor aquest fenomen: les dones cobraven la meitat del salari masculí. I els infants cobraven la meitat del sou femení.

En el camp desenvolupaven la seva feina en els horts però també s'ocupaven a les possessions que envoltaven Palma, moltes d'elles encara ben productives en el segle XX. La seva feina començava abans de sortir el sol i acabava quan havia finalitzat les tasques de la unitat familiar i podia anar a dormir. Tenien cura de la casa, dels fills, del marit, i també dels seus pares o sogres. Tot sense descans, amb tasques molt pesades. Gairebé un 30% de les persones que feinejaven a les zones rurals de Palma eren dones. I no hem d'oblidar que quan arribaven a casa apedaçaven la roba que s'havia esqueixat, confegien les senalles de palma o de fibres vegetals, teixien, cosien, treballaven amb la filosa, feien sabó, formatge... I totes aquestes tasques les feien quan plovia, o quan ja es feia fosc després de tornar esgotades de fer de pageses. En aquests moments començava una altra jornada per a les dones. Les nines petites no quedaven exemptes de treballar. S'encarregaven de tenir cura dels animals, gallines, conills o porcs. I també d'anar als pous per proveir d'aigua a la família. Una clara explotació infantil, pensam aborronats ara. Però abans, tots els membres de la família havien de contribuir al sosteniment de la unitat familiar, petits, adults i vells. Era l'habitual i ningú no es plantejava que pogués ser d'una altra manera.

El treball de la dona com a obrera fabril va créixer exponencialment a finals del segle XIX i principis del XX. Va ser quan la fàbrica va irrompre amb força i amb majestuositat en el paisatge urbà. Les dones s'hi adaptaren bé a les activitats fabrils, malgrat la nul·la higiene, els maltractaments, els assetjaments, la brutor, l'aire viciat, la toxicitat dels productes i

la perillositat de manejar les màquines i eines dels establiments industrials. Inconvenients que eren comuns a tots els edificis fabrils. La coexistència de tallers domiciliaris i de fàbriques no generava problemes, tot el contrari. Trobam a la dona fent feina en tallers de sabates, sastretries, gerrerries, i també com a jornaleres en fàbriques tèxtils o de sabates. Les dones tenien una experiència acumulada històricament que no es podia infravalorar. Sabien cosir, confeccionaven teles, manejaven telers, eren reparadores de calçat... I tenien les mans petites i destres, molt més que la dels homes. Tot això era molt apreciat pels propietaris de fàbriques i tallers. En el sector industrial, la presència de la dona a Ciutat se situava entorn del 20%, sempre segons les estadístiques oficials. Moltes d'elles no comptaven com a jornaleres.

La dona com a treballadora fabril es va convertir en un problema social. Era la primera vegada que les dones adultes, joves i nines sortien de casa massivament. Això volia dir que contribuïen al sosteniment de la família i qüestionaven la masculinitat dels cap de família, batiats pels anglosaxons com a "breadwinners", literalment, els guanyadors de pa. Els autèntics sostenidors de la família, les dones, havien de feinejar a casa.

En el sector terciari trobam a les dones fent feina, en primer lloc, en el servei domèstic, bàsicament, com a criades (criades, dides i tetes representaven un 66% del terciari). Després es localitzen en els serveis religiosos (convents, esglésies i institucions socials i sanitàries). I finalment les trobam a l'ensenyament.

La importància del servei domèstic té molt a veure amb el desenvolupament econòmic de Palma, fenomen que contribuï a l'emigració femenina de la part forana a la capital. En aquest sentit, i segons les investigacions de Carmen Sarasúa, Palma era una de les ciutats espanyoles amb una taxa de feminitat més alta

Obreras mallorquinas tejiendo tapiz de nudo hecho a mano en la fábrica que los Hermanos Fernández poseen en Palma de Mallorca.

Fàbrica de tapissos Hermanos Fernandez. ASIM. Publicat a l'Abans Palma, recull gràfic 1860-1970. Ed. Efadós.

degut al desplaçament dels pobles a Ciutat. Eren els pares els que negociaven la col·locació de les seves filles a cases de ciutat. La major part eren nines, criadetes, de 10, 11, 12, 13 i 14 anys. Les senyores no les volien més grans, les volien modelar al seu gust. Moltes vegades, els pares les deixaven entre desconeguts a canvi d'un llit per dormir a un raconet de la casa i de menjar. Les nines arribaven amb un boliquet de roba i els pares les abandonaven, literalment, a canvi de res i, tal vegada, no les tornaven a veure pus mai. Les nines quedaven desconsolades, temeroses, desolades.

És fàcil d'imaginar que la major part de la societat d'aquell temps, incloses també les dones, estava endarrerida, era ignorant i molt fanàtica des del punt de vista religiós, i no estava d'acord en què

la dona s'incorporés en els treballs que eren considerats, habitualment, feines d'homes, ja fos en el comerç, l'artesania o la indústria. Arguments de tot tipus, físics, morals, sexuals, religiosos, etc., s'esgrimien per anar en contra del que ja era un procés més que generalitzat a tota Europa.

Les paraules de l'advocat i polític liberal Alexandre Rosselló, de 1904, ens ajuden a copsar la realitat de les dones al nostre país: "En España, vive la mujer en un triste desamparo, porque a vueltas del lirismo que las consagramos al apellidarla ángel del hogar, encanto y sostén de la familia, en realidad la abandonamos en absoluto a todas las miserias y a todas las necesidades de la vida, que para ella es mucho más cruel que para el hombre". A hores d'ara, és im-

*Grup de nines amb la mestra.
Foto Fons Rul-lan. ASIM.*

periós reivindicar i estudiar, en paraules de Julián Casanova, aquest “terreno ignorado”, el “common people” de la història. I el fet que ser dona significava estar integrada a les capes més profundes d’aquest terreny ignorat.

Llegim horroritzats les paraules, publicades a 1880, de Guillermo Janer. Pensava de la dona mallorquina que “hay que educarla, elevarla a su propia y providencial esfera para que pueda ser eficaz y felizmente corresponder a su reproductora tarea”. Paraules buides de

contingut que tenen la pretensió que la dona retorni a on no hauria d’haver sortit mai, la seva llar. Però Janer insisteix: “la casa familiar és considerada el regne de la dona, el lloc on troba la seva verdadera vocació i on desenvolupa la seva personalitat”. En definitiva, la llar per a la dona i la dona per a la llar. I aquesta ha de ser la seva major preocupació, per sobre del seu interès personal, que ha de deixar al marge. La diversió, la coqueteria, el desig, la bellesa física són enemics de la dona i fan malbé a la seva família i al seu marit. Llegiu aques-

tes paraules sense perdre el sentit: “Ser vencidos por una mujer de mérito es un triunfo. Ser vencidos por una estúpida, es una derrota”. I no es cansaven de dir aquestes coses i no se n’adonaven que els vertaders estúpids eren ells.

Tanmateix, la realitat s’imposà a les fantasioses elucubracions que, a més, eren abundantíssimes. Les necessitats econòmiques de les famílies impulsaren de cada vegada amb més ímpetu a les dones a sortir de casa i fer de placers, de venedores de peix pels carrers, “peix

fresc i que no bota”, deien, i d’obreres industrials, i els carrers de Palma s’omplien de gom a gom de dones, “a toc de pito”, que feien sonar els encarregats de les fàbriques en senyal d’inici de l’extenuant jornada laboral.

Aquesta sentència final no deixa lloc al dubte. S’ha de tenir molt clar que la dona sempre ha fet feina. Sempre. A ca seva, a la unitat productiva familiar, a les fàbriques, factories, més modernes i mecanitzades. La dona sempre ha contribuït al manteniment de la seva família.

Joan March guanya la batalla política

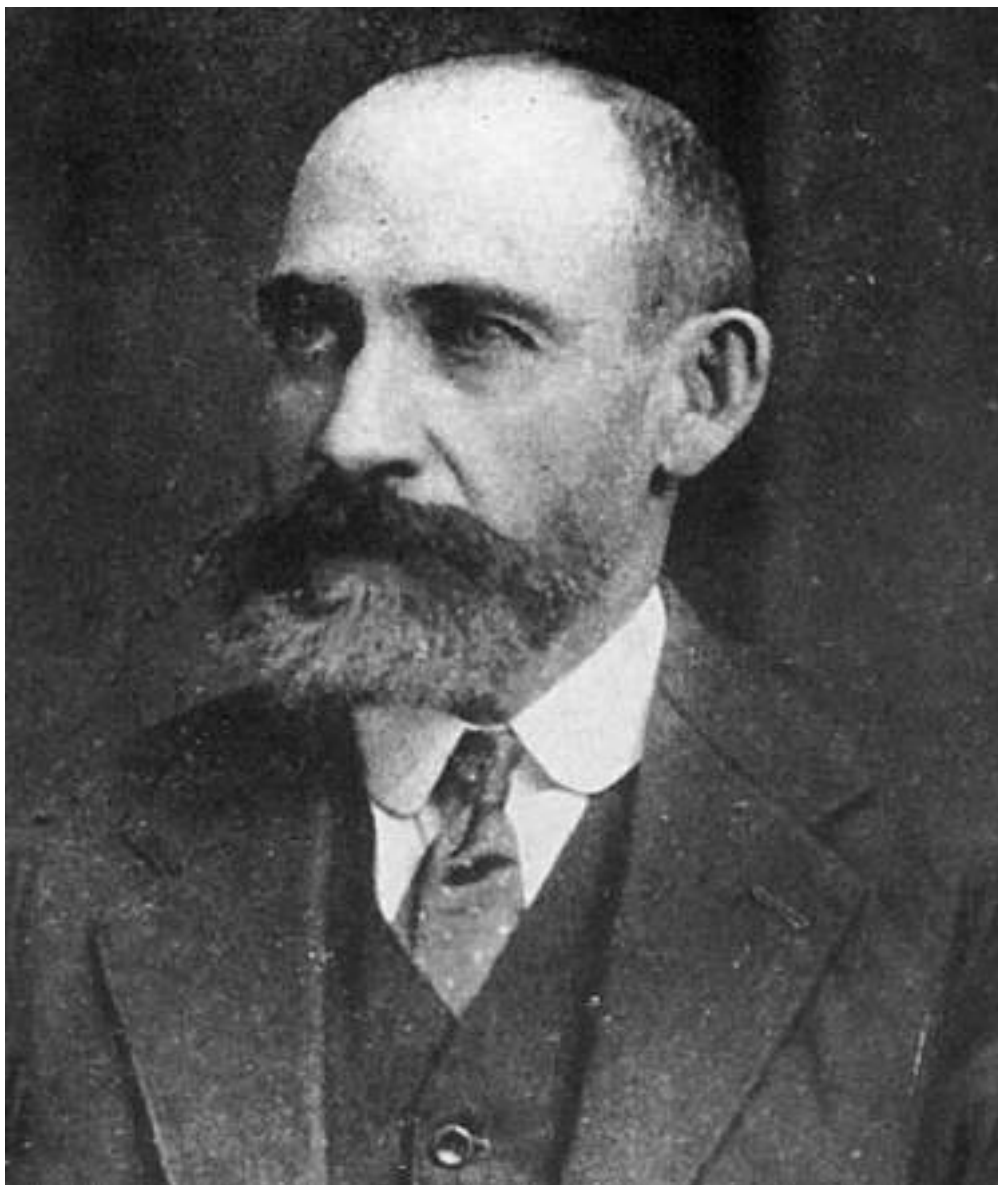

Fàbrica d'adobs químics de March a Porto Pi. Foto Bartomeu Reus.

La fàbrica d'adobs químics que posà en marxa March a Portopí donava treball a quatre-cents treballadors. Des del principi, la fàbrica va tenir problemes amb les autoritats, ja que els fums i olors que desprenia eren suposadament tòxics per a la gent que habitava els seus voltants. Això va fer que els veïns i estiuejants organitzassin una manifestació de protesta que va reunir a més de dues-centes persones. Les pressions polítiques donaren el resultat perseguit. La fàbrica fou clausurada, en primera instància, per ordre de l'ajuntament de majoria maurista, i posteriorment ratificada pel govern central presidit per Antoni Maura. La justificació del tancament serà

l'emanació de gasos tòxics perjudicials per a la salut de les persones que vivien a les proximitats de la indústria química de Portopí.

Durant tot el conflicte Llorenç Bisbal va aconseguir que el moviment obrer donàs suport a March, en un període en què l'industrial estava en una posició d'inferioritat política respecte als mauristes que copaven el poder. March va pretendre convèncer l'opinió pública que li tancaven la fàbrica per raons estrictament polítiques, alhora que negava la toxicitat de les emanacions de la seva fàbrica. Insistirà que el tancament suposava deixar sense feina a cents de treballadors i provocar la seva ruïna.

Retrat de Llorenç Bisbal. Publicat a "Palma 1931-1936" de Xavier del Hoyo i Arnau Company.

El funcionament de la seva indústria era nociu també per persones influents del maurisme que tenien les seves cases d'estiueig a la zona. Entre ells hi figurava el germà d'Antoni Maura i Manuel Salas, home fort del maurisme. Com ja havíem dit, a més de les diferències personals, existia entre Manuel Salas i Joan March una rivalitat econòmica i política que marcarà la vida política de l'època. Els mauristes no volien que March, em-

presari que s'entenia amb els obrers, sortís vencedor d'aquell conflicte. En el fons volien limitar la seva pujança econòmica per evitar que es convertís, econòmicament i políticament, en la força dominant.

Quan Sánchez Guerra va accedir a 1921 a la presidència del govern espanyol, March va entaular converses al més alt nivell per aconseguir la reober-

tura de la fàbrica. Poc mesos després, va obtenir l'autorització del nou govern per reiniciar la producció. Per tal que no continuassin els atacs dels mauristes contra la seva persona, quan es produí un relleu en la presidència del govern hostil als seus interessos, va fer una maniobra d'encobriment: va traspassar les accions de la indústria química a la Transmediterranea, de la qual n'era soci majoritari. Aquesta condició de March en la naviliera era per a molts desconeguda. Posteriorment, la fàbrica d'adobs es transformaria en Petróleos Portopí. Havia aconseguit el monopoli a l'Estat espanyol de la venda de petroli de la Cia Nafta russa. Un negoci que entrava en competència amb la Shell que representava Manuel Salas a l'illa.

El suport dels socialistes a March produirà una escissió dins la família socialista. La col·laboració havia donat els resultats electorals desitjats a les eleccions municipals de 1917 i 1920, i va permetre que Llorenç Bisbal aconseguís una regidoria a l'Ajuntament de Palma. En canvi, a les eleccions de 1922, el traspàs de vots sobrats dels liberals no anaren a incrementar els vots del candidat socialista. Els verguistes, liberals, es desentengueren dels compromisos adquirits: ja no els necessitaven. El bloc verguista obtingué 7.285 vots, enfront dels conservadors que en sumaren 4.776. Llorenç Bisbal deixarà de ser regidor. L'entesa de Bisbal amb March es va rompre i va aprofundir la crisi interna en el partit socialista.

El compromís que adquirí Joan March de construir la Casa del Poble va ser el febrer de 1918, el mateix any que es va afiliar al PSOE Alexandre Jaume, el primer intel·lectual que ingressà en el Partit. March, per donar credibilitat a la seva oferta, des d'aquella data pagarà el lloguer d'un local on es faran les activitats de les societats obreres. Malgrat la negativa de l'Ajuntament maurista a cedir-los un solar, el projecte seguiria en-

davant. March va aprofitar, una vegada més, l'avinentsa per enfrontar les societats obreres contra els mauristes.

L'operació de March va tenir com a mínim dues repercussions. Per una part, va dividir les esquerres, ja que els anarquistes varen estar en contra d'acceptar l'oferiment de March. Per altra banda, s'assegurà la majoria del vot popular, com es podrà comprovar en les eleccions municipals de 1922 i les generals de 1923.

L'escenari polític de Ciutat està molt ben descrit per Antoni Marimon. Per una part, la lluita de la dreta es dona entre els mauristes (antiverguistes) de Manuel Salas i els liberals (verguistes) de Joan March. Per un altre costat, la lluita dins l'esquerra enfronta socialistes, anarquistes i comunistes

En les eleccions municipals de 1922, el bloc de Joan March traurà 5.735 vots, mentre que el bloc maurista n'obtenirà 4.752. Els socialistes, que anaven sols a les eleccions per dissipar els dubtes del seu electorat respecte a l'aliança amb March, obtingueren 730 sufragis menys que en les anteriors eleccions. L'esquerra solament aconseguí un escó, el del republicà Francesc Julià. Els comunistes varen aconseguir solament 12 vots.

Malgrat els fronts polítics oberts que tenia, Joan March continuava la seva intensa activitat com a urbanitzador. En 1922 comença a urbanitzar Son Armadams, una finca molt coneguda a Palma, de 32 quarterades, que era dels Truyols Despuig, segons escriptures de compra-venda que se signen davant el notari Pedro Alcover Maspons, germà del poeta. Al món de la política i els negocis, tant a escala local com nacional, la lluita pel poder va quedar decidida totalment a favor seu quan en les eleccions generals de 1923 es va imposar al mateix Antoni Maura, sent el candidat més votat.

La Dictadura de Primo de Rivera també arriba a Palma

La història és com un riu molt gran que es va nodrint d'esdeveniments que provenen de moltes fonts diferents. Segons la potència dels successos, el riu de la història pren una direcció o una altra. Un d'aquests potents afluents que des dels anys 20 varen fer que el riu de la història d'Espanya es desbordés el 1923 i després el 1936, va ésser la Guerra del Marroc i, especialment, l'anomenat Desastre d'Annual. El 15 de juliol de 1922 varen morir, a mans de les guerrilles d'Abdel Krim, més de 13.000 soldats de l'exèrcit espanyol, en una maniobra militar que resultà catastròfica.

Espanya estava encara traumatitzada per la pèrdua de les colònies de Cuba, Porto Rico i Filipines. Bona part del comandament de l'exèrcit espanyol conegut com a africanistes s'havia concentrat al Protectorat del Marroc per poder fer mèrits de guerra i ascendir de manera ràpida, com ho va fer el mateix Franco, que als 33 anys ascendí al generalat passant ésser el més jove d'Espanya. A l'aixecament militar de 1936 la majoria d'aquests africanistes serien protagonistes principals del cop d'Estat frustrat que conduí cap a la Guerra Civil. Mola, Goded, Queipo de Llano, Varela, Franco i altres, desenvoluparen gran part de la seva carrera militar en el conflicte marroquí.

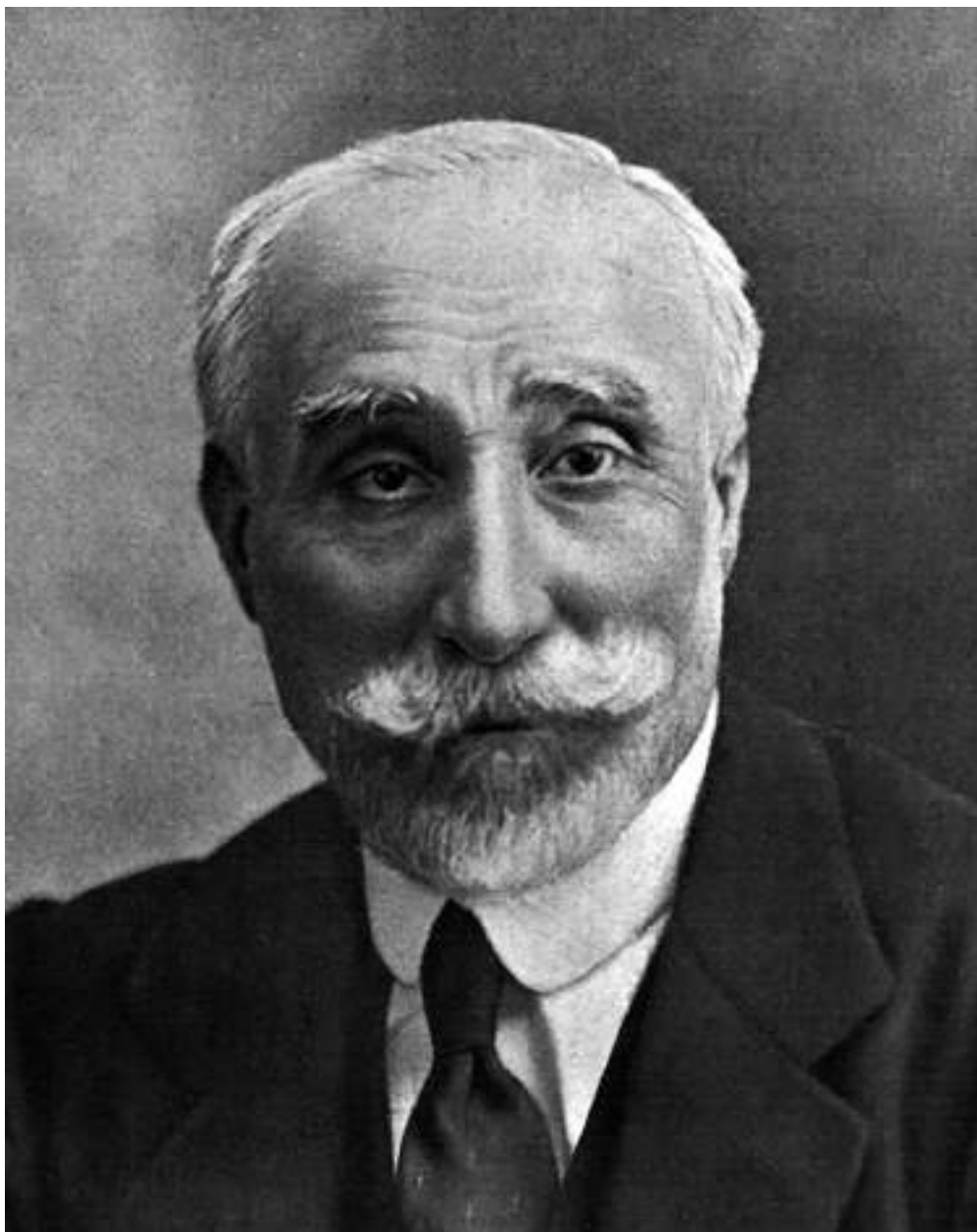
El sistema bipartidista que repartia el poder – segons voluntat reial- entre conservadors i liberals, entrà en crisi després de la Setmana Tràgica de Barcelona el 1909. El monarca Alfons XIII facilità el govern al Partit Liberal, la qual cosa provocà el conservador Antoni Maura ésser sentit humiliat i decidís no participar en el sistema de la Restauració i, conseqüentment provocà la ruptura dels conservadors que es dividiren entre datistes i mauristes. La crisi política, econòmica i social s'aguditzà després de la Primera Guerra Mundial i, el 1919, Maura torna a ésser cridat pel

monarca per presidir el primer govern de concentració, en el context dels conflictes de les Juntes de Defensa i l'Assemblea de Parlamentaris.

El mallorquí Antoni Maura, unes setmanes després del Desastre d'Annual, l'agost de 1921, tornaria a ésser designat per formar govern per indicació real. Per altra banda, el general de divisió Juan Picasso González, fou oficialment encarregat d'investigar els fets, redactant el conegut com Expedient Picasso. Les conseqüències de la investigació del general Picasso mai foren dutes a terme, ja que el 13 de setembre de 1923 el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, amb el suport del rei proclamà la dictadura. De l'expedient es podien treure conseqüències que afectaven directament a Alfons XIII. Aquesta situació, més la virulència dels conflictes socials, especialment amb el sorgiment del "pistolisme" que afectava la ciutat de Barcelona, determinaren que la voluntat reial anés cap a una opció autoritària, la qual li comportaria, el 1931, perdre la corona.

A finals de 1922, Alfons XIII encarregà formar govern i convocar eleccions al liberal Antonio Garcia-Prieto. Com era clàssic al sistema de l'època, el Partit Liberal en sortir guanyador en gaudir del suport del rei. Les eleccions es realitzaren l'abril de 1923, i foren les darreres eleccions de la monarquia. A Mallorca, fins aleshores feu del conservadorisme, els liberals encapçalats pel magnat Joan March Ordinas en sortiren guanyadors, emperò el cop d'Estat no permeté que els resultats tinguessin conseqüències i en March no va arribar a gaudir del seu escó.

A l'època, la sortida autoritària havia pres cos a Itàlia on el rei Víctor Manuel acceptà i protegí la dictadura feixista de Benito Mussolini. Així, la deriva cap a l'extrema dreta havia començat a Europa fent camí cap a l'esclat de la

Retrat d'Antoni Maura.
Foto de Dalton Kaulak
per a La Esfera, 1917.
(Font: wikipedia).

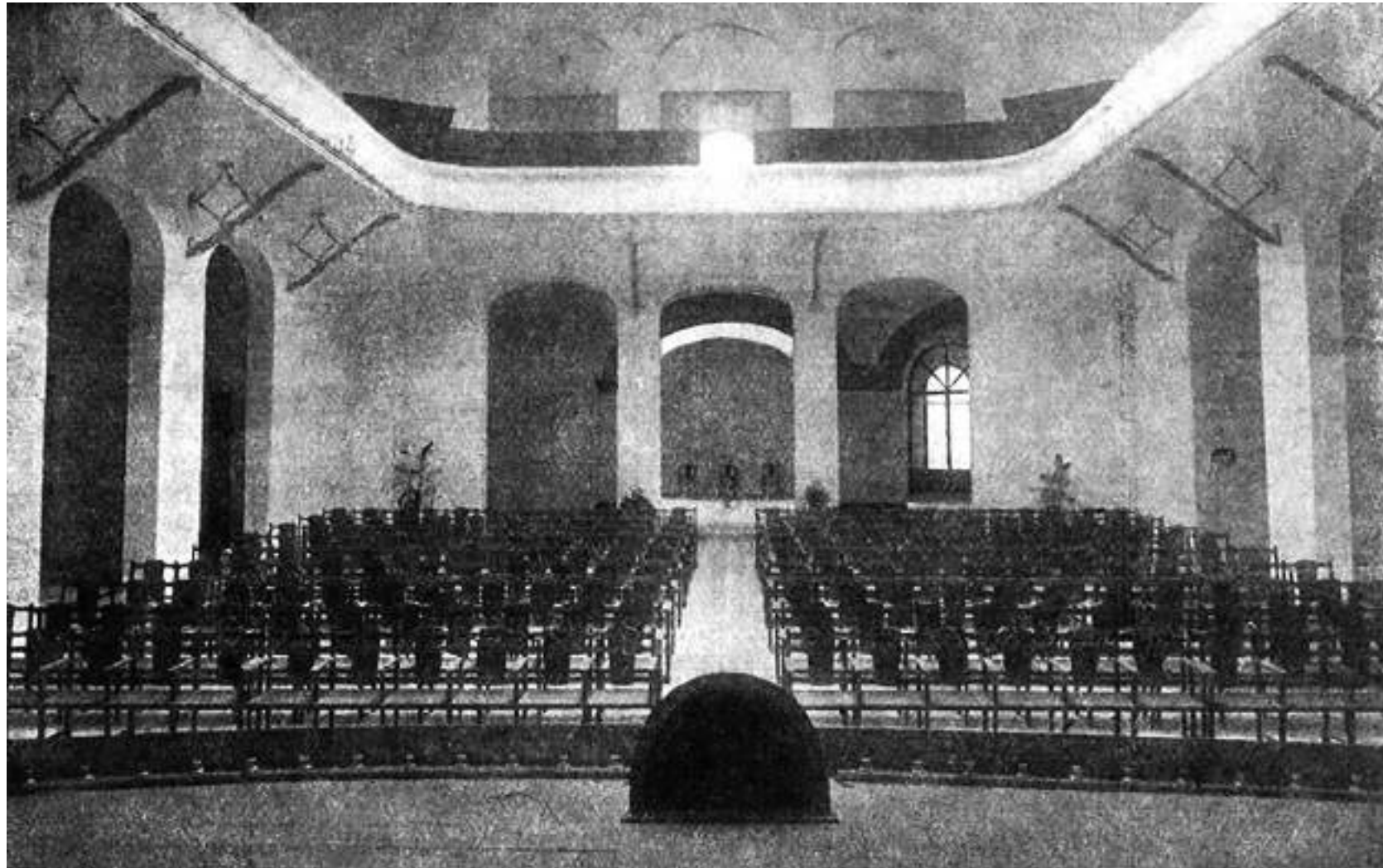
Segona Guerra Mundial. El novembre de 1923 el dictador espanyol i Alfons XIII visitaren Itàlia i allà davant el rei del Víctor Manuel el monarca espanyol presentà a l'italià al general i assenyalant-ho va dir: "Este es mi Mussolini". Alfons XIII justificà el cop afirmant: "Yo acepté la dictadura militar porque España y el Ejército la quisieron para acabar con la anarquía, con el desenfreno parlamentario y la debilidad claudicante de los hombres políticos. La acepté como Italia tuvo que acogerse al fascismo porque el comunismo era su inmediata amenaza. Y porque había que emplear una terapéutica enérgica sobre los tumores malignos que padecíamos en la Península y en África". A Mallorca, el diari El Día, fundat per Joan March el 1919, fou l'únic que criticà el cop de Primo de Rivera. La victòria del verguistes a les eleccions es veié truncada i el batle de Palma, aleshores l'arquitecte Guillem Forteza Pinya, com la resta de càrrecs, fou cessat. El primer batle "primoriverista" fou Francesc Sales i, en 7 anys, n'hi haurà quatre més.

Seguint els principis del programa regeneracionista, Primo de Rivera assenyalà a Joan March com un dels principals corruptors, juntament amb Santiago Alba, del règim que ell havia enderrocat. Fins i tot va forçar que March fos detingut i jutjat. Sense trobar proves que l'inculpessin va esser deixat en llibertat. Passats uns mesos, gràcies als seus contactes, influències, regals i suborns, aconseguí que el dictador el considerés un dels actius econòmics més importants del seu règim i un gran patriota, fins i tot va ser anomenat per Primo de Rivera membre de l'Asamblea Nacional Consultiva, una mena de parlament controlat pel partit dictador, la Unión Patriótica. En aquesta nova etapa política de Joan March, va seguir fent obres benèfiques com l'hospital per malalts de tuberculosi anomenat Caubet, actualment Hospital Joan March. La construcció va ser molt llarga, ja que la

primera pedra es va posar a 1928 fins que es va inaugurar a 1945. Primo de Rivera també atacà als anarquistes, nacionalistes comunistes i tots els homes a l'esquerra dels socialistes, com Ignasi Ferretjans i Jaume Garcia. Personatges polítics de primera fila que tornarem a trobar quan esclati la Guerra Civil, essent protagonistes d'unes pàgines terribles de la història d'aquesta ciutat.

Els primers anys la dictadura comptà amb la complicitat i benevolència de part del Partit Socialista i el seu dirigent, Francisco Largo Caballero, arribà a ser membre del Consell d'Estat de la dictadura. Així, la inauguració de la Casa del Poble, en principi prevista per setembre de 1923, es dugué a terme, amb algunes limitacions, el gener de 1924. Es complia la paraula de Joan March cap a les Societats Obreres. L'edifici ubicat al carrer Reina Maria Cristina fou dissenyat per l'arquitecte Guillem Forteza que dirigí les obres i era d'un estil anomenat regionalista que era del gust de l'època. El cost estimat del projecte un cop finalitzat va ser d'un 450.000 pessetes d'aquells temps, aproximadament uns 4 milions d'euros actuals. A la solemne inauguració Joan March Ordines realitzà un discurs que finalitzà dient: "... Antes de pocos días, quizás dentro de unos instantes, nadie guardará recuerdo de las palabras que he pronunciado en este acto; pero no ocurrirá lo mismo, ciertamente, en cuanto al testimonio vivo y perpetuamente tangible de este edificio que vivirá muchos años y centurias como atalaya vigilante de los derechos y los intereses de la clase trabajadora, es para mí la mayor satisfacción. La Casa del Pueblo será siempre la mayor obra que he realizado". Malauradament, l'edifici s'esbucà el gener de 1975 a través d'un expedient municipal de runa.

Malgrat la dictadura, que molts pensaven seria provisional, la vida econòmica de la ciutat va continuar amb l'empenta que ja era evident en el principi dels anys 20.

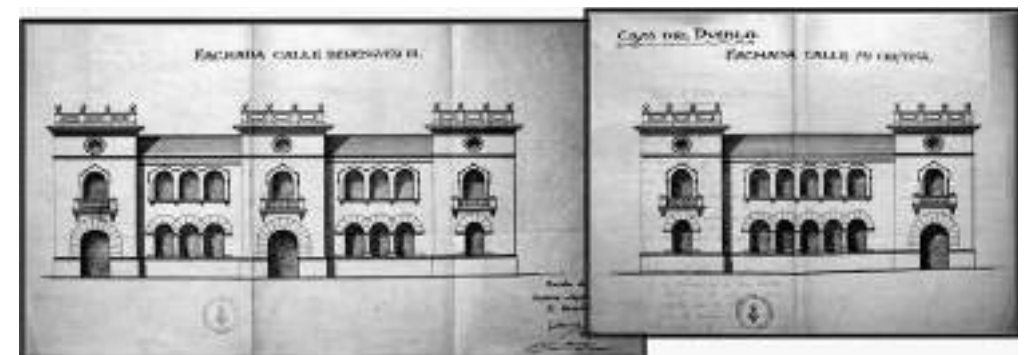
Casa del Poble. (Font: pepvilchezcarreras.blogspot.com.es).

Com a botó de mostra d'aquells anys de bonança, es va crear, el 1926, la Banca March, es realitzà l'ampliació del port de Palma per augmentar els trajectes a Barcelona de la Compañía Transmediterránea i també s'inauguraren nous edificis importants com el Cine Modern, Can Bibiloni, la Plaça de Toros, l'Edifici de la Telefònica, l'Hotel Victoria i altres. La vida social i cultural de la ciutat es va veure bastant refrenada, en part per la croada anticaltanista de Primo de Rivera, croada que va merèixer la reprovació de 119 dels principals intel·lectuals espanyols en una memorable carta que li dirigiren el 1926.

Possiblement, el fet més rellevant dins el món cultural de la Palma d'aquells temps va ser la creació de l'Associació per la Cultura de Mallorca, en certa manera una continuació més madura i potent del Centre Regionalista de Guillem Forteza i Miquel Ferrà. Aquesta vegada les forces progressistes s'unien per declarar la seva voluntat autonomista i la fe en la cultura generada des d'aquí. El primer president fou Elvir Sans Rosselló, fill de l'escriptora Coloma Rosselló, qui va tenir amistat amb l'Arxiduc i publicà diverses obres referides a Valldemossa. Elvir fou un defensor de la unitat de la

llengua catalana deixant la presidència de l'entitat en mans d'Emili Darder, que l'exercirà des del 1925 fins al 1931. Així tot, l'activitat de l'entitat va ser escassa fins al final de la dictadura, moment en el qual va reprendre amb força i va ser molt rellevant en la vida ciutadana fins a l'esclat de la Guerra Civil. Un altre fet cultural molt important d'aquells anys va ser l'inici de la publicació del diccionari de mossèn Antoni Maria Alcover, continuat i culminat per Francesc de Borja Moll. Cal també citar la mort del poeta i assagista Joan Alcover i Maspons, el 25 de febrer de 1926.

En el camp de la política local, en aquests anys, concretament el 13 de desembre de 1925 morí el polític i advocat Antoni Maura i Montaner, home d'una llarga carrera política i un dels mallorquins més influents durant el període de la Restauració. Ja retirat de la política deixà la vida a la seva finca de Torrelodones, deixant el testimoni al seu fill Miguel Maura Gamazo que també gaudirà d'un destacat protagonisme en l'inici de la Segona República. També cal citar la desaparició física de dos destacats protagonistes de la política de Ciutat: Josep Cotoner, més conegut com el Comte de Sallent, que fou company de cartell electoral d'Antoni Maura, i del polític liberal Alexandre Rosselló i Pastor.

Plànols de la façana de la Casa del Poble. (Font: fideus.com).

La ciutat turística pren forma

Costa de El Terreno des de la mar. Foto Bartomeu Reus.

Hem de recordar, com vàrem dir a les primeres pàgines d'aquesta segona part de la biografia de Ciutat, que la burgesia liberal tenia dos grans projectes que eren molt reclamats per tots els ciutadans: esbucar la murada per obrir la ciutat a la indústria i als barris perifèrics, i crear noves infraestructures per poder expandir el turisme que fins aquells moments era molt minoritari.

Recordem com Miquel del Sants Oliver en els seus articles "Desde la terraza", en el 1891, somiava una illa turística. Recordem com el projecte de fer un hotel de primera categoria europea es feia realitat, en el 1902, de la mà de Domenech i Montaner. Recordem com la creació del Foment del Turisme, en el 1905, eren senyals inequívokes que un projecte utòpic, amb una ampla base social, s'anava fent realitat.

Després vendran les idees de les Ciutats Balneari que, per primera vegada, va expressar Gaspar Bennazar en el 1912, referint-se al projecte d'una ciutat turística de nova creació a S'Arenal, i les idees innovadores per a tota Palma, recollides en el seu Pla, molt fantasiós, però que

arriba a ser aprovat pel consistori en el 1917, donant peu al projecte del futur Parc de Bellver i, en part, també al futur Passeig Marítim.

Durant tots els anys vint les infraestructures i els edificis moderns varen anar creixent. Es va fer més fàcil venir a Palma des de Barcelona en vaixell i també es va introduir el correu postal que arribava el 1921 amb els hidroavions als hangars del Jonquet. Altres ports mediterranis estaven millor connectats amb Palma i es creaven vora mar hotels de categoria com el Victòria o el Mediterrani. És molt interessant i curiós veure el documental sobre l'exportació d'ensaimades del Forn de Sa Plaça de Palma fins a Barcelona.

El turisme peninsular i el turisme nord-europeu i nord-americà anava creixent d'una manera important a tot arreu, i Mallorca es trobava en el cap del rànquing dels llocs més coneguts i apreciats de la Mediterrània. Recordarem també que els ciutadans de Palma ja havien consolidat l'hàbit d'anar a prendre banys a S'Aigo Dolça, Bellver i Can Barbarà mentre, al mateix temps, moltes famílies es feien una casa d'estiueig a Son Alegre, el Terreno i Portopí.

Ciutat Jardí. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

Serà aquesta part de la ciutat la que anirà convertint-se a poc a poc en un destí turístic específic, dins Palma. Ara ens pot semblar mot fàcil i natural, però hem de recordar que des del Jonquet fins a Portopí, era un penya-segat de terra, impracticable per passejar i nedar, exceptuant les tres caletes de S'Aigo Dolça, sa Pedrera i es Corb Marí. Les poques fàbriques industrials que hi havia a la zona com la de l'automòbil Loryc o la de fosfats de Joan March anaren desapareixent.

La transformació de tota aquesta costa en un Passeig Marítim no arribaria fins als anys 50, encara que el projecte ja era clar als anys vint. L'enginyer Antoni Parrietti, el que va fer la carretera de sa Calobra i la de Formentor als anys 30, ens deia sobre el passeig marítim, en un article molt interessant aparegut a la revista La Nostra Terra el 1930, a la pàg. 333:

"...el passeig marítim que a continuació del de Sagrera s'hauria de perllongar vorejant la mar fins a la Pedrera del Terreno, on enllaçaria amb la carretera de Palma al Port d'Andraitx. És difícil donar-se compte cabal del pas gegant i definitiu que, pel progrés i embelliment

de la nostra ciutat representaria la construcció d'aquesta transcendental obra, si fos concebuda i realitzada amb la grandiositat que mereix. Allà hi cabria tot en harmònica conjunció: esplèndides voreres, amples vies de trànsit normal de vehicles i passeig central pels cotxes de luxe, verals per genets i ciclistes, parcs infantils i fonts monumentals; aprofitant artísticament les horribles irregularitats actuals de la costa, podrien aixecar-s'hi luxoses edificacions i establiments de banys i esports marítims, gran parc d'arbreda i atraccions que embelliria l'avui tristíssim glacis de Santa Catalina.....".

El 1949, impulsat per Gabriel Roca Garcias (1896-1986), cap de la Junta d'Obres del Port, es començà a construir el somniat Passeig Marítim, que s'acabà el 1958. Però malauradament, a poc a poc, de llavors ençà fins als nostres dies, el Passeig Marítim s'ha anat transformant en una via ràpida travessada per vehicles privats i camions de mercaderies del Port cap a la Ciutat, i la badia de Palma s'ha anat omplint de vaixells de luxe, grans creuers, i molls per a la indústria nàutica, tapant completament les vistes al mar de tot el Passeig.

El sentir dels terreners avui dia, després de la construcció del Passeig Marítim i la cada vegada major ampliació del port de Palma és que convertiren en impossible aquella pràctica dels banys de mar, no sense la recança de molta gent que es va veure privada d'aquella pràctica tan habitual.

Però abans de la construcció del Passeig Marítim existia un gran dinamisme en la construcció d'hotels i balnearis entre els quals destacaven el Victòria i el Mediterrani. Els hotels arribaven fins a Cala Major, amb l'Hotel Príncipe Alfonso i el Bristol a Sant Agustí. Es construïen a poc a poc cases privades importants en uns moments de gran dinamisme social que varen donar com a resultat que el Terreno, amb la seva plaça central, la

plaça Gomila, esdevingués un barri molt important per a la Ciutat, amb la seva pròpia cultura i les seves normes socials, totalment cosmopolites, així com els seus protagonistes, com bé explica Xavier Terrasa en el recent llibre "Així era el Terreno. Imatges d'ahir".

A dins Ciutat, el Gran Hotel continuava la seva singladura amb més o manco dificultats, ja que era un hotel concebut per estances d'hivern i la tendència general era contrària. D'aquí que el seu propietari, Joan Palmer, obrís l'hotel Villa Victòria al costat de la mar. El mateix va fer el senyor Joan Pensabene Cunill, propietari de l'Alhambra, hotel que combinava amb l'Hotel Mediterrani. Apareixien a Ciutat altres hotels més petits, com l'Hostal Cuba, l'Hostal Perú, l'Hotel Ferrocarril, Catalonia, etc.

Girant la nostra mirada cap a llevant, ja vàrem veure en una pàgina anterior que, des de la Porta des Camp fins al Molinar, hi havia un conjunt de fàbriques d'electricitat, d'adob, una refinèria de petroli i magatzems que donaven una imatge totalment industrial, molt diferent de la zona del Terreno. El Molinar era un petit barri de pescadors i obrers, i el Portixol era un petit grup de cases sense cap hotel, que havia crescut seguint una mica l'ordenació que havia previst Bartomeu Ferrà ja el 1891.

En canvi, la "Ciutat Jardí" data de principis dels anys 20. Impulsada per Josep Tous, empresari omnipresent en totes les iniciatives d'oci de Ciutat, es creu que comptava com a soci el també omnipresent Gaspar Bennazar. De fet, l'hotel emblemàtic, que encara destaca, va ser dissenyat pel que era el seu amic i company de feina de l'Ajuntament, Jaume Alenyar. El conjunt es va conceptualitzar com un Balneari de Palma, més de cara a l'estiueig dels ciutadans que dels turistes.

Com hem dit abans, els projectes d'urbanització de S'Arenal varen començar ben prest, com ens mostra Manuel Cabellos

en el seu llibre sobre la Platja de Palma. Concretament a 1913, de la mà un altre cop de Gaspar Bennazar. Les primeres parcel·lacions varen ser adquirides per emprenedors de Palma i de Lluçmajor, entre ells Ferran Alzamora, germà d'Enric Alzamora, al qui substituirà en la direcció del Foment del Turisme. Durant els anys en què es va crear el ferrocarril de Palma a Lluçmajor i es va dur l'electricitat, entorn el 1920, ja es va crear el primer hotel, el Terminus.

També es va produir el mateix procés de parcel·lació i urbanització a Can Pastilla, apareixent l'hotel Oasis. Però serà la parcel·lació de les Meravelles, la que tindrà una major consistència i desenvolupament, amb la famosa església construïda per l'arquitecte racionalista Francesc Cases, que a la vegada construiria en la parcel·lació que va fer Joan March de Son Armadams.

Al llarg dels anys 20 i fins a la Guerra Civil, Palma va créixer en clau turística, inclosa la destrucció peça a peça de la murada renaixentista, que tant havia costat construir. El seu Pla de l'Eixample no va cobrir les expectatives, ja que els inversors tiraven més cap al centre de Ciutat o cap a la costa i el Terreno.

El procés urbanitzador de l'Eixample, més enllà de les avingudes, no acabava d'arrancar, i quan ho feia era de manera poc exemplar. Basta veure el que deia l'arquitecte protagonista de la futura reforma de Palma, Gabriel Alomar, quan en 1935 escrivia a la Nostra Terra: "Un estudi detingut de la causa primordial per la qual la nostra eixampla té aquest desgraciadíssim aspecte de pobresa urbanística, ens duria a la conclusió que no és, com a primera vista sembla, la paupèrrima categoria artística i econòmica de la majoria de les edificacions que fins en el present s'han aixecat en els seus carrers, sinó la manca absoluta de certs elements arquitectònics que anomenam de "caracterització urbanística"....".

L'arribada de la República a Ciutat

Comité polític de la Conjunció Republicano-Socialista de Palma (abril de 1931).

A la fotografia veiem drets, d'esquerra a dreta, Jaume Bauzá (socialista), Jaume Rebassa (socialista), Alexandre Jaume (socialista), Ignasi Ferretjans (socialista), J. Portas (republicà) i Vicenç Tejada (republicà); i asseguts, Josep Tomàs Renteria (republicà), Francesc Julià (republicà), Gabriel Alomar (socialista), Llorenç Bisbal (socialista) i Antoni Pou (republicà). Arxiu de Casa Vila. Publicada al llibre Palma 1931-36: L'Evolució de la Ciutat a través de la imatge.

La caiguda de Primo de Rivera va ser també un altre episodi tràgic de la història d'Espanya, ja que el dictador va acabar forçat a exiliar-se a París, on va morir al cap de sis setmanes, diuen que de la diabetis i la tristesa. Després s'obrí un període de transició de 1930 a l'abril de 1931, sota la dictadura d'un altre general africanista, Damaso Berenger. Malgrat havia estat condemnat per negligència en el desastre d'Annual, ara era Cap de la casa reial.

En aquest breu període, es va forjar el "pacte de San Sebastián" entre les forces polítiques antimonàrquiques i progressistes, per enterrar la monarquia i establir la Segona República. Una solució a la crisi política del moment, però que

també s'ha d'entendre com una sortida democràtica a la crisi de l'estat liberal i paternalista que durant 57 anys havia estat liderat pel bipartidisme i la monarquia. Solució també al bipartidisme tan criticat, però també porta oberta a la complexitat política i al caos de la multiplicitat d'actors polítics que cerquen el seu rèdit i el seu espai de poder.

En un ambient nacional eufòric, Palma va ser la segona ciutat de l'Estat espanyol, després de Barcelona, a on es va proclamar la República, encara que a les eleccions d'abril de 1931 varen guanyar els monàrquics, (veure Fig 1). Això mateix els hi va passar a altres capitals de província, com Lugo, Girona, Avila, Burgos, Pamplona, Sòria i Vitòria.

	DISTRICTES									TOTAL	COALICIONS
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
Liberals	1.370	1.391	1.462	517	1.717	1.878	2.002	1.794	1.957	14.088	19.936
Conservadors	147	610	1.304	484	353	833	275	453	616	5.075	
Reformistes				114		409		250		773	
Regionalistes	235	1.389	1.084		1.125	1.040	447	751	893	6.964	18.591
Republicans	119	108	1.698	1.439	879	354	1.351	648	738	7.334	
Socialistes		1.319	1.686			326	550		412	4.293	
TOTAL	1.871	4.817	7.234	2.554	4.074	4.840	4.625	3.896	4.616	38.527	

Taula dels resultats de les eleccions municipals del 12 d'abril a Palma.

Elaboració pròpia, a partir de les dades publicades al diari Última Hora uns dies després de les eleccions.

El 14 d'abril es va proclamar la república perquè a les ciutats grans el vot republicà va ser clarament superior al monàrquic. El rei reconeixia la derrota amb aquestes paraules: *"Las elecciones celebradas el domingo me revelan claramente que no tengo hoy el amor de mi pueblo"* (Hemeroteca diari ABC, Madrid, 17 d'abril de 1931). La proclamació de la república a Palma es va fer des del balcó de l'Ajuntament, amb discursos de diferents polítics, entre ells els d'Alexandre Jaume, Francesc Villalonga i Ignasi Ferrerjans. Jaume va fer el primer ban del nou Ajuntament, per explicar que ocupava el càrrec de Batle accidental per malaltia de Llorenç Bisbal.

Podem dir que en general va ser una jornada pacífica, ja que la dreta acceptava el destí que li tocava jugar. Però des d'un bon principi el temps polític s'accelerà i Palma va entrar en un intens dinamisme que ja no s'aturaria fins ben entrada la Guerra Civil. La preocupació màxima d'Alexandre Jaume, compartida pels altres dirigents republicans i molt clara al

ban que publicà, fou mantenir l'ordre i garantir el respecte a persones i béns, per tal de donar una imatge de maduresa política del nou règim.

El republicanisme de Palma es va anar fent-se fort quan va veure la proclamació de la República a la resta de l'Estat espanyol. Quan el mes de maig es repetiren les eleccions per denúncies d'irregularitats, guanyaren les forces prò-republicanes en 8 dels 9 districtes electorals de Palma. Aquestes serien les primeres i darreres eleccions que guanyaria el republicanisme municipal d'esquerres.

La reacció de l'Església va ser d'acceptar la realitat de la crisi monàrquica, encara que sabia perfectament que anava en contra seva. Des dels temps de la setmana tràgica de Barcelona, la reacció contra el republicanisme, laïcisme i socialisme va anar creixent en diferents àmbits de l'Església. Segons Josep Masot, exceptuant les actituds minoritàries que celebraven amb alegria la República, *"...el poble mallorquí era conegut des*

de sempre per la seva apatia davant la política i per la seva tònica conservadora, que es traduïa en un predomini indiscutit dels partits de dretes. El clergat, com és lògic, participava amb poques excepcions d'aquestes característiques, començant pel seu arquebisbe-bisbe Josep Miralles...".

Durant la primera part de la República, del 31 al 33, l'època gestionada per les esquerres, els batles de la Palma republicana, persones excel·lents i entregades a la feina, canviaren sovint, seguint la norma de què eren anomenats pel Governador. Per tant els canvis de batles es feien segons les circumstàncies de la persona i la dinàmica política que s'imposava a Espanya. La Segona República no va tenir temps de canviar aquesta norma.

Llorenç Bisbal, líder socialista històric, va ser el primer batle de la República des del mes d'abril fins al d'octubre del 31, només 6 mesos, acompanyat pels socialistes Crespi i Ferrerjans. Les crisis obres portuàries i el seu estat de salut, que finalment el va dur a la tomba el 1935, el feren abandonar el càrrec a favor del veterà republicà Francesc Villalonga. Aquest ocupà el càrrec des de l'Octubre 1931 fins al maig de 1932, també només 6 mesos, ja que també tenia problemes de salut i va morir al cap de poc temps de deixar la batllia. Durant el seu mandat es varen accelerar les obres del pla d'infraestructures educatives, dissenyat per en Capó i en Guillem Forteza anys abans. Després de Villalonga li seguiria el republicà Bernat Jofre, des de juny de 1932 al gener de 1933. Bernat Jofre va tenir una vida més llarga i una carrera política i civil molt interessant, arribant a ser després del seu exili, la persona de confiança de David Rockefeller a Venècia i més tard, traductor de l'ONU. A Jofre li seguiria Josep Tomàs Renteria, també republicà i metge, fins al desembre del 33, moment el que va ser anomenat batle Emili Darder. Tomàs va fugir del cop d'Estat cap a Marroc i després va passar a Mèxic, on morí als 49 anys.

Per un altre costat, la república va haver d'afrontar, ja des dels seus inicis, el debat de la plurinacionalitat d'Espanya, forçada en certa manera per la declaració de la República Catalana que va fer Francesc Macià el mateix 14 d'abril. Immediatament, es va consensuar entre el nou govern de l'Estat i els republicans catalans, un pacte de "no agressió" que va conduir a l'elaboració, discussió i aprovació per part de les corts espanyoles de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. El 9 de setembre del 1932 Catalunya recuperava la Generalitat i en Francesc Macià era el seu President. L'exemple de Catalunya va estimular els regionalistes mallorquins que de seguida varen constituir una comissió redactora de l'Estatut de les Illes Balears. Una de les entitats que lideraven el projecte i que primer varen parlar d'un Estatut per totes les Illes fou la Cambra de Comerç, que de seguida decidir sumar esforços amb l'altra iniciativa sorgida de l'Associació per la Cultura de Mallorca, que en aquells moments presidia Emili Darder. Des de les dues entitats es va impulsar un text que es volia aprovar el mateix estiu del 32 en unes jornades que se celebrarien al Teatre Principal.

El debat va prendre per uns camins diferents del de Catalunya. Malgrat que hi havia un nombre molt importat d'entitats congregades, no hi havia cap representació de Menorca. Això es justificava amb la idea que encara no s'havien constituït les corts republicanes, però en realitat era que la societat menorquina, tement el centralisme de Mallorca, no estava cohesionada per anar cap a una unió politicoadministrativa amb les altres Illes. Finalment, no va participar aquell estiu, ni el desembre del 31 quan es va tornar a fer un intent després que s'aprovés l'Estatut Català.

Això va obrir un forat polític difícil de gestionar. Els mallorquins tenien tres opcions: a) no fer un estatut per Balears i seguir amb el centralisme de Madrid;

Retrat d'Alexandre Jaume. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

que va redactar en forma d'articles que publicava a l'Obrero Balear per donar a conèixer directament el que passava a les corts espanyoles, deia:

"será seguramente aprobado por las Cortes el Estatuto de Cataluña y quedará zanjada, de momento, la cuestión catalana que desde hace tantos años, viene gravitando sobre la política española. Abrigamos la esperanza de que esa fórmula de convivencia acentúe las relaciones fraternas entre Cataluña y las demás regiones y hará desaparecer para siempre los recelos y las suspicacias que hasta hoy han existido entre los habitantes de una y otra parte del Ebro. El problema no queda, como hemos dicho, resuelto definitivamente. El ideal nacionalista seguirá vibrando a menos que Castilla sepa, a través del tiempo, asimilarse a Cataluña, como ha sabido asimilarse a Asturias y a León. Pero Cataluña y Castilla podrán conllevarse, según frase de Ortega, sin peligro de la unidad nacional".

b) cercar una fórmula d'adhesió a l'autonomia de Catalunya, que era el que defensava en Gabriel Alomar, contra tots, especialment en Lluís Alemany i en Francesc Villalonga, o, c) intentar un Estatut per Mallorca. La història es decantà per la primera. Malgrat aquest revés, la catalanització de les institucions públiques anava endavant i el ministre de la Governació obliga a tots els funcionaris de Mallorca a conèixer perfectament el català. A la fi, la lluita de molts anys del republicà Lluís Martí veié els seus fruits.

Alexandre Jaume des del seu escó de diputat a Madrid, guanyat a les eleccions de 1931, seguia els debats a les corts sobre l'Estatut Català i es decantava per les idees d'Ortega al respecte. En el seu llibre "Impresiones de un constituyente"

Més endavant, en el llibre esmentat, parla de l'autonomia de Balears i defineix la seva postura, en certa manera semblant a la de Gabriel Alomar. Per ell, si no existeix una possibilitat d'integrar-mos a l'Estatut de Catalunya, que és el que ell desitjaria, i no es pot aprovar un Estatut per totes les Illes, ja que Menorca no vol participar en l'Estatut que Mallorca li proposa, s'ha de cercar una altra solució.

Jaume defensà una autonomia "per graus", i perllongada en el temps. Primer s'havia de fer la descentralització administrativa, per aconseguir després una autonomia del mateix nivell que la de Catalunya, quan la situació i la consciència del poble ho permetessin. Finalment i com ideal, integració a Catalunya. Després d'una anàlisi interessant sobre el caciquisme, proposa l'adopció de la

Façana principal de Cort i gent a a Plaça. Proclamació de la República. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

fórmula canària del Cabildo, proposada en certa manera per Menorca ja el 1912, fórmula que suposa un pas cap a la descentralització per anar després més endavant i arribar a un Estatut com el de Catalunya. Malauradament, com veurem més endavant, la solució de l'Estatut Català va servir per molt poc temps, ja que Lluís Companys el 1934 declararia l'Estat Català de la República Federal Espanyola... i seria empresonat.

Malgrat el desencís que li causaven aquestes derrotes i la crisi de les esquerres en la gestió dels primers anys de la República, la seva trajectòria i compromís el conduiria a fer moltes gestions per dur endavant projectes importants

de ciutat. Volia fer de Palma, aleshores una ciutat mal comunicada, una ciutat més oberta al món, mitjançant la reforma integral de les comunicacions marítimes, les aèries, les postals i les telefòniques. La més coneguda va ser sens dubte la lluita per la cessió definitiva del Castell de Bellver a l'Ajuntament de Palma. Un espai emblemàtic de Ciutat que aconseguí per Palma amb el suport del seu amic Indalecio Prieto. Qui podia pensar en aquells moments d'alegria que Alexandre Jaume acabaria tancat al Castell de Bellver amb el seu batle i amic, Emili Darder, i que poc després moriren junts, amb Antoni Mateu i Antoni M. Ques, afusellats a la paret del cementiri de Palma?

Palma immersa en la Segona República

Retrat d'Emili Darder. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

En aquests primers anys de la República, Palma seguia immersa en la Segona República, amb dificultats però amb un gran sentiment de llibertat i de generació d'idees, grups i col·lectius que volien una altra ciutat.

Entre els molts episodis interessants que va viure la ciutat en els anys del segon bienni republicà, entre el 33 i el 35, període dos varen cridar especialment

l'atenció de tots els ciutadans, com el de la presó i fuga de Joan March i els decrets inspirats per Franco que anaven en contra del turisme.

Joan March Ordinas va seguir essent el protagonista polític de Palma i en part també de l'Estat espanyol. Serà diputat a Corts Constituents el 31 per al nou partit que ell ha creat: Partit Republicà de Centre, ja que els Liberals i Conservadors han quedat fora de joc. Més tard

tornarà a guanyar les eleccions amb coalició amb el centre regionalista i la dreta el novembre del 33, i finalment guanyarà, en contra del Front Popular, amb la gran coalició de dretes del febrer del 36, aquesta vegada encapçalant la llista electoral el seu fill, Joan March Servera.

Durant la República serà perseguit i empresonat, per acabar fugint de la presó i finançar part del cop d'Estat de Franco. N'hi ha que diuen que també va ajudar la Sanjurjada de 1932, ja que Juan Pujol, tot un personatge, director d'"Informaciones", diari editat a Madrid i propietat de March, n'havia redactat el manifest. Curiosament aquest Juan Pujol fou elegit diputat per Balears el 1936, dins la llista de la CEDA, per pressions de Joan March.

Coneixia el govern republicà la perillositat de la manera de maniobrar de Joan March? Per respondre aquesta pregunta cabdal, reproduïm unes paraules que va dir el ministre d'Hisenda, Jaume Carner, en el Parlament Espanyol, quan es parlava de Joan March i la gestió del monopoli del Tabac, motiu pel qual va acabar a la presó:

"Ah!, es que March es un caso raro. (Risas.). Perdonen los Sres .Diputados que les diga que esto no es para reír. Quizá la República un día tendrá que llorar ! March es un caso extraordinario; March no es enemigo de la República ni amigo de la República; March no fue amigo ni enemigo de la Dictadura; March no fue amigo ni enemigo, de la monarquía; March no es amigo ni enemigo de nadie; March es March"

I mes endavant del discurs va dir aquella frase tan famosa :

«El Sr. March, en este nuevo régimen, está en la misma situación que en los tiempos de

la Monarquía, o la República le somete, o el somete a la República».

Una vegada a la presó, March va jugar la seva darrera carta política i la va perdre. El setembre de 1933 hi havia eleccions al Tribunal de Garanties Constitucionals. Va presentar a votació dels Ajuntaments de Balears la seva candidatura per formar part com a vocal del dit Tribunal. Va guanyar la votació a l'Ajuntament de Palma i a la majoria d'Ajuntaments de Balears. Per primera vegada es feia visible una nova aliança, ja que va guanyar gràcies el suport dels seus anteriors enemics polítics, (ex-mauristes i conservadors). Malgrat aquesta victòria regional, després no va tenir suficient suport estatal i la seva candidatura fou declarada incompatible. Començava així una altra etapa de la vida de Joan March, etapa que començarà amb la fuga de la presó i la lluita per altres mitjans contra la República.

Amb aquests antecedents, quan el novembre de 1933 es varen celebrar eleccions generals, la fragmentació de l'esquerra i l'enfortiment del caciquisme a Mallorca, va donar com a resultat el triomf total de la dreta. Julià Perelló i Josep Teodor Canet, varen ser elegits com a Diputats del Partit Republicà Radical, que era el partit lerrouxista, o sigui, de dretes. Dos altres diputats, Tomàs Salort i Lluís Zaforteza, varen anar pel nou partit de dretes que es deia CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) liderat per Gil Robles. Altres dos, Joan March i Pere Matutes sortien elegits pel nou Partit Republicà de Centre, com ja hem dit, partit del mateix Joan March. Finalment, els regionalistes treien un diputat, Bartomeu Fons i Jofre de Villegas, un home regionalista. L'Esquerra es quedava sense representació i Alexandre Jaume i Francesc Carreras perdien el seu escó.

Per una altra part, Francisco Franco, el general més jove d'Espanya, havia estat en certa manera "degradat" per unes declaracions antirepublicanes quan es va

tancar l'acadèmia d'oficials de Saragossa que ell dirigia i enviat a Mallorca el febrer de 1933 com a Comandant Militar de les Balears fins al febrer de 1935.

Azaña, Ministre de la Guerra en aquells moments, deia. *"Voy a enviarlo a mandar Baleares, donde estará más alejado de tentaciones"*. A Franco, sembla que no li va agradar gens el canvi, i des de febrer de 1933 fins a setembre del 34, un any i mig, es va dedicar a recórrer les illes cercant els punts febles que – segons Azaña- tenia Balears davant una situació de perill de guerra.

Per una d'aquelles coincidències de la història, a Lluís Companys li va tocar ocupar, amb desgana i per pocs mesos, la cartera ministerial de Marina de juny a setembre de 1933. Se suposa que per supervisar la seguretat de les Illes que tant preocupava a Azaña, a l'estiu del 33 visità Mallorca i va ser rebut pel General Franco. D'aquesta trobada hi ha el testimoni gràfic molt eloqüent que oferim a la portada. En aquells moments els dos personatges es coneixien perfectament i sabien les posicions polítiques de cada un, però el que no sabien era que Franco donaria el vistiplau a l'afusellament de Companys el dia 15 d'octubre de 1940 en el Castell de Montjuïc.

Com dèiem, Franco es dedicà a fer una supervisió de la situació de la defensa de les Balears en cas de guerra i va arribar a la conclusió que s'havia de fer alguna cosa immediatament, ja que les potències europees, com per exemple Itàlia, desitjarien establir una influència militar a Mallorca.

No se sap ben bé la participació que va tenir Franco, però el que és cert és que al cap de poc temps de la seva estança a Mallorca varen sortir dos decrets estatals que- per motius de seguretat-impedien el normal desenvolupament del turisme i l'economia lligada a ell. El primer decret forçava la intervenció del ministeri de la guerra sobre les noves edificacions que es fessin a dins una àrea de 5 kms. de distància de la costa.

Idea absurda que ens recorda les zones polèmiques de la murada de Palma, idea contra la qual la ciutat va lluitar tant d'anys. Aquest decret va aturar projectes d'edificacions que alguns estrangers tenien planificats, ja que podria comportar l'expropiació i demolició.

El segon, on es veia més la influència de Franco, ja que només s'aplicava a Balears, obligava als turistes a identificar-se davant la policia al cap d'un dia de la seva arribada. La contestació de totes les forces vives va ser unànime en contra dels decrets i el març del 34 la Cambra de Comerç va convocar una manifestació a la qual varen acudir més de 10.000 persones que, congregades a la plaça de l'Ajuntament, varen dirigir-se amb el batle Darder al capdavant- davant el govern civil per protestar. En aquells dies Franco no era a Mallorca, ja que havia mort la seva mare i tenia uns dies de permís. Segons una interpretació global d'aquests fets que fa Arnau Company a la biografia sobre Darder, probablement aquesta manifestació va tenir alguna influència en la decisió de Franco de negar-li l'indult a les portes del seu afusellament.

Un mes després, en una entrevista a Última Hora, Franco treia ferro als decrets i "ensabonava" als mallorquins per reconciliar-se amb ells:

"No quiere el Gobierno producir a los mallorquines la más leve molestia, ni quisiera jamás disminuir en un solo individuo la lista de los enamorados de la belleza que vienen y han de seguir viniendo en cifra cada día más grande a admirar la hermosura incomparable de esta tierra maravillosa."

Malgrat la defensa de Franco, els decrets foren derogats l'estiu del 34. Al cap de molt poc temps, el mes d'Octubre, Franco deixaria les Balears per anar sotmetre la revolució d'Astúries,

Retrat de Francisco Franco. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

encara que oficialment seguia essent Comandant Militar fins al febrer del 35.

Quan va assumir l'alcaldia, Emili Darder ja venia fent feina per Palma des de 1931 com Regidor i President de la Comissió municipal de Sanitat. Acompanyat d'Andreu Crespí secretari de la Federació Socialista Balear i peça clau del nou Ajuntament. Com a batle va intensificar l'impuls a nombroses activitats socials, creant escoles, guarderies, dispensaris i millorant les infraestructures de sanejament de la ciutat, com bé ens explica Arnau Company. Com a curiositat d'aquell pla d'infraestructures públiques, era la freqüent donació de solars per part de propietaris privats per construir les escoles, cosa impensable avui en dia.

Per primera vegada, l'esquerra tenia l'oportunitat d'accelerar la política sanitària i educativa, i no va desaprofitar l'oportunitat. Entendrem millor la feina municipal de Darder, a la que s'entregà amb cos i anima, si l'enquadrem dins les

propostes que el moviment higienista de ciutat reclamava ja a finals del segle XIX, amb les idees de Montlau, Oliver i tants altres. També va ser important la seva tasca com a diputat provincial, càrrec que va exercir per representació de Palma, juntament amb Andreu Crespí, que encara que no fossin del mateix partit tenien una gran amistat. Ambdós treballaren en les matèries sanitàries i educatives, com una extensió del que feien per Palma.

La Segona República va entrar a mitjans del 33 en problemes de tot tipus, especialment per les diferències entre els diversos grups de l'esquerra a escala nacional però també local. Aquí a Balears, malgrat que finalment presentarien una candidatura única a les eleccions generals del novembre del 33 i perdran les eleccions i el govern de Madrid. En el pròxim capítol veurem com Emili Darder és decantat de la batllia el desembre del 34 i quan torna el febrer del 36 quan guanya el Front Popular, per continuar la seva labor.

Carrer Sant Miquel. Col·lecció particular.

Palma abans del cop d'Estat

Emili Darder al balcó de l'Ajuntament el 20 de febrer de 1936. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

Rebobinant la nostra biografia ens donam compte que no hem d'oblidar una sèrie de fets que havien passat molt de pressa i que varen ser determinants. El 3 novembre del 1933 el contrabandista, polític, empresari i banquer mallorquí Joan March Ordines va fugir del penal d'Alcalá d'Henares amb l'ajuda de la direcció. En la seva estada a la presó vivia com un rei.

Un parell de setmanes més tard, la dreta va guanyar les eleccions generals. A les Balears, Joan March va ser el candidat més votat i va treure l'escó al Congrés de Diputats. El 13 de desembre del mateix any, Emili Darder i Cànaves esdevenia batle de Palma. Substituïa Josep Tomàs Renteria, destacat dirigent del Partit Republicà Federal de Mallor-

ca. Al cap de tres mesos, el 24 de març de 1934, Joan March tornava del seu exili francès per prendre possessió de l'acta de diputat.

No feia ni sis mesos que havia fugit de la presó quan Joan March tornava a ser un ciutadà lliure, sense causes pendents i amb més poder i fama que mai. D'aquella època és la cèlebre frase del ministre d'Hisenda, Jaume Carner, "O la República sotmet March, o March sotmetrà la República". Una vegada retornat a Espanya i recobrada la plena llibertat, Joan March va començar a intensificar les relacions amb la dreta i va donar suport econòmic a la Confederació Espanyola de Dretes Autònomes (CEDA), liderada per José María Gil Robles. Una de les ajudes més conegudes va ser el finançament de les opera-

cions del trasllat del general Franco de les illes Canàries al nord Àfrica amb el famós avió Dragon Rapide. Aquesta inversió estratègica li donaria molt bons rendiments en el futur. Joan March es guanyaria el sobrenom de “el banquer de Franco”.

Tota aquesta dinàmica política tenia lloc en el context internacional dels anys trenta, una dècada molt convulsa. Els Estats Units estaven en procés de forta depressió econòmica degut al Crac del 29, que va arrossegar els països europeus, sobretot Alemanya, la qual reaccionaria amb el nazisme i Adolf Hitler es faria amb el poder a principis del 1933. A Itàlia, el feixista Benito Mussolini també s'havia consolidat. Als Estats Units, l'economia es va començar a recuperar amb inversions públiques a base de grans infraestructures. Alemanya va créixer a través d'una economia de guerra. A la Rússia soviètica, Stalin consolidava el seu poder amb una economia centralitzada i col·lectivista.

En aquesta conjuntura internacional s'estaven enfrontant les dues maneres d'entendre la modernitat: el liberalisme i l'igualitarisme. A Espanya, el règim democràtic de la Segona República (1931-1936) va suposar la conquesta de les llibertats polítiques, entre les quals destaca el sufragi universal. Però des del principi, aquesta llibertat estava amenaçada contínuament pels extremistes d'esquerra i de dreta. La Guerra Civil espanyola es pot considerar una encarnació de la pugna entre les forces més totalitàries que operaven en el context internacional: comunisme contra feixisme.

Entre 1900 i 1940 la població de Palma gairebé es va duplicar. En xifres rodones, va passar de 64.000 a 114.000 habitants. El creixement més important va tenir lloc a la dècada dels trenta. Al marge de l'augment poblacional, el fet més rellevant és la distribució geogràfica, ja que unes 40.000 persones vivien fóra murades.

Aleshores Palma ja era una ciutat moderna, capdavantera en moltes coses respecte a altres poblacions espanyoles. A causa de la recessió internacional, l'economia tornava a passar per un mal moment, però va tirar endavant. En el plànol social, hi havia molta preocupació per l'atur. Una mostra d'això és la reunió a la Casa del Poble d'unes 500 persones amb greus problemes econòmics. Un grup d'aturats van acudir a veure el batle, Emili Darder, que estava fent molts d'esforços per crear oportunitats de feina a través de les obres públiques i les inversions en educació i sanitat. Els serveis de benestar municipals i les infraestructures públiques varen continuar creixent, sobretot amb la construcció d'escoles i la modernització dels serveis de salut, àmbits en els quals la Segona República va fer una feina molt important.

A la dècada dels anys trenta, un 60% de la població de Palma sabia llegir i escriure. L'alfabetització arribava tant a homes com a dones. Un dels motors de l'economia i del sector serveis començava a ser turisme, una activitat en creixement constant fins a l'esclat de la Guerra Civil. El món agrari encara continuava sent potent, si bé s'allunyava a poc a poc de la vida quotidiana de la ciutat.

L'energia creativa per modernitzar Palma continuava intensa el 1936. El projecte de la burgesia liberal anava endavant, però també havia augmentat molt la conflictivitat amb els treballadors i les organitzacions sindicals. La classe obrera feia por a la burgesia catòlica i conservadora, sobretot des de la Revolució Russa del 1917. Per salvar la monarquia borbònica, la dreta espanyola va haver de recórrer als militars el 1923 a través del cop d'Estat del general Primo de Rivera, que es mantindrà en el poder fins al 1930. Per tombar la Segona República, les forces conservadores tornarien a recórrer els militars, però aquesta vegada ocuparien el poder fins a la mort del general Franco el 1975.

Les eleccions generals del 1933 havien donat la victòria a la dreta. Aquest triomf va fer desconfiar a bona part del socialisme de la lleialtat constitucional de les forces conservadores. La resposta va ser organitzar una vaga general revolucionària l'octubre del 1934. De resultes això, varen entrar al govern central tres ministres de la CEDA. Les manifestacions a tota Espanya varen ser intenses i a Astúries foren dramàtiques. La repressió hi va causar milers de morts. A Mallorca, el seguiment de la protesta va ser tímid i limitat. Es registraren disturbis a Lluçmajor i Manacor, però no a Palma.

La repressió de la revolta del 1934 va ser protagonitzada una altra vegada per l'exèrcit africanista, ja que Franco i Goded dirigien des de Madrid la reacció armada contra els líders i els que secundaven la Revolució d'Astúries, amb l'ajuda de tropes mercenàries del nord d'Àfrica. El protagonisme de l'exèrcit va ser benvingut per la dreta i es pot considerar un preludi del cop definitiu a la Segona República que finalment tindrà lloc el 18 de juliol del 1936 a través del Alzamiento Nacional.

A causa d'aquesta crisi institucional i política, el govern central va cessar els batles republicans de les ciutats més importants, entre les quals es trobava Palma. En conseqüència, Emili Darder es va veure obligat a deixar la batlia en mans dels mauristes (conservadors) i dels verguistes (partidaris de Joan March). Al cap de poques setmanes, una comissió gestora presidida pel conservador Lluís Ferrer Arbona i altres regidors conservadors es va fer càrrec de la gestió municipal.

En una Espanya molt polaritzada, el president de la República, Niceto Alcalá-Zamora, va dissoldre temeràriament les Corts Generals a finals del 1935 i va convocar eleccions generals pel febrer de l'any següent. Això significava una invitació a l'enfrontament dels dos blocs polítics. A Palma i a totes les Illes Balears, va tornar a guanyar l'aliança de dretes,

mentre que a escala d'Estat espanyol va rebre més suport la coalició electoral dels partits polítics d'esquerres, coneguda com el Front Popular.

Si analitzem la distribució geogràfica del vot de les eleccions generals de 1936 als diferents districtes de Palma, veurem com la sociologia del vot que va constatar Antoni Marimon a les eleccions municipals del 1917 es repetia. El febrer del 1936, les dretes guanyaven en set dels nou districtes. El Front Popular només es va imposar als dos barris on es concentrava la indústria: Santa Catalina i Llevant.

La dreta maurista, moderada i catòlica, que en certa manera havia estat oberta a la Segona República i al regionalisme el 1931, es va anar tancant quan les posicions de la dreta espanyola es radicalitzaren. Aleshores va apostar clarament per una aliança amb la CEDA, que incloïa tàcitament com a líder al seu màxim adversari polític: Joan March. Això va suposar que vell i el nou caciquisme es presentaven plegats. A Mallorca, els resultats electorals van ser molt positius per als seus interessos. La força de les organitzacions obreres i el republicanisme no va ser suficients per aguantar un embat com aquest.

La persona que el 1936 representava el maurisme era Bartomeu Fons i Jofre de Villegas, parent de l'empresari Manuel Salas, ja que els dos estaven casats amb les germanes Maria i Mercè Garau Tor nabells. D'aquesta família prové Gabriel Canyelles Fons, dirigent del Partit Popular i president del Govern Balear entre el 1983 i el 1995. Bartomeu Fons havia fet costat a les iniciatives autonomistes, però a poc a poc va marcar distàncies amb els catalanistes.

Dos dies després que el Front Popular guanyés les eleccions i declarés l'estat d'excepció a tot l'estat, el nou governador civil de les Balears va restituir les alcaldies que havien estat destituïdes

l'octubre del 1934. Emili Darder tornà a la batlia de Palma, si bé aleshores el seu estat de salut ja era molt precari. Per això va presentar la dimissió al seu partit, Esquerra Republicana Balear, el 19 de juny, però no es va acceptar i va romandre en el càrrec fins al 18 de juliol. En torna a la batlia va reprendre les polítiques socials i sanitàries que havien estat paralitzades, a més de la cerca de treball per a moltes de famílies que es trobaven en precari.

El 1936 els ciutadans de Palma continuaven amb les principals aficions, la majoria de les quals ja eren una passió des de principis del segle XX. Les més populars eren: jocs de cartes, festes tradicionals, teatre, música, ciclisme, toros i els cavalls. A ells s'hi afegiren nous esports, com ara el futbol, el frontó, el tennis, les regates i la natació.

En l'àmbit cultural és important recordar l'episodi desencadenat per l'escrit publicat el maig del 1936 a la revista *La Nostra Terra* i titulat "Missatge als mallorquins". Va ser elaborat per un grup d'intel·lectuals catalans i recolzat per moltes de personalitats polítiques. A ell li va seguir la "Resposta als catalans", segurament elaborada per Miquel Ferra i signada per mes d'un centenar d'intel·lectuals mallorquins, especialment els anomenats membres l'Escola Mallorquina (Colom, Ferrà, Forteza, Pons, Salvà, entre d'altres). Tots ells se sentien culturalment més propers a Catalunya que a Madrid. Aquest episodi va enfrontar a persones rellevants, entre les que es trobaven els intel·lectuals de Ciutat, amb els germans Miquel i Llorenç Villalonga al capdavant. Ells es van oposar als que signaren el manifest. Aquest episodi acabaria tristament amb venjances i humiliacions després del cop d'Estat del 18 de juliol.

El maig del 1936, la publicació *La Nostra Terra* afirmava que les Balears eren conegudes a tota Europa. El diari britànic *The Observer* les va anomenar el millor lloc del món, segons una enquesta feta als seus lectors "per a descans i recés, vida

barata i tranquil·la, bon menjar, clima perfecte, bell i variat paisatge".

El príncep Carles de Suècia va visitar Palma i va assistir a un partit de frontó, mentre que la companyia anglesa de vapors *Bibby Line* establia la capital balear com a una escala dels seus viatges a l'Orient. Feia pocs mesos que el primer ministre del Regne Unit, Winston Churchill, havia estat preparant l'estratègia contra Hitler a l'Hotel Formentor.

Les estades llargues o curtes a la ciutat eren freqüents per a molts intel·lectuals europeus. A Palma s'editaven dos setmanaris en llengua anglesa: *Palma Post* i *Majorca Sun and Spanish News*; un en francès: *Le Jeudi*; i dos setmanaris i un diari en alemany: *Der Insel*, *Die Voche* i *Der Herold*.

Segons Toni Capella - en un document inèdit- ens diu: "*L'aportació dels intel·lectuals i artistes estrangers que pul·lulaven per Ciutat fou enriquidora. S'hi respirava un ambient cultural extraordinari i molt actiu. Hi havia conferències, tertúlies, exposicions (a les galeries Costa, Nell i al Círculo Mallorquín), presentacions de llibres: el del mateix Bernanos, "Journal d'un curé de campagne" que acabava de ser un gran èxit de crítica i vendes a França. L'acte, que va concentrar tota la intel·lectualitat del moment, tingué lloc al Gran Hotel tot just el dia abans que estellés el Moviment. El 18 de juliol va estallar la Guerra Civil. Va ser el principi de la fi per aquella Palma multinacional i cosmopolita de la qual parla Villalonga. En un parell de mesos, d'aquell estol d'estrangers que vivia a la ciutat, no en va quedar cap. Ni residents ni refugiats. Els primers tornaren al seu país d'origen; els segons no tenien on tornar i partiren cap a una destinació incerta.*"

Un dels canvis més rellevants en aquesta època turbulenta de la història de Palma va ser l'entrada en política de les dones. Com ja hem vist, a Ciutat es varen incorporar a poc a poc al treball industrial, a l'ensenyament i, finalment, a la política. Varen poder votar per primera vegada a

les eleccions generals del 1933. A partir d'aquí, l'activisme polític va créixer i sorgiren moltes d'organitzacions femenines tant pro-republicanes com conservadores. El 8 de març del 1936 a la casa del Poble hi va haver una trobada d'organitzacions d'esquerra que va agrupar 2.000 dones, entre les quals cal destacar Aurora Picornell, que encapçalava la lluita comunista, i la farmacèutica Maria Plaza, dona del líder socialista Andreu Crespí. Malauradament, Aurora Picornell va pagar amb la seva vida el compromís amb la defensa dels drets de les dones i els valors republicans. Va ser assassinada pels franquistes el 1937.

Com en una d'aquelles pel·lícules d'Alfred Hitchcock, Palma vivia una doble vida en les setmanes anteriors a la Guerra Civil. Era una ciutat en la qual semblava que no passava res i que tot era normal. Segons el noticiari de maig del 1936 de *La Nostra Terra* així ho pareixia. Aquesta revista es feia ressò de l'actualitat i en destacava la visita de 25 estudiants de medicina de Montpeller a Palma, la inauguració de les escoles d'Algaida i es Llobregat, al terme de Santanyí. Una comissió municipal de l'Ajuntament de Palma encapçalada pel batle va anar a Madrid a cercar recursos per fer les obres públiques pendents i més importants per a la ciutat, com ara el mercat de l'Olivar. En aquelles dates, es restablia el servei aeri entre Palma i Barcelona amb un vol diari que sortia de Son Sant Joan a les 10 del matí i tornava des del Prat de Llobregat a les 11,55 h. La imatge d'Emili Darder i el general Goded, vestit paisà i visitant d'una manera relaxada en una escola infantil, també contribueix a crear aquesta impressió de normalitat.

Però sota d'aquesta calma, les forces colpistes tenien la seva agenda secreta. Estaven disposades a posar fi a la Segona República i implantar un règim militar. El mes de juny del 1936, Palma va viure alguns senyals de la tragèdia que vendria en breu. En la sèrie d'articles sobre la Segona República que Joan Mas va publicar

A l'esquerra de la imatge Emili Darder, Batle i Manuel Goded, Comandant Militar. Inauguració de la cantina escolar a l'Escola Graduada (16 de maig de 1936).

a *Diari de Mallorca* el 2006, ens explica que el 4 de juny va explotar una bomba a la Casa del Poble de Palma i va causar cinc ferits greus. Els autors de l'atemptat van ser els falangistes, aleshores minoritaris però molt radicalitzats i amb accés fàcil a les armes i als explosius per la seva connexió amb els militars antirepublicans. L'esquerra va reaccionar amb una vaga general que va tenir força èxit. Una minoria violenta va sortir de la manifestació i va atacar les esglésies de Sant Jaume i Santa Fe de la Calatrava. Els dos incendis van causar molts de desperfectes. Un dels falangistes detinguts per l'atemptat contra la Casa del Poble era l'asturià Canuto Boloqui. Va ser alliberat poc després i va fer carrera política. Va esdevenir cap de la Falange Española a les illes Balears fins al 1941. Posteriorment va exercir de delegat provincial d'Habitatge. Va morir a Palma el 1984. Mai no va ser jutjat per l'atemptat contra la Casa del Poble.

Epíleg

Que li va passar a Palma que va començar el segle XX amb un gran projecte per Ciutat i va acabar en una guerra civil? Perquè persones brillants i formes de pensar diferents i de vegades complementaries com Joan March, Lluís Alemany, Alexandre Jaume, Emili Darder, Llorenç Bisbal, Bartomeu Jofre, Gaspar Bennazar, Guillem Forteza, Miquel Ferrà, Joan Alcover, Llorenç Villalonga, Antoni Mª Alcover i tants altres varen acabar amb enfrontaments mortals?

El **projecte liberal** de modernitzar Palma es va obrir camí durant el primer terç de segle, en sintonia amb el context nacional i internacional, com hem vist. El projecte de la burgesia liberal consistia a fer una ciutat preparada per rebre un turisme de qualitat que creixia, millorar la indústria fora de les murades, higienitzar la ciutat, augmentar les exportacions amb un port modern, comunicar millor la ciutat amb els pobles i amb el seu entorn mediterrani, augmentar els serveis públics de benestar social, intensificar la cultura, millorar l'ensenyament, donar protagonisme a la dona, etc.

La força política dominant a Mallorca fins als anys 20 va ser el maurisme, liderat per Antoni Maura fins a la seva mort el 1925. El maurisme era una ideologia conservadora moderada, amant de les tradicions d'una illa agrària i aliada amb l'església. Conjuntava a persones de totes les classes socials, sobretot a la part forana. Integrava a bona part dels líders de ciutat: Miquel dels S. Oliver, el seu cunyat Gaspar Bennazar, Eusebi Estada i el seu deixeble l'enginyer municipal Bernat Calvet. També als germans empresaris Enric i Ferran Alzamora, així com l'industrial Manuel Salas i l'empresari d'oci més important de Ciutat Josep Tous. Amb més o menys complicitat i en segons quins moments, s'aliava amb els conservadors tradicionalistes, Valeria Weyler i Josep Cotoner, Comte de Sallent.

L'oposició de tota la vida al maurisme eren els liberals, i més tard la conjunció entre aquests i els republicans, els regionalistes i els socialistes. El líder dels liberals de sempre era n'Alexandre Rosselló, que no va aconseguir mai una aliança amb l'esquerra fins que va arribar en Joan March que, essent ja un home ric i de tots coneguts com a contrabandista i especulador immobiliari, va fer-se amb el control del partit liberal, va pactar amb les regionalistes i amb els socialistes, per finalment desbancar el poder maurista i establir un altre tipus de clientelisme que li donaria totes les victòries electorals fins al febrer de 36.

Aquesta aliança va ser possible perquè regionalistes com Guillem Forteza, intel·lectuals com Gabriel Alomar, sindicalistes com Llorenç Bisbal o socialistes com Alexandre Jaume, varen creure que Joan March era una oportunitat de canvi del capitalisme liberal que no volia pactar amb els sindicats. Una força nova en la direcció que ells anhelaven. L'aliança va durar fins que va arribar la Segona República. Aquesta va intentar fer fora del joc polític a Joan March però no va poder.

Alexandre Jaume era un d'aquests polítics rars a la ciutat. Provenint de la tradició de famílies d'"indianos" que s'havien enriquit a l'emigració, va establir-se a Palma per fer negocis industrials amb la seva família, però la seva vena cultural i humanista, el va dur a la necessitat d'una visió econòmica més justa i igualitària i amb una solidaritat amb els moviments obrers. Va passar d'una certa relació empresarial i amistat amb en Joan March, ja que foren socis durant un breu període de la fàbrica la Roqueta, a una estreta amistat amb en Llorenç Bisbal i a ser el primer diputat socialista per Mallorca el 1931. El seu compromís, tan especial i tan diferent, el va dur a la tomba, segurament en una de les morts més socràtiques, valentes i dignes de la història de Palma.

Construcció del Frontón Balear. 1934. Arxiu Vila. Publicada a "Palma 1931-1936" de Xavier del Hoyo i Arnau Company.

En canvi, Joan March liderava una altra forma d'entendre l'economia, una economia que fins a principis de segle havia estat extensa però marginada: la del contraban del tabac, la parcel·lació immobiliària, l'especulació amb béns de primera necessitat i la corrupció política, però que en les seves mans aquesta economia es va fer gran i va pesar el suficient per aconseguir un poder polític hegemònic.

L'economia de Palma del primer terç de segle no gravitava tota entorn dels

negocis de Joan March, sinó cap al fenomen del turisme mundial, negoci en el qual March no invertí mai a Mallorca. Palma era la capital d'Espanya en turisme internacional. L'any 1934 arribaven a Palma 88.000 turistes internacionals, mentre que a la resta d'Espanya ho feren 190.000. L'entrada de turistes a Palma era el 46% dels que visitaven Espanya. Per fer-nos una idea de la importància d'aquestes xifres, l'any 2017 el turisme a Mallorca era el 14% del total del turisme a tota Espanya.

La població i les institucions públiques i privades estaven tan sensibilitzades sobre la importància del turisme i el seu creixement, que a causa dels decrets del 1934 inspirats per Franco, hi va haver un vertader front en contra de la limitació del negoci turístic. Aquella manifestació liderada per Darder, va ser segurament la primera politització del turisme, politització que d'un altre signe, tornarem a trobar en els anys de la democràcia quan Mallorca i Palma es converteixen a poc a poc en un monocultiu turístic.

El primer terç de segle de la ciutat es recordarà també per les inacabables lluites obreres que reclamaven unes condicions laborals dignes i un reconeixement del moviment sindical. Un moviment que estava vinculat al sindicalisme espanyol molt influenciat per la revolució russa i el creixement internacional dels partits socialistes i comunistes. En totes aquestes lluites no faltava la discussió i la divisió interna dins el mateix moviment obrer, protagonitzat pels socialistes, comunistes i anarquistes, en sintonia amb la resta d'Espanya i d'Europa. Malgrat aquestes baralles internes dels treballadors, una persona, Llorenç Bisbal, destacava sempre i era mereixedor de la confiança de tots, per la seva integritat i pel seu exemple com a persona sacrificada per la causa. La ciutat ho va reconèixer quan va ser escollit el primer Batle de la República.

Mentre la batalla política prenia la forma de dos grans blocs socials que acabarien enfrontant-se a les eleccions del 36, la ciutat va anar fent un caramull de projectes, edificacions, infraestructures i serveis que hem relatat al llarg del recorregut. Això era possible perquè - malgrat les diferències - hi havia un gran consens sobre aspectes clau del projecte de Ciutat. La majoria de la gent veia molt bé que s'esbuquessin les murades i que les fàbriques anessin fora de la ciutat. Veia molt bé que s'edificuessin hotels i que el Terreno fos una nova part important de la ciutat. Estava molt interessada en el turisme i creia en aquesta nova forma d'economia.

L'higienisme social tenia una gran ascendència sobre el públic. L'anhel per una vida més sana i de més qualitat era un moviment cultural liderat pels metges, que va tenir una gran influència i que va aconseguir moltes realitzacions pràctiques, augmentant l'esperança de vida de la població i l'educació de tots. Sens dubte, el lideratge d'aquest moviment en les obres públiques municipals va acabar sent d'en Emili Darder.

Portal de l'Almudaina. Foto Fons Rul-lan. ASIM.

El macroprojecte de tomar les murades s'havia complert amb la darrera part del Baluard d'en Chacón a 1934. Però les expectatives posades sobre el creixement de l'Eixample no havien estat satisfetes, i les obres que s'hi feren no agradaven als ciutadans, com bé manifestà més tard Gabriel Alomar, a 1950 ens deia:

«el triste resultado es este Ensanche de Palma, anodino, polvoriento, inhumano, sin carácter, sin espíritu, el más ingrato, tal vez, entre los ensanches de todas las ciudades del mundo» Pàg 19.

Pot-ser el projecte de la Ciutat Nova estava viciat des de la seva concepció. Possiblement el projecte que seguia el model de Barcelona d'en Cerdà – presumptament d'en Garcia Farias – i que va perdre el concurs el 1902, hagués estat més d'acord amb les noves demandes de la burgesia. Aquesta, no va respondre davant l'oferta de construir a l'Eixample, ja que era tot un “món nou”, i va optar per fer més inversions immobiliàries als llocs on eren més segures: Centre Històric, Santa Catalina i el Terreno. Mes tard, als anys 30, quan va veure que el turisme creixia per la costa, va iniciar inversions en els llocs més atractius de la Badia de Palma, les primeres pedres dels que serien mes tard els centres del turisme de masses: Des de S'Arenal a Santa Ponça.

Fins al 1932 que és l'any en què mor, Gaspar Bennazar havia estat l'arquitecte més prolífic i amb més capacitat per adaptar-se a les demandes dels seus clients, tant pels edificis d'habitatges privats de persones riques de la nova burgesia, com projectes de la nova economia turística i d'oci. Encara que no tan vistosa, la seva tasca en l'obra pública va ser mot rellevant, sobretot la gestió de l'esbucament de la murada.

Altres arquitectes que també varen deixar una petjada a la ciutat, feren fei-

na al costat o paral·lelament a Gaspar Bennazar, com Jaume Alenyar i Francesc Roca i Guillem Reynes. Els més joves empengueren altres camins i de vegades s'enfrontaven a ell, com és el cas de Guillem Forteza. Enfrontament no exempt de política, ja que Bennazar estava alineat amb el maurisme i Forteza va vincular-se amb el regionalisme i després amb en **Joan March**.

A Ciutat, el regionalisme polític va deixar pas a l'autonomisme i a Catalunya es va intensificar el sentiment d'independència. L'associació per la Cultura de Mallorca va agrupar els elements intel·lectuals més vinculats a la cultura catalana i a la modernització de la ciutat. És curiós que el seu darrer president, Josep Sureda Blanes, fos un home de ciència, que entre molt altres mèrits tenia el d'haver dirigit la fàbrica d'adobs químics de Portopí, propietat de Joan March. En el terreny de la literatura, estaven agrupats en el que s'anomenà l'escola mallorquina, grup al qual es varen contraposar i enfrontar, d'una manera intensa, emotiva i política, els germans Miquel i Llorenç Villalonga.

Totes aquelles intenses i emotives bregues que es visqueren, sobretot els anys 30, tant de caràcter ideològic, com polític, econòmic i literari, segurament no haguessin produït les ferides que encara duren, si no hagués estallat a tota Espanya la Guerra Civil. La guerra va ser un autèntic desgavell social i econòmic i la mort definitiva del projecte modernitzador.

Després d'aquesta publicació de la segona part, començarem a treballar en la **tercera part** de la nostra biografia. Del 1936 al 1979, ens endinsarem dins la **ciutat franquista**, la que viu l'aïllament de la guerra fratricida, la postguerra, la guerra europea, els inicis del turisme de masses i la transició cap a la democràcia.

Annex

Nota important:

L'autor del text és el col·lectiu "Palma XXI". La persona que fa la revisió no té perquè coincidir totalment amb les idees que expressa l'autor.

Introducció: Del somni modernit- zador al malson de la Guerra Civil

Revisió: Tomeu Bestard

Va estudiar Filosofia i Lletres, especialitat d'Història de l'Art i des de 2002 exerceix la plaça de Cronista de Palma en l'Ajuntament. Des de 2006 escriu articles d'història en el Diario de Mallorca. També ha col·laborat en programes de ràdio i de televisió.

OBRES DE CONSULTA GENERAL

Cien Años. Ultima Hora. 1893-1993. Edita Hora Nova SA.

Diario de Mallorca. Palma Ciutat.

Dolç, Miquel, Palma a la Gran Enciclopèdia de Mallorca. Promallorca Edicions.S.L. 1995.

del Hoyo, X. i altres. Palma 1900- 1936. (4 toms). *L'evolució de la ciutat a través de la imatge. 2005-2013.*

Janer Manila, Gabriel. *La Ciutat de Palma.* Ajuntament de Palma 1979.

Janer, Maria de la Pau i Catany, Toni. *Palma de Mallorca.* Ed. Lunweg. Ajuntament de Palma. 2007.

Mas Quetglas, Joan. *Història de la Ciutat de Palma.* Editorial Moll. 1998.

Palma, recull gràfic 1860-1870. L'Abans. Editorial Efadós. 2011

Puig, Valentí. *Palma.* Ed. Destino.1989.

Sa Nostra. *Cien años de la historia de Baleares.* Edit. Salvat. 1982.

Serra, S. i altres. *Diccionari de partits polítics a les IB.* IEB

OBRES ESCRITES PER AUTORS DE L'ÈPOCA

Bennazar. *La reforma de Palma.* Arxiu de Palma.

Cases Lamolla. *El nuevo puerto de Palma.* 1937

Escalas Real, Jaume. *Guia ilustrada de Mallorca.* 1933

Escalas Real, Jaume. *Aquella Ciudad de Palma.* 1954.

Ensenyat Alemany. *El ayuntamiento de Palma y la municipalitat de servicios.* 1920

Ferra Perelló, Bartomeu. *Ciutat ha seixanta anys.* Miquel Font Editor 1996.

Forteza Oia. *L'esdevinidor de la nostra ciutat. Urbanisme minim.* 1934.

Forteza, Guillem. *L'art de construir les ciutats i la reforma de Palma.* Amengual i Muntaner, 1921

Forteza, Guillem. *La urbanització de Palma 1930*

Montaner, Pilar. *Memòries.* Ajuntament de Palma. 2010.

Pol, A. *Recuerdos de Palma.* Editorial Mallorquina, Palma, 1957.

Pons Fàbregues, Benito. *La bandera de la ciudad de Mallorca.* Est. Tip. de F. Soler Prats, Palma, 1907.

Rusiñol, Santiago. *La illa de la calma.*

URBANISME I ARQUITECTURA

Guillem Rosselló i altres. *I Centenari de l'Enderrocament de les Murades de Palma:* 1902-2002. Palma: Ajuntament de Palma. Serveis d'Arxius i Biblioteques, 2004.

Bennazar, Gaspar. *Contractació Municipal Actes del Ple 1901.* Pgs: 158, 254,303,338

Bibiloni, Gabriel. *Els carrers de Palma. Toponímia i patrimoni de la ciutat.* Palma: GB, 2012.

Cabellos, Manuel. *La Platja de Palma. Evolució històrica i planejament urbà.* Ajuntament de Palma. Ed. Documenta Balear.

Cantarellas, Catalina. *Pedro de Alcántara Peña, maestro de obras militares. 1823-1906.* Ed. Col·legi d'Arquitectes.1984.

Especial Ultima hora. *El derribo de las murallas. Biblioteca Fundació March.*

El derribo de las murallas de palma. Extracto al mudaina 10, 11, 12 y 13 de Agosto de 1902 .

Ferrà i Martorell, Miquel. *El Call de Palma.* Palma: Miquel Font, 2004.

Ferrà i Martorell, Miquel. *Palma i l'Islam.* Palma: Miquel Font, 2006.

Fernández Legido, Roberto. *Possessions de Palma: història i arquitectura del terme de la ciutat.* Palma de Mallorca: J.J de Olañeta, DL 2007

Fullana, Pere. *El bisbe arquitecte.* Publicacions Catedral de Mallorca.2015

Gambús, Mercè i Fullana, Pere (coords). *Campins i Gaudí.* Publicacions Catedral de Mallorca. 2015

Historia del Arrabal de Santa Catalina. Fotos antigues de Mallorca.

Ladaira, Dolores. *El centro historico de Palma.* Pryeo. Coab.

Ladaria, Dolores. *El ensanche de Palma: planteamiento del tema, problemática, construcción y valoración de un nuevo espacio urbano, 1868-1927.* Palma: Ajuntament de Palma, 1992.

Llabrés i altres. *Gaudí a la Catedral de Mallorca.* Edit. Triangle Postals. 2005

Mayol, Jaume. *L'arquitectura escolar de Guillem Forteza Pinya.* Ed. Lleonard Munaner 2011.

Pla Calvet 1902. Memoria al COAB

Quetglas, Josep. *Les arquitectures de la Casa del Poble de Palma.* 1918-1924. Ed. Associació d'Idees. 2015

Reynes, Guillem i Reynes i Muntaner, Guillem. *Un estudiant d'arquitectura retrobat*. Edicions Documenta Balear. 2015

Seguí, Miquel. *La arquitectura modernista en Baleares*. Ed. Caixa d'Estalvis. 1975

Seguí, Miquel. *Propuestas urbanísticas de Gaspar Bennazar*. [pdf on-line]

Seguí, Miquel. *Plantamientos teóricos y realización práctica del Plan Calvet*.

Terrasa, Xavier. *El patrimonio desaparecido de Palma*. Madrid: Tempora, 2012.

Terrasa, Xavier. *Ayer y hoy de su patrimonio*. Flashback Ediciones. Madrid, 2012.

Tous, Melià, Juan. *Palma a través de la cartografía (1596-1902)*. Palma: Ajuntament de Palma, 2002.

Villalonga, J. i Fernandez, R. *El terme de Palma. Evolució de la propietat i l'espai*. Volum I.

Zaforteza y Musoles, Diego. *La ciudad de Mallorca: ensayo histórico-toponímico*. Ed. Facsímil.

HISTÒRIA I VIDA QUOTIDIANA

Barceló Crespí, Barceló. *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1989.

Bestard, Bartomeu. *Cròniques de Palma*. Ajuntament de Palma. Servei de Cultura, 2011.

Bibiloni Rotger, Jordi. *Palma, història del tramvia elèctric*.

Bosch i altres. *Festa i cerimònia a Palma*. Ajuntament de Palma. Serveis d'Arxius i Biblioteques, Palma, 2003

Herranz, A. i Muntaner, A.. *Santa Catalina, Imatges d'ahir*. Miquel Font Editor. 2005.

Fills il·lustres de Palma. Ajuntament de Palma: Diari de Balears: PromoMallorca, Palma, 2008.

Itinerarios históricos en las Islas Baleares: 36 rutas culturales clasificadas a lo largo de 8 épocas históricas y más de un centenar de itinerarios. (Inclou: "Palma romana", "Palma gòtica", "Palma renacentista", "Patios barrocos de Palma", "Palma modernista" i "La Guerra Civil en Palma"). Palma: Editora Balear, 2009.

Lucena i altres. *Palma Architecture Guide*. Col·legi Arquitectes. 1999.

Llompard Roca, Miquel. Can Weyler. *Quaderns d'Arca n°6*.

Mas Quetglas, Joan. *Palma amb bicicleta. 7 rutes pel centre històric, la badia i les rodalies*. Mallorca: Documenta Balear, 2004. *Palma Ciclista: semanario de sport [revista]*. 1898-1902. Palma: Tipogràfica B. Rotger.

Mesquida, Biel. *Mallorquins a Barcelona*. Ajunt. de Barcelona. 1980.

Pau Cateura i altres. *La Ciutat de Mallorca, 750*

anys de govern municipal. Cicle de conferències. Ajuntament de Servei d'Arxius i Biblioteques, Palma, 2000.

Peiró, Ignacio. *El mundo erudito de Gabriel Llabrés Qintana*. Ajuntament de Palma 1992.

Ripoll, Luis. *Palma la ciudad de Mallorca*. Editorial: Imp. Mossen Alcover, Palma de Mallorca, 1946

Roca Buades, Ignasi. *La ciutat dels records (Palma 1852-1943)*. Mallorca: Miquel Font, 2006.

Rossello Bordoy. *Els Hostalets d'en Canyelles, un vell barri de Ciutat. Quaderns d'Arca n°7*.

Salas Fuster, Antoni. Palma ahir, Palma avui. Mallorca: Moll, 2008.

Seguí, M. i Morata, J. *Las repercusiones del movimiento de la Ciudad jardín en Mallorca. Quaderns d'Arca n°3*

Valero, Gaspar. *Itineraris pel centre històric de Palma*. Ajuntament de Palma, Palma, 1992.

Valero, Gaspar. *Palma fora porta: itineraris pel terme del municipi de Palma*. Ajuntament de Palma, Palma, 2007.

Vidal Alcover, Jaume. *Passejades per ciutat*. Ajuntament de Palma, Palma, 1993.

LITERATURA I ART

Aguiló, Josep Maria. *Crónicas tristes de la ciudad de Palma*. Mallorca: Roig i Montserrat, 2004.

Aldeguer, Daniel. *El arte del vidrio en Mallorca y los Gordiola*. Ed. Vidrieras Gordiola, 2001.

Brotons, Mª Magdalena. *Esculturas de Palma*. Ed. El Far de les Crestes. 2000

Ferrà i Martorell, Miquel. *Palma vista pels escriptors*. Palma de Mallorca: Miquel Font, 2007.

Ferrà i Martorell, Miquel. *Palma vista pels escriptors*. Miquel Font Editor. 2007.

Garrido, Carlos. *Palma íntima*. Ajuntament de Palma. Edit. J.J. de Olañeta.

Janer Manila, Gabriel coord.. *Els escriptors balears i la seva producció en català*. Govern Balear. 1986

Julià, Lluïssa. Maria Antonia Salvà. Ajuntament de Palma. 2008.

Nadal, Antoni. *Literatura Obrerista a Mallorca. 1900-1936*. Ajuntament de Palma, 1993.

Oliver, Miquel dels Sants. *La Ciutat de Mallorca*. Mallorca: Moll, 1987.

Pardo, Josep M^a et. Alt. Antoni Gelabert. *Catàleg raonat*. Sa Nostra.

Pla, Xavier (ed). *El món d'ahir de Joan Estelrich*. Universitat de València. 2015

Peñarrubia Marquès, Isabel. Pilar Montaner i Maturana. Ajuntament de Palma 2006.

Rubi, Pilar. *Arquitectura modernista a Palma*. Editor Lleonard Muntaner. 2015

Soldevilla, Llorenç. Joan Alcover i Miquel Cosa i Llobera. Classicisme i Modernitat. Generalitat de Catalunya i Govern Balears. 2005.

Valero, Gaspar. Palma, ciutat de poesia. Ajuntament de Palma, Palma, 1999.

Valero, Gaspar. *Passejada per les llegendes de Palma: itineraris pels mites, les llegendes, les curiositats, les anècdotes i els detalls de la Ciutat de Mallorca*. Mallorca: Moll, 2005.

Vélez, Lea. La cirujana de Palma. Barcelona: Ediciones B, Grupo Zeta, 2014.

Verdaguer, Mario. La ciudad desvanecida. Palma de Mallorca: Guillermo Canals, 2013.

Verdaguer, Mario. La isla de oro. Palma de Mallorca: Cort, 1985.

Villalonga, Llorenç. Mort de Dama.

Villalonga, Miquel. Miss Giacomini.

POLÍTICA I SOCIETAT

Alexandre Font, Jaume. Impresiones de un constituyente Edita Lleonard Muntaner. 2011

Alexandre Font, Jaume. Alexandre Jaume Rosselló. Edita Lleonard Muntaner. 2011

Company, Arnau. Emili Darder Cànoves. Ajuntament de Palma, 2008.

Ferrer, Pere. Joan March. Edit. Zeta. 2010.

Ferrer, Pere. Joan March. Els inicis d'un imperi financer. Cort. 2000.

Gabriel P, i altres. Cronologia de Mallorca 1930.39. Randa n° 4. 1976.

Garriga, Ramón. Joan March i su tiempo. Editorial Planeta. 1976.

Gracia Alonso, Francisco. El sueño de una generación. Universitat de Barcelona 2006.

La història i les històries d'Emaya. EMAYA. 2008

Marimon, Antoni. Les eleccions del bloc assembleista: un intent frustrat de democratitzar l'Ajuntament de Palma. Randa 77.

Massot i Muntaner, Josep. La república i la Guerra Civil a Mallorca. Randa. Curial Barcelona 1976.

Mir, Gregori. Correspondència de Joan Mascaró. Editorial Moll. 1998.

Oliver. El caso Maura. Edita Lleonard 1998.

Pascual, Aina coord.. De la beneficiència a l'estat del benestar. Consell de Mallorca 2011.

Pascual, Aina i Llabrés, Jaume. Dones i èpoques. Catàleg d'exposició. Govern Balear. 1995

Rituals i obrers i avalots estudiantils a Mallorca. 1890-1980.

Serra, Antoni. Gabriel Alomar. Ajuntament de Palma. 1984.

Palma a 1900. La revolució social i demogràfica del segle XX

Revisió: Maria Lluïsa Dubon Petrus

Doctora en Geografia per la UIB, novembre de 1999 (Llicenciada l'any 1982). L'Activitat professional ha estat realitzada des de l'Administració Autonòmica, fonamentalment dins el camp de la demografia i de l'estadística. També ha estat Diputada del Parlament de les Illes Balears i Consellera Delegada d'Urbanisme, Ordenació del Territori i Medi Ambient en el Consell Insular de Menorca i després de Territori en el Consell de Mallorca. Ha obtingut diversos premis, com el Cinquè Premi d'Investigació Cultural "Francesc de Borja Moll" 1991 i el Premi Ullastre 2004, per la seva contribució al Pla Territorial Insular de Menorca.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Memòria de informació i anàlisi del PGOU.

Ajuntament de palma

http://pmi.palmademallorca.es/pgou2012_informacio/es/PG12_MEM_INF/INF_VOL%2006_TIT%2008-09.pdf

La población de España. INE. FLORENCIO ZOIDO NARANJO i altres.

http://www.ine.es/ss/Satellite?L=es_ES&c=INEPublicacion_C&cid=1259924959283&p=1254735110672&pagename=ProductosYServicios%2FPYS-Layout&param1=PYSDetalleGratis

Observatori Municipal de Palma (Benestar Social). Dades del Padró Municipal de l'Ajuntament de Palma.

La historia a través de los censos.

http://www.ine.es/censos2011/censos2011_historia.pdf.

Ibestat. *Població per municipi, districte de residència, sexe y gran grup d'edat*.

http://ibestat.caib.es/ibestat/estadistiques/c516a0cc-fd5e-48d5-8983-e8c8ee17a7b0/c86f062a-a1ce-4027-a6ce-780f1377734c/es/pad_t1c7_16.px

Palma a 1900. La vida quotidiana a Ciutat

Revisió: Lucia Garau Alemany

Llicenciada en Geografia e Història i en Documentació per la Universitat de Barcelona. Ha participat a diversos projectes culturals i en la redacció i documentació per a diverses publicacions i exposicions, de les quals destaca el llibre *Las raíces de Palma: los mil primeros años de la construcción de una ciudad: de la colonia romana a la medina musulmana* de Carlos García Delgado, el catàleg i exposició *Jo, l'Arxiduc*, comisariada per la escriptora Carme Riera i la participació al *Inventario, catalogación y preservación del fons bibliogràfic patrimonial contingut a la Biblioteca Pública de Palma*. (2010)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Oliver, Manuel. *Vida en societat i en religió a: Palma, recull gràfic 1860-1870*. L'Abans. Editorial Efados. 2011.

Alemany Llovera, Joan. *Els grans ports de les Illes Balears*. 2001. APIB.

Cien Años. *Ultima Hora*. 1893-1993. Edita Hora Nova SA.

Emaya. *La història i les històries d'EMAYA*. 2008.

del Hoyo, Xavier i altres. *Palma 1900- 1936*. (4 toms). *L'evolució de la ciutat a través de la imatge*. 2005-2013.

La relació íntima entre Palma i Barcelona a 1900

Revisió: Roman Piña Homs

Roman Piña Homs. Llicenciat (1960) i doctorat (1977) en Dret per la Universitat de Barcelona. Fou catedràtic d'Història del Dret a la Universitat de les Illes Balears. Autor de nombrosos llibres i director de moltes investigacions en història, especialment referent a les institucions de la Corona d'Aragó. El 2015 se li va concedir la Medalla d'or de la CAIB. Actualment es president de la Real Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics, Genealògics y Heràldics.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Mesquida Biel. *Mallorquins a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona. 1980.

Montaner Pilar. *Memòries*. Ajuntament de Palma. 2010.

Huertas J.Mª i Jaume Fabre. *Barcelona, memòria d'un Segle*. Edita Ajuntament de Barcelona. 2001.

López Guallar, Marina. *Cerdà Barcelona. La primera metròpoli*. 1853-1897. MUHBA. 2010

Gambús M i Fullana P. Coords. Campins i Gaudí. *Col·lecció Seu de Mallorca*. 2015.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Nota biogràfica sobre Mariano Fuster:

https://es.wikipedia.org/wiki/Mariano_Fuster_y_Fuster

Sobre la Casa Fuster, a El País. Una casa con mucha historia.

http://elpais.com/diario/2000/05/25/catalunya/959216867_850215.html

Blog sobre la pintura a Mallorca a fins del XIX i principis del XX.

<http://pinturamallorca.blogspot.com.es/>

Nota biogràfica d'Antoni Noguera:

https://ca.wikipedia.org/wiki/Antoni_Noguera_Balaguer

Quadre de Rossinyol a Palma:

<https://www.facebook.com/fotosantiguasdemallorca/photos/a.342554909120576.78361.190648064311262/1578632888846099/?type=1&theater>

Palma toma les murades i neix la ciutat nova

Revisió: Dolores Ladaria Bañares

Llicenciada en Història per la Universitat de Barcelona. Doctora en Geografia per la UIB el 1986, amb el Tema L'Eixample de Palma, premi Ciutat de Palma. Catedràtica d'Institut on ha impartit classes de Ciències Socials, Història de l'art i Geografia. Té publicat els llibres: *El ensanche de Palma*; *El Melià de Mar*, un Cordech en Mallorca; *Del Círculo Mallorquín a Parlament de les Illes Balears* (1990). Ha col·laborat amb el Col·legi d'Arquitectes, el diari *Última hora* i *Televisió Espanyola*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

María Barceló i Crespi. *Murada i vida quotidiana*. Estudis baleàrics, ISSN 0212-3703.

Escartín, J. Mª. (2001), *La ciutat amuntegada. Indústria del calçat, desenvolupament urbà i condicions de vida en la Palma contemporània (1840-1940)*. Palma de Mallorca, Documenta Balear.

Estada, Eusebio. *La ciudad de Palma. Su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche*. J-Tous Editor. 1892

García (2003), Prólogo a la obra de Estada, E. *La ciudad de Palma (facsimil)*, Palma, Govern de les Illes Balears.

Narch Noguera, J. *L'enderrocament de les murades de Palma un triomf de l'higienisme mallorquí*. Congrés d'Història de la medicina catalana. Vol 1. Pollença, 2002.

Ladaira M.D.. *El centro historico de Palma*. Coab.

Ladaira M.D. *El Ensanche de Palma*. 1868-1927. Ajut. Palma.

Tous Joan: *Las murallas de Palma durante la era moderna. I centenari de l'Endorracament de les Murades de Palma 1902-2002*, l'Ajuntament de Palma.

Verdaguer Màrius. *La ciutat esvaïda. Mallorca*: Editorial el Moll. 1983. Primera Edició.

Estudis Baleàrics, núm. 70/71. *Les murades de Palma. Miscel·lània*. Diversos autors

El turisme s'enlaira a Ciutat, de la mà del Modernisme

Revisió: Miquela Forteza Oliver

Doctora en Història de l'Art per la UIB (2005), amb la tesi: "La xilografia en Mallorca a través de suscol·lecciones. La Impremta Guasp (1576-1958)". La seva línia investigadora individual deriva, de la susdita tesi, donant motiu a la publicació de llibres, articles i comunicacions a congressos, centrades al món de les arts gràfiques, especialment en qüestions d'índole històrica, estilística i iconogràfica. La seva aportació a l'últim projecte s'ha centrat bàsicament en la documentació i anàlisi de la recepció històrica de la reforma modernista de la Catedral de Mallorca des de la perspectiva del turisme cultural. És professora del Departament d'Història de l'UIB.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Amengual, Bartolomé. *La Industria de los forasteros (1903)*. Impres a Amengual i Montaner.

Barceló i Pons, Bartomeu. *Història del turisme a Mallorca*. Treballs de la Societat Catalana de Geografia – Núm. 50 – Vol. XV

Cirer Costa, Joan Carles. *De cuando el paquete turístico constituía un elemento de innovación turística*. Revista Pasos. Vol. 7 Nº3 pàgs. 407- 414. 2009 Escuela Universitaria de Turismo de Ibiza (España)

Dels Sants Oliver, Miquel. *Cosecha periodística. Recull d'articles a l'Almudaina*. Imp. Amengual y Muntaner, Palma: 1891.

Lucena, Martin et. Al. *Guia de Arquitectura de Palma*. Col·legi Arquitectes de Balears.

Pons i Pons, Damià. *El paper de Miquel dels Sants Oliver en el procés de modernització de la Mallorca d'entre dos segles*.

VV.AA. *Pasado y Presente del Gran Hotel*. Edita Fundación la Caixa. 1993.

Vives Reus, Antonio. *Historia del fomento del turismo de Mallorca (1905-2005)*. Editorial Fomento Turismo Mallorca. 2005

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Foment del Turisme de Mallorca
<http://www.fomentmallorca.org/>

Gran Hotel (Palma de Mallorca)
[https://es.wikipedia.org/wiki/Gran_Hotel_\(Palma_de_Mallorca\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Gran_Hotel_(Palma_de_Mallorca))

El Gran Hotel de Palma
<http://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com.es/2011/03/el-grand-hotel-de-palma.html>.

Societat d'Atracció de Forasters
https://ca.wikipedia.org/wiki/Societat_d%27Atracci%C3%B3_de_Forasters

De la Industria de los forasteros (I) <https://jdiaz474.wordpress.com/2016/08/17/de-la-industria-de-los-forasteros-i/>

Los comienzos del Grand Hotel de Palma <http://fabian.baleaerweb.net/post/121266>

Gaspar Bennazar lidera la revolució arquitectònica i urbanística de Palma

Revisió: Pere Rabassa

Arquitecte (1971), Escola de Barcelona. Professor de composició i projectes a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona (1972-1979). Premis als concursos: Parc de la Mar, Plaça Institut, Parc Bit i altres. Premi Ciutat de Palma "Guillem Sagrera" (2003). Premi a la trajectòria professional, Col·legi d'Arquitectes (2014). Projectes i obres de reforma i rehabilitació a edificis BIC i catalogats: La Llonja, Museu de Mallorca, s'Escorxador, Col·legi d'Arquitectes (Ca la Torre), Col·legi de Notaris, Sant Bonaventura (Llucmajor), La Fortalesa i altres.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aleñar Jaume: *Anteproyecto de Reforma de Palma*. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner. Palma

Bennazar Maribel Gaspar Bennazar Moner. Toms I i II. 2017. Edició de M. Bennazar. Cabellos Manuel. *La Platja de Palma*. Edicions Documenta Balear. 2016.

Lucena Martin, et alt. *Guia d'arquitectura de Palma*. 1999. Col·legi Arquitectes.

Reynés Guillem. *Un estudiant d'arquitectura retrobat*. Documenta Balear. 2015.

Seguí Miquel. *PROPUESTAS URBANÍSTICAS DE GASPAR BENNAZAR*. http://ibdigital.uib.cat/greenstone/collect/bsalArticles/index/assoc/BSAL_198/1v38p475.dir/BSAL_1981v38p475.pdf

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Evoluciones de los planes urbanísticos <http://www.diariodemallorca.es/palma/2013/03/24/intentando-modernizar-palma-plan-ribas-piera/834643.html>

Mosaic, Documental sobre Bennazar http://arquitectobennazar.es/Aquitecto_Bennazar/Mapas.html

Blog sobre el Teatre Liric <http://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com.es/2011/05/el-antiguo-teatro-lirico-de-palma.html>

Sobre Miquel Ferrà <https://ultimahora.es/vips/quien-es-quien/2010/09/25/1462/francesc-llado-miquel-ferra-fue-una-persona-extremadamente-civica.html>

Sobre Lluís Nicolau d'Oliver <http://opinion.informador.com.mx/>

Rotonda/2012/07/27/homenaje-a-palma-guillen/

Sobre la zona del Born als anys 20 <http://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com.es/2012/07/la-plaza-de-la-reina-y-el-paseo-del.html>

Palma es recupera de la crisi de Cuba i la ciutat industrial avança

Revisió: Ramon Molina de Déu

Doctor en Economia, és Professor de la UIB en el departament d'Economia Aplicada. Ha publicat un llibre com a autor i nou en autoria compartida. S'ha especialitzat en la història industrial de Mallorca.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alemanya Joan. *Els grans ports de les Balears*. APB.2001

Bibiloni Jordi. *Història del tramvia elèctric*.

Escartín Joana Maria. *La ciutat amuntegada. Indústria del calçat, desenvolupament urbà i condicions de vida en la Palma contemporània (1840-1940)*. Edicions Documenta Balear. Palma de Mallorca, 2001, 398 pp. Ferrer Pere. Juan March. Edit. Zeta. 2008.

Gabriel Pere. *El moviment obrer a Mallorca*. Editorial Lavinia. Barcelona 1973

Manera Carlos. *Las cajas de ahorro y el crecimiento económico en Baleares 1880-2001*. UIB

Molina Ramon y Antonia Morey. UIB. *Ferrocarril, transformaciones económicas y especulación urbanística: la Ciudad de Palma 1870-1940*. IV Congreso de Historia Universitaria. 2006.

Molina Ramon. UIB *Coste del trabajo y coste de la vida como condicionantes del desarrollo industrial*. Mallorca (1850-1936)

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Sobre la Expo de 1910: <http://fabian.baleaerweb.net/post/121285>

Sobre el túnel de la Plaça d'Espanya fins la murada i el port: <http://www.trensdemallorca.com/FFCCMallorca/port/port-presentacio.htm>

Sobre la història dels tramvies: <http://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com.es/2011/04/historia-de-los-tranvias-de-palma.html>

Sobre la Isleña Marítima: <http://vidamaritima.com/2007/07/la-islena-maritima-y-los-cisnes-del-mediterraneo/>

Sobre Joan March: <http://www.fideus.com/Marc%20h%20-%20memoria%20-%202001.htm>

Campins modernitza l'església i la Setmana Tràgica la fa recular

Revisió: Pere Fullana Puigserver

Doctor en Geografia i Història, per la Universitat de les Illes Balears (1991), llicenciat en Història de l'Església, per la Pontificia Universitat Gregoriana de Roma i diplomad en Arxivística, en l'Arxiu Secret del Vaticà. Ha estat director de la Gran Enciclopèdia de Mallorca (1992-2002), ha fet incursions temporals en món de la gestió pública com a director general de Relacions Institucionals i de Presidència del Govern (1999-2003) i del Consell de Mallorca (2007-2011). La seva recerca s'ha centrat en la història social, cultural i religiosa dels segles XIX i XX, temàtica sobre la qual ha publicat diverses obres. És professor d'Història de l'Educació Social en la UIB, director de l'Arxiu Capítular de Mallorca i director de la Revista Lluc.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alomar Gabriel. *La pena de muerte*. Editorial Vértice. Barcelona

Bengoechea Soledad. Coord. *Barcelona i la Setmana Tràgica, 1909*. Arrels i conseqüències. MUHBA. Ajuntament de Barcelona. 2012.

Bisbal Llorenç. *Guerra a la Guerra*. Article en el Obrero Balear d 1909, citat a al llibre de Pere Gabriel.

Fullana Pere. *Antoni Maura y el maurisme a Mallorca*. (1853-1925) Palma: Lleonard Muntaner, Editor.

Gabriel Pere. *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial-Lavinia 1973.

Oliver M.S. *El Caso Maura*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1998.

Massot i Munaner Josep. *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*. Barcelona: Curial, 1976.

Peñarrubia Isabel. *Mallorca davant el centralisme*. Barcelona: Editorial Curial. 1980.

Gambús Mercè, Coord. *Campins i Gaudí*:

la reforma de la Seu de Mallorca i la seva implementació en el monument (1903-1947). Capítol Catedral de Mallorca, 2015. ISBN 978-84-608-3849-4.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Ortega sobre Maura <https://dedona.wordpress.com/2015/05/30/vieja-y-nueva-politica-conferencia-de-jose-ortega-y-gasset-mayo-de-1914-teatro-de-la-comedia-madrid/>

Marimon Antoni. El cost electoral de la Setmana Tràgica. <https://dbalears.cat/opinio/2009/08/18/20735/el-cost-electoral-de-la-setmana-tragica.html>

Merce Gambús, conferència sobre Gaudí a la Seu. <https://www.youtube.com/watch?v=E3uLcNn2UwY>

Joan March entra a Ciutat

Revisió: Pere Ferrer Guasp

Historiador, biògraf de Joan March i la seva època. Ha escrit diversos llibres sobre Joan March, així com ha realitzat nombroses entrevistes periodístiques sobre el tema.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Cabrera Mercedes, *Juan March (1880-1962)* (2011).

Ferrer Pere, *Joan March. L'home més misteriós del món* (2009).

Ferrer Pere, *Joan March. Els inicis d'un imperi financer*(1900-1924. Palma de Mallorca: Cort. 2000)

Gabriel Pere. *A L'ENTORN DE JOAN MARCH "EN VERGA"*. Memòria Civil, núm. 49, Balears, 7 desembre 1986.

Ginard D. Coordinador. *La casa del poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936*. Edit. Lleonard Muntaner 2016.

Marimon A, i Serra B. Eds. *Diccionari de partits polítics de les Illes Balears (1900-2008)*. Edita Lleonard Muntaner 2012.

Antoni Marimon, pàg. 163 a *La casa del poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936*. Edit. Lleonard Muntaner 2016.

Pla Josep. *Retrats de passaport*. Ed. Destino. Barcelona 1970.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Sobre la Transmediterrànea
<http://vidamaritima.com/2017/03/petroleos-porto-pi-el-buque-tanque-ophir-y-un-libro-extraordinario/>

<http://centenariotrasmediterranea.com/?lang=es>

Sobre Los cisnes del Mediterráneo
<http://vidamaritima.com/>

Manifest de Primo de Rivera
https://es.wikipedia.org/wiki/Dictadura_de_Primo_de_Rivera#El_golpe_de_Estado

Sobre Joan March
<http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20march%20-%20ordinas.htm>

Sobre l'índex històric dels Diputats
<http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/SDocum/ArchCon/SDHistoDipu/SDIndHistDip?>

Sobre la Casa del Poble
<http://studylib.es/doc/6224365/casa-del-pueblo-de-palma-de-mallorca>

<http://www.diariodemallorca.es/palma/2017/01/08/casa-pueblo-palma/1179265.html>

Joan March conquesta Ciutat

Revisió: Pere Ferrer Guasp

Historiador, biògraf de Joan March i la seva època. Ha escrit diversos llibres sobre Joan March, així com ha realitzat nombroses entrevistes periodístiques sobre el tema.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Cabrera Mercedes, *Juan March* (1880-1962) (2011).

Ferrer Pere, *Joan March. L'home més misteriós del món* (2009).

FERRER GUASP, Pere (2001). *Juan March: los inicios de un imperio financiero*, 1900-1924. Palma de Mallorca: Cort.

Gabriel Pere. *A L'ENTORN DE JOAN MARCH "EN VERGA"*. Memòria Civil, núm. 49, Balears, 7 desembre 1986.

Ginard D. Coordinador. *La casa del poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936*. Edit. Leonard Muntaner 2016.

Marimon A, i Serra B. Eds. *Diccionario de partidos políticos de les Illes Balears (1900-2008)*. Edita Leonard Muntaner.2012.

Antoni Maimon, pag 163 a *La casa del poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936*. Edit. Leonard Muntaner 2016.

Pla Josep. *Retrats de passaport*. Ed. Destino. Barcelona 1970.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Libro sobre la Transmediterrànea.
<http://vidamaritima.com/2017/03/petroleos-porto-pi-el-buque-tanque-ophir-y-un-libro-extraordinario/>

<http://centenariotrasmediterranea.com/?lang=es>

Sobre Los cisnes del Mediterraneo":
<http://vidamaritima.com/>

Manifest de Primo
https://es.wikipedia.org/wiki/Dictadura_de_Primo_de_Rivera#El_golpe_de_Estado

Sobre Joan March.
<http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20march%20-%20ordinas.htm>

Sobre l'índex històric dels Diputats
<http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/SDocum/ArchCon/SDHistoDipu/SDIndHistDip?>

Sobre la Casa del Poble.
<http://studylib.es/doc/6224365/casa-del-pueblo-de-palma-de-mallorca>
<http://www.diariodemallorca.es/palma/2017/01/08/casa-pueblo-palma/1179265.html>

Sobre El dia.
[https://es.wikipedia.org/wiki/El_D%C3%ADa_\(Mallorca\)](https://es.wikipedia.org/wiki/El_D%C3%ADa_(Mallorca))

· Biografia resumida de Jordi Marti: https://ca.wikipedia.org/wiki/Foch_y_Fum

· Documental de 45 minuts sobre el mascle Ros:
<https://www.youtube.com/watch?v=d9MLNkuChso>

Guillem Forteza lidera el regionalisme

Revisió: Jaume Mayol Amengual

Revisa el text, Jaume Mayol Amengual. Doctor en Arquitectura amb la tesi doctoral L'arquitectura escolar de Guillem Forteza. Ha participat en diferents universitats nacionals i internacionals: ETSAV i La Salle (Catalunya), IE School (Madrid), Cornell School of Architecture (Nova York), Accademia di Architettura di Mendrisio (Suïssa), UCD a Dublín (Irlanda). Dirigeix l'estudi TED'A arquitectes, des del que realitza projectes i pels que ha rebut alguns premis. A nivell local destacaria el premi a la millor vivenda familiar, tant en l'edició 2011-2013 com en l'edició 2014-2016. La seva obra ha estat exposada en diferents ciutats d'arreu: Barcelona, Madrid, Lisboa, Berlín, etc. L'any passat varen formar part del Pavelló Espanyol de la Biennal de Venècia, el qual va rebre el Lleó d'Or.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Lucena Marti et. Alt.. *Palma Guia d'arquitectura*. COAIB 1999.

Forteza Guillem. *Els nostres renaixentistes i la política d'un segle a Mallorca*. Revista La nostra terra. 1933-34, volum 4. Institut d'Estudis Balearics i El Gall editor. 2009.

Forteza Guillem. *L'esdevenidor de la nostra ciutat. La nostra terra*. Revista 1933-34, volum 4. Institut d'Estudis Balearics i El Gall editor. 2009.

Forteza Guillem. *Pel ressorgiment polític de Mallorca*. 1931. Edició d'Hora Nova pel Consell de Mallorca. 2006.

Gabriel Pere. *El moviment obrer a Mallorca*. Curial-Lavinia. 1973. Barcelona.

Llull Anselm. *El Mallorquinisme polític 1840-1936*. Volum 2. Del regionalisme al nacionalisme. Edicions catalanes de París. 1975

Mayol Jaume. *L'arquitectura escolar de Guillem Forteza Pinya*. Edita Leonard Muntaner i Institut d'Estudis Balearics. 2011

Moner Catalina i Pons Jordi. *Gabriel Alomar*. 2017. Institut d'Estudis Balearics.

Pla Xavier (ed). *El mon d'ahir de Joan Estelrich*. Universitat de València. 2015

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Marimon Antoni. El cost electoral de la Setmana Tràgica:
<http://dbalears.cat/actualitat/>

Opini%C3%83%C2%B3/el-cost-electoral-de-la-setmana-tragica.html. 2009.

Petita Biografia de Guillem Forteza:
<http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20forteza%20-%20guillem.htm>

Sobre el "mascle ros":
https://ca.wikipedia.org/wiki/Foch_y_Fum

Juan de Saridakis:
https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Saridakis

Palma lluita per un benestar social de nivell europeu

Revisió: Pere Salas Vives

Doctor en Història Contemporània. Professor associat del departament d'Història de la Universitat de les Illes Balears. Ha estudiat aspectes relacionats amb el poder, l'administració local i la salut pública a l'època contemporània. Entre les seves publicacions destaquen: Guillem Cifre de Colonya. Un sant que no anava a missa, El Gall editor 1999; "Llibertat i/o dret a la vida. El resguard sanitari durant el primer liberalisme" publicat Història Social; La lluita per la vida. Administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923) Gall Editor, 2014, conjuntament amb Isabel Moll, Joana M. Pujadas-Mora i Eva Canaleta. També ha estudiat l'època actual amb una extensa obra titulada Història de Pollença. Segle XX. Sa Nostra-Ajuntament de Pollença, 2011. El seu darrer treball és Clara Hammerl, una dona de paraula, 2016.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

MOLL BLANES, I. SALAS VIVES, P. PUJADAS MORA, J. M. et al. (2014): *La lluita per la vida*. Administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923), Pollença, Gall Editor.

Mir Roser y Maria del Carmen Fernández. *"Sanidad Municipal. Fondo archivístico Benet Pons y Fàbregues: 1714-1930* Ayuntamiento de Palma".

Pujadas-Mora Joana Maria. *Reforma sanitaria y movimiento peuricultor en la lucha contra la mortalidad infantil en la Ciudad de Palma de Mallorca (siglos XIX y XX)*. Centre d'Estudis Demogràfics – Universitat Autònoma de Barcelona.

Salas Pere. *La beneficència i l'assistència social a Mallorca en el marc de l'Estat liberal (1820-1930)*. A *"De la beneficència a l'estat del benestar"*.

Història dels serveis socials a Mallorca. Coordinat per Aina Pascual. Editat pel Consell de Mallorca. Departament de Benestar Social. IMAS. 2010.

Verdaguer Mario. *La ciudad desvanecida.* Guillermo Canals Editor. Palma 2013.

REFÈRENCIES EN PÀGINES WEB

Esperanza de vida:
https://politica.elpais.com/politica/2015/02/26/actualidad/1424969363_446948.html

Vaga general:
https://es.wikipedia.org/wiki/Huelga_de_La_Canadiense

Patronat Obrer:
<http://www.patronatobrer.com/historia.html>

Esperanza de vida en España a lo largo del siglo xx
https://w3.grupobbva.com/TLFU/dat/DT_2006_11.pdf

En Mallorca: Dialnet-La avanzada transición demográfica en Mallorca

Gripe Española:
<https://www.anfrix.com/2007/11/la-gripe-espanola-de-1918-la-peor-pandemia-de-todos-los-tiempos/>

Llibre sobre Història dels Serveis Socials a Mallorca:

<http://diari.uib.es/arxiu/Presentacion-del-libro-CD-De-la-beneficiencia-a.cid203193>

Miquel Mas. Llums de tardor:
<http://www.diariodemarratxi.com/el-escritor-marratxiner-miquel-mas-ferra-presenta-su-ultima-novela-llums-de-tardor/>

La fiesta del Pedal:
http://tools.yoolib.com/video/index.php?user=memoirefilmiquedusud&filemedia_id=719&background=ffffff&pdf_type=external&url_css=&menu_left_visible=&menu_left_type=&search=&lang=ca&url_return=http%3A%2F%2Fwww.memoirefilmiquedusud.eu%2Fcollection%2F313-ca-la-fiesta-del-pedal%2F%3Fn%3D10%26lang%3Dca&sid=nm5n8qmvlid3vf55jepscmv5m5&fullscreen=1

Velòdrom el Tirador:
<http://www.cihefe.es/cuadernosdefutbol/2017/01/el-veloz-sport-balear-decano-del-futbol-balear/>

La dona i la vida social a la ciutat dels anys 20

Revisió: Joana Maria Escartín

Revisa el text Joana Maria Escartín, Doctora en Història Econòmica. Professora Titular d'Universitat d'Història i Institucions econòmiques a la UIB (1996-2010). Ha investigat i publicat nombrosos articles i llibres en torn el desenvolupament econòmic, la dona en el mercat de treball, processos d'emigració, condicions de vida i història industrial (segles XIX i XX). És Premi Ciutat de Palma d'Investigació 1992.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AGUILÓ, Mariano (1903): *Importancia de las casacauna*, Tip. de Felipe Guap, Palma.

BATLLE i PRATS, Dolores (1875): *“La madre de familia. Algunas ideas sueltas sobre la misma”*, El Magisterio Balear, nº 33, pp. 1-3.

Bibiloni Gabriel. *Els carrers de Palma*. Editat per GB. 2012

BOSCH FIOL, Esperança, FERRER PÉREZ, Victòria A. (1997): *El model de dona a la Secció Femenina. Implantació a les Illes Balears (1939-1975)*, Universitat de les Illes Balears, Palma.

BOSCH FIOL, Esperança, FERRER PÉREZ, Victòria A. i RIERA Teresa, comp.: *Una ciència no androcèntrica. Reflexions multidisciplinars*, Universitat de les Illes Balears, Palma, pp. 11-26.

BOSCH, Matías (1879): *“Las escuelas de Palma”* en: *Almanaque Balear para el año 1880*, Establecimiento Tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma, pp. 165-170.

BOSCH, Matías (1882): *“La primera enseñanza”* en: *Almanaque Balear para el año 1883*, Establecimiento Tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma, pp. 186-190.

CANUT, María Luisa i AMORÓS, José Luis (2000): *Maestras y Libros (1850-1912)*. La primera Normal femenina de Baleares, Universitat de les Illes Balears/Institut Menorquí d'Estudis, Palma.

CAÑELLAS, Paula A. (1915): *La cultura y la mujer*, Imp. José Tous, Palma.

CAPÓ VALLS DE PADRINAS, Juan (1909): *“La mujer”*, El Magisterio Balear, pp. 354-355.

CASANOVA, Julián (1991): *La historia social y los historiadores*, Ed. Crítica, Barcelona.

COLOM, Antoni J. (1977): *“Educació i cultura a la Mallorca del segle XIX. L'Institut Balear”*, en: AA.DD.: *L'Educació a Mallorca (Aproximació històrica)*,

Editorial Moll, Palma, pp. 39-63.

COLOM, Antoni J. (2016). *“La renovació educativa a Mallorca. 1880-1936”*. Editat per Lleopard Muntaner. Palma.

DE MIGUEL, Domingo (1880): *“Apuntes para una Memoria sobre la importancia y necesidad de la educación de la mujer, su fomento y propagación con las luces del siglo II”*, El Magisterio Balear, nº 49, pp. 1-3.

GALMÉS, Salvador (1987), *La dida i altres narracions*, Editorial Moll, Palma.

GARAU y ESTRANY, Nadal (1914): *Cartilla cívica moral para señoritas, La Esperanza, Bassa Ramon i altres. L'ensenyament, panoràmica educativa entre 1890 i 1975*. Palma, recull gràfic. L'Abans. Ajuntament de Palma.

GINARD, David. *“Aurora Picornell. De la història al símbol”*. 2016.

GRAÑA ZAPATA, Isabel. *“Maria Mayol i el Foment de Cultura de la Dona”*. Edicions Documenta Balear. 2008

PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume (coord.). *“Dones i èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears”*. Palma: J. J. de Olañeta. (1999) Palma

ROIG, Mª Antònia (2007): *“La primera escola normal femenina estatal de les Balears (1913-1931)”*. Tesi doctoral.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Roig Mª Antònia. Anàlisi d'un fracàs: l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona. UIB.
<http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/view/223024>.

Miquel Porcel el pedagog que fa un viatge a Europa a 1890.
<http://www.mecd.gob.es/dctm/revista-de-educacion/doi/361144.pdf?documentId=0901e72b-811d3cf0>

Treball de la Dona
<https://books.google.es/books?id=nXK5OKj-QQalC&pg=PA47&lpg=PA47&dq=el+trabajo+de+la+mujer+en+Palma+de+Mallorca+en+el+siglo>

Escola Infantil Paula Torres, Carrer d'Amer 53.
http://ibdigital.uib.cat/greenstone/collect/premsaForanaMallorca/index/assoc/Miramar_1991_mes.dir/Miramar_1991_mes01_02_03_n0006.pdf

Maria Mut i Mandilego.
https://ca.wikipedia.org/wiki/Maria_Mut_Mandilego

Rosa Roig, o l'esperança esvaïda:
http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/pissarra/index/assoc/Pissarra_2004_n0/117_p035.dir/Pissarra_2004_n0117_p035.pdf

La dona i el treball a la ciutat dels anys 20

Revisió: Joana Maria Escartín

Revisa el text Joana Maria Escartín, Doctora en Història Econòmica. Professora Titular d'Universitat d'Història i Institucions econòmiques a la UIB (1996-2010). Ha investigat i publicat nombrosos articles i llibres en torn el desenvolupament econòmic, la dona en el mercat de treball, processos d'emigració, condicions de vida i història industrial (segles XIX i XX). És Premi Ciutat de Palma d'Investigació 1992.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALBERTÍ, Antònia i MOREY, Antònia (1986): *“El funcionamiento d'una possessió mallorquina en el primer terç del segle XIX: Son Vivot del Puig d'Inca”*, Randa, nº20, pp. 5-45.

ESCARTÍN BISBAL Joana Maria. *El quefer ocult. El mercat de treball de la dona a la Mallorca contemporània (1870-1940)*. Edicions Documenta Balear. 2001

ESCARTÍN BISBAL, Joana Maria (2000): *La Ciutat amuntegada. Indústria del calçat, desenvolupament urbà i condicions de vida de la classe treballadora a la Palma contemporània, 1840-1940*, Documenta Balear edicions, Palma.

GELABERT CANO, Antonio (1883): *Memoria de las clases obreras*, Imprenta de Juan Colomar.

GELABERT, M. i altres (1900): *L'obra de palma. Cistelles, graneres i cordats*, Sa Nostra/Conselleria de Comerç i Indústria del Govern Balear, Palma.

GENOVARD, Bàrbara (1989): *Tall de Dones, Institut d'Estudis Balearics*, Palma, en concret, pp. 106-118.

MANERA, Carles: *Las islas del calzado: historia económica del sector en Baleares* (1200-2000)

Pascual, Aina; Llabrés, Jaume (coord.). *Dones a les Illes: treball, esplai i ensenyament*. (1895-1945). Palma: Impremta Politécnica. (1997)

SARASÚA, Carmen (1994): *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*, Editorial Siglo XXI, Madrid.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Roig Mª Antonia. Anàlisi d'un fracàs: l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona. UIB.
<http://www.raco.cat/index.php/EducacioHistoria/article/view/223024>.

Miquel Porcel el pedagog que fa un viatge a Europa a 1890.

<http://www.mecd.gob.es/dctm/revista-de-educacion/doi/361144.pdf?documentId=0901e72b811d3cf0>

Treball de la Dona

<https://books.google.es/books?id=nXK5OKj-QQaIC&pg=PA47&lpg=PA47&dq=el+trabajo+de+la+mujer+en+Palma+de+Mallorca+en+el+siglo>

Escola Infantil Paula Torres, Carrer d'Amer 53.
http://ibdigital.uib.cat/greenstone/collect/premsaForanaMallorca/index/assoc/Miramar_1991_mes.dir/Miramar_1991_mes01_02_03_n0006.pdf

María Mut i Mandilego.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Maria_Mut_Mandilego

Joan March guanya la batalla política

Revisió: Pere Ferrer Guasp

Historiador, biògraf de Joan March i la seva època. Ha escrit diversos llibres sobre Joan March, així com ha realitzat nombroses entrevistes periodístiques sobre el tema.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

CABRERA, Mercedes (2011). *"Juan March (1880-1962)"*.

FERRER GUASP, Pere (2009). *"Joan March. L'home més misteriós del món"*.

FERRER GUASP, Pere (2001). *"Juan March: los inicios de un imperio financiero, 1900-1924"*. Palma de Mallorca: Cort.

GABRIEL, Pere (1986). *A l'entorn de Joan March "en Verga"*. Memòria Civil, núm. 49, Balears, 7 desembre 1986.

GINARD, D. (2016). Coordinador. *"La casa del poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936"*. Edit. Leonard Muntaner.

MARIMON, A. i SERRA, B. (2012) Eds. *"Diccionari de partits polítics de les Illes Balears (1900-2008)"*. Edita Leonard Muntaner.

MAIMON, Antoni (2016). pag 163 a *"La casa del poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936"*. Edit. Leonard Muntaner.

PLA, Josep (1970). *Retrats de passaport*. Ed. Destino. Barcelona.

VILLALONGA, J. i FERNÁNDEZ, R. (2016). *El terme de Palma. Evolució de la propietat i l'espai*. Volum I.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Libro sobre la Transmediterránea.
<http://vidamaritima.com/2017/03/petroleos-porto-pi-el-buque-tanque-ophir-y-un-libro-extraordinario/>

<http://centenariotrasmediterranea.com/?lang=es>

Sobre Los cisnes del Mediterraneo":

<http://vidamaritima.com/>

Manifest de Primo:

https://es.wikipedia.org/wiki/Dictadura_de_Primo_de_Rivera#El_golpe_de_Estado

Sobre Joan March:

<http://www.fideus.com/biografiesF%20-%20march%20-%20ordinas.htm>

Sobre l'index històric dels Diputats:

<http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/SDocum/ArchCon/SDHistoDipu/SDIndHistDip?>

Sobre la Casa del Poble.

<http://studylib.es/doc/6224365/casa-del-pueblo-de-palma-de-mallorca>

<http://www.diariodemallorca.es/palma/2017/01/08/casa-pueblo-palma/1179265.html>

Sobre El dia:

[https://es.wikipedia.org/wiki/El_D%C3%ADa_\(Mallorca\)](https://es.wikipedia.org/wiki/El_D%C3%ADa_(Mallorca))

Pere Gabriel sobre March:

<http://www.fideus.com/Marc%20h%20-%20memoria%20-%202001.htm>

La dictadura de Primo de Rivera també arriba a Palma

Revisió: Pep Vilchez Carreras

Josep María de Vilchez Carreras (Pep Vilchez), Llicenciat en Història. A treballat al servei d'Arxius i Biblioteques de l'Ajuntament de Palma. Editor de <http://fideus.com> i del blog calaixos (<http://pep-vilchezcarreras.blogspot.com.es/>). Col·laboracions amb Diario de Mallorca, Última Hora i amb les revistes Unitat i l'Altra Mirada.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Cabrera, Mercedes; *Juan March (1880-1962)*. Marcial Pons Historia, Madrid, 2011

Del Hoyo X. i Comoany A. : *Palma 1920-1931 'evolució de la ciutat a través de la imatge'*. Institut d'Estudis Balearics. 2008.

Ferrer Guasp, Pere. Joan March. *L'home més misteriós del món Barcelona*, Ediciones B, 2008.

Gabriel Sirvent, Pere. *A l'entorn de Joan March "en Verga"*. Memoria Civil, núm. 49, Balears, 7 desembre 1986.

Ginard Ferón, David (Cord.); *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca 1900-1936*. Palma, Leonard Muntaner ed. 2016.

González Calleja, Eduardo; *La España de Primo de Rivera (La modernización autoritaria 1923-1930)*. Madrid, Alianza Editorial, 2005.

Marimon, Antoni i Riutort i Serra Busquets, Sebastià (Dirs.); *Diccionario de partits políticos de las Illes Balears (1900-2008)*. Palma, Leonard Muntaner ed. 2012

Marimón, Antoni; *"Lucharemos con nuestras propias fuerzas". La participación dels socialistes en el comitè municipals de febrer de 1922 a Palma*. A Ginard Ferón, David (Cord.) *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca*. Palma, Leonard Muntaner ed. 2017

Quetglas, Josep. *Les arquitectures de la Casa del Poble de Palma*. 1918-1924, Associació d'Idees, 2015

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Dictadura de Primo de Rivera a les Balears
https://ca.wikipedia.org/wiki/Dictadura_de_Primo_de_Rivera_a_les_Balears

Biografia de Jaume Garcia Obrado
<https://www.fideus.com/biografiesF%20-%20garcias%20-%20jaume.htm>
<http://www.fideus.com/obrero%20balear%20-%20jaume%20garcia.htm>

Inauguració de la Casa del Poble – Entrevista – Gran Fiesta Obrera
<http://www.fideus.com/casa%20del%20poble%20-%201924%20-%20granfiestaobrero%20-%20EL%20DIA.htm>

Gabriel Alomar a la inauguració de la Casa del Poble

<http://www.fideus.com/casa%20del%20poble%20-%201924%20-%20granfiestaobrero%20-%20EL%20DIA.htm>

Esbucament de la Casa del Poble
<http://www.diariodemallorca.es/palma/2011/01/19/casa-pueblo-venta/637670.html>

Nebot d'Emili Darder

<https://ultimahora.es/vips/quien-es-quien/2010/02/27/366/josep-darder-emili-darder-tenia-una-curiocidad-intelectual-insaciable.html>

Pere Gabriel sobre Joan March
<http://www.fideus.com/Marc%20h%20-%20memoria%20-%202001.htm>

119 intel·lectuals castellans en defensa del català
<http://www.pressreader.com/spain/la-vanguardia/20150625/282501477277393>

Sobre Joan March i Caubet.

<http://www.canverga.com/recuerdoperenne/bunyola.pdf>

La ciutat turística pren forma

Revisió: Xavier Terrasa García

Llicenciat en Història i Postgrau en Didàctica del Patrimoni amb el treball "Itineraris didàctics pel Centre històric de Palma" per la Universitat de Barcelona. Ha estat assessor didàctic per National Trust a la vila romana de Chedworth (Regne Unit) i ha realitzat diverses tasques d'investigació històrica. És autor de diversos llibres sobre el patrimoni, entre els quals podem destacar "El patrimonio desaparecido de Palma". Treballa a ARCA com a gestor cultural.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alomar Gabriel. *Elements de caracterització urbanística a l'Eixample de Palma*. Revista La Nostra Terra, pàgs. 6-10. 1935. Edició facsímil 5. El Gall Editor.

Barceló Bartomeu. *Història del turisme a Mallorca*. Treballs de la Societat Catalana de Geografia – Núm. 50 – Vol. XV

Cabellos Manuel. *La Platja de Palma, evolució històrica i planejament urbà*. Edicions Documenta Balear. 2017

Dels Sants Oliver, Miquel, Cosecha periodística. *Recull d'articles a l'Almudaina*. Imprenta Amengual y Muntaner. Palma, 1891.

Diez Francisco. *Ciudad Jardín de Palma: Un nombre impropio para una urbanización en la costa de Mallorca a comienzos del siglo*.
http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/bsalArticles/archives/BSAL_198/8v44p307.dir/BSAL_1988v44p307.pdf

Roman Julia. *Genesis y desarrollo histórico de un barrio burgués del siglo XIX: del bosque real del Castillo de Bellver al barrio del Terreno de Palma*. En Los Lugares de la Historia pag 323. <https://drive.google.com/file/d/1YPgu-IZlIveTX2t2NMMDuKA4vWI3KkuJ/view>

Parietti Antoni. *El Turisme. El problema més gran i més urgent per Mallorca*. Revista La Nostra Terra, pàgs. 332-340. 1930. Edició facsimil 2. El Gall Editor.

Terrasa Xavier. *Així era el Terreno. Imatges d'ahir*. Editorial Illa edicions. 2017.

Villalonga J y Fernandez R. *El Terme de Palma. Evolució de la propietat i l'espai*. Volum I. Palma 2016

Vives Antoni. *El turisme, un fenomen social de la modernitat del segle XX. L'Abans*. Editorial Efdos. 2011.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Sobre Antoni Parietti.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Antoni_Parietti_Coll

Sobre el Terreno, pàgina de l'AVV.
<http://www.elterreno.info/articles/litoral.php>

Documental de 1931. Elaboració i exportació d'ensaimades del Forn de Sa Plaça a Barcelona.

Arxiu del So i l'imatge del Consell de Mallorca.
<http://www.memoirefilmiquedusud.eu/collection/320-ca-la-elaboracion-de-la-ensaimada-en-mallorca/?n=12&lang=ca>

Sobre Ferran Alzamora Gomà
http://possessionsdepalma.net/index.php?option=com_content&view=article&id=387&Itemid=15

L'arribada de la República a Ciutat

Revisió: Alexandre Font Jaume

Revisa el text Alexandre Font Jaume. Llicenciat en Dret i Doctor en Filologia Clàssica per la UB i catedràtic de llatí d'Institut. Està especialitzat en la presència de Roma i del món clàssic a Mallorca, sobre la qual ha publicat diversos llibres, com "Les Illes a les Fonts clàssiques" o "Una vila romana al Pla de Mallorca".

És nét d'Alexandre Jaume i el millor conegedor de la seva biografia.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Bagur i Mellinas, J. *Menorca endins: el debat estatutari en la Segona República espanyola*.

Col·lecció Petit Format. Institut Menorquí d'Estudis, 2013

Company A. Emili Darder Cantaves. *El darrer batle republicà de Palma*. Ajuntament de Palma. 2008.

Del Hoyo X. i Company A. : *Introducció de "Palma 1931-36. Evolució de la ciutat a través de la imatge."* Institut d'Estudis Balearics. 2005.

Font Alexandre. *Alexandre Jaume Rosselló. (1879-1937)*. Edita Lleonard Muntaner. 2011.

Jaume Alexandre. *Impresiones de un constituyente*. Editat per Lleonard Muntaner. Palma 2011.

Llull Anselm. *El mallorquinisme polític, 1840-1936*. Edicions catalanes de Paris. 1975.

Massot i Muntaner Josep. *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*. Biblioteca de Cultura Catalana. Ed. Curial. 1975.

Peñarubia Isabel. *El sufragi femení durant la Segona República*. XXV Jornades d'Estudis històrics Locals. Institut d'estudis balearics. 2006.

Santacreu J.M. *La Segona República. Solució democràtica a la crisi de l'Estat Liberal*. XXV Jornades d'Estudis històrics Locals. Institut d'estudis balearics. 2006.

Serra Sebastià. *De la dictadura de Primo de Rivera a la Segona República*. XXV Jornades d'Estudis històrics Locals. Institut d'estudis balearics. 2006.

Simó Guillem. *Notes per a una història del projecte d'Estatut d'Autonomia de les Illes de 1931*. A la revista Randa nº 3. Sobre la República i la Guerra Civil a Mallorca.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Sobre la proclamació de la República

<https://ultimahora.es/noticias/local/2011/04/14/37720/palma-la-segunda-capital-espanola-en-proclamar-en-1931-la-republica.html>

<http://www.diariodemallorca.es/palma/2015/02/01/burguesia-proclamacion-ii-republica-palma/995939.html>

Declaració del Rey davant la derrota electoral.
<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1931/04/17/003.htm>

Joel Bagur. Sobre la posició de Menorca en el 31.
<https://www.nuvol.com/entrevistes/joel-bagur-la-identitat-balear-ve-construida-des-del-govern-balear-i-els-seus-mitjans/>

Sobre Ignasi Ferretjans
http://www.fideus.com/ignasi_ferretjans_sanjuan%20-%20memoria.htm

Sobre Miquel Ferrà
<https://ultimahora.es/vips/quien-es->

https://ca.wikipedia.org/wiki/Miquel_Ferr%C3%A0_i_Juan

Sobre Emili Darder
http://www.fundacioemilidarder.cat/pagina.php?Cod_fam=1&Cod_sub=3

Sobre Bernat Jofre
https://ca.wikipedia.org/wiki/Bernat_Jofre_Roca

Palma immersa en la Segona República

Revisió: Arnau Company i Mates

Arnau Company i Mates (Sant Joan, 1964). Doctor en història contemporània i màster en Periodisme i Comunicació per la Universitat de les Illes Balears. Les línies d'investigació han estat la història dels mitjans de comunicació a les Illes Balears, especialment la premsa escrita, i el període de la Segona República i la Guerra Civil a Mallorca. És professor associat de l'àrea d'Història Contemporània de la UIB i professor d'Institut des del 2003. És coautor, amb Xavier del Hoyo, dels 4 llibres de fotografies comentades "Palma. L'evolució de la ciutat a través de la imatge" -editats per l'Institut d'Estudis Balearics- i d'una biografia del batle republicà de Palma, Emili Darder Cànaves.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CABRERA, Mercedes (2011). *"Juan March (1880-1962)"*

Cirer, Joan Carles. *Aproximación a la ideologia econòmica del General Franco a través de una entrevista mantenida en 1934*.

Company Arnau. Emili Darder Canaves. *El darrer batle republicà de Palma*. Ajuntament de Palma. 2008.

Company Arnau i Serra Sebastià, coordinació. *La Segona República*. XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, del 22 al 24 de novembre de 2006.

Company Arnau. *Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió*. IEB. Palma 2007.

Del Hoyo X. i Company A.: *Introducció de "Palma 1931-36. Evolució de la ciutat a través de la imatge."* Institut d'Estudis Balearics. 2005.

Font Alexandre. *Alexandre Jaume Rosselló. (1879-1937)*. Edita Lleonard Muntaner. 2011.

Llull Anselm. *El mallorquinisme polític, 1840-1936*. Edicions catalanes de Paris. 1975.

Massot i Muntaner Josep. *Església i Societat a la Mallorca del segle XX*. Biblioteca de Cultura Catalana. Ed. Curial. 1975.

Rosselló Pere. *Cultura i Literatura a Mallorca durant la Segona República*. XXV Jornades d'Estudis històrics Locals. Institut d'estudis balearics. 2006.

Santacreu J.M. *La Segona República. Solució democràtica a la crisi de l'Estat Liberal*. XXV Jornades d'Estudis històrics Locals. Institut d'estudis balearics. 2006.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

A l'entorn de Joan March.

<https://www.fideus.com/Marc%20h%20-%20memoria%20-%202001.htm>

Contra Joan March al Parlament espanyol
http://www.congreso.es/est_sesiones/ el dia 14 de juny de 1932.

Sobre la premsa republicana en Mallorca durante la Segunda República

Arnau Company Matas i Sebastià Serra Busquets
<https://idus.us.es/xmlui/bitstream/handle/11441/61290/Sebastia%20Serra%20y%20Arnau%20Company.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

La situació econòmica. 1931-36, segons Bartomeu Barceló.

<https://www.fideus.com/memoria%203%20-%20economia.htm>

La situació de la dona a Ciutat.

<http://www.iefc.cat/documentacio/galeria-la-mirada-dels-nostres-avis/pages/ACM-3-10-cast.php>

Sobre Miquel Ferrà

<https://ultimahora.es/vips/quien-es-quien/2010/09/25/1462/francesc-llado-miquel-ferra-fue-una-persona-extremadamente-civica.html>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Miquel_Ferr%C3%A0_i_Juan

Sobre Emili Darder

http://www.fundacioemilidarder.cat/pagina.php?Cod_fam=1&Cod_sub=3

Sobre Bernat Jofre

https://ca.wikipedia.org/wiki/Bernat_Jofre_Roca

Palma abans del cop d'Estat

Revisió: Joan Mas Quetglas

Joan Mas Quetglas va néixer a Establiments (Palma) el 1965. És autor dels assaigs *Història de la ciutat de Palma* (1998), *Els mallorquins de Franco* (2003), de la guia *Palma amb bicicleta* i de la novel·la *L'illa sense memòria* (2012), premi Vila de Lloseta.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CABRERA, Mercedes: *"Juan March (1880-1962)"*. Madrid: Marcial Pons, 2011

Capellà Toni: *"Palma 1930-1936. Residents, immigrants i refugiats"*. Escrit inèdit. 2017

Cirer, Joan Carles: *"Aproximación a la ideología económica del general Franco a través de una entrevista mantenida en 1934"*. HAOL, núm. 18 (Invierno, 2009), 105-115

Company, Arnau: *"Emili Darder Canaves. El darrer batle republicà de Palma"* Palma: Ajuntament de Palma, 2008.

Company, Arnau i Serra, Sebastià, coordinació: *"La Segona República"*. XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, del 22 al 24 de novembre de 2006 ;

Company, Arnau: *"Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió"*. Palma, IEB, 2007.

Del Hoyo, X. i Company, A.: Introducció de *"Palma 1931-36. Evolució de la ciutat a través de la imatge"*. Palma, IEB, 2005.

Ferrer, Pere: *"Joan March : el hombre más misterioso del mundo"*. Barcelona, Zeta, 2010

Font Jaume, Alexandre: *"Alexandre Jaume Rosselló. (1879-1937)"*. Palma: Lleonard Muntaner, 2011.

Ginard David: *"Aurora Picornell (1912-1937) : de la història al símbol"*. Palma, Documenta Balear, 2016.

Llull, Anselm: *"El mallorquinisme polític (1840-1936) : del regionalisme al nacionalisme"*. Edicions catalanes de Paris, 1975.

Marimon, Antoni: *Les eleccions del bloc assembleista*. Randa, número 77 pàgines 117-130.

Mas Quetglas, Joan: *"Història de la ciutat de Palma"*. Mallorca : Moll, 1998.

Mas Quetglas, Joan: *"Días de furia"*. Diario de Mallorca 9-07-2006

Massot i Muntaner, Josep: *"Església i Societat a la Mallorca del segle XX"*. Barcelona, Curial, 1977.

"Missatge als Mallorquins": La Nostra Terra, maig del 1936, pàg. 197

Oliver Araujo, Joan: *"Las elecciones del Frente Popular en Baleares"*. Palma". Cuadernos de la Facultad de Derecho núm. 13, 1986.

Payne, Stanley G.: *"El camino al 18 de julio : la erosión de la democracia en España (diciembre de 1935-julio de 1936)"*. Madrid: Espasa, 2016.

Peñarrubia i Marquès, Isabel: *"Moviment feminista i sufragi a Mallorca (segle XX)"*. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears, núm. 57. Palma, Documenta Balear, 2008.

Rosselló, Pere: *"Cultura i Literatura a Mallorca durant la Segona República"*. XXV jornades d'estudis històrics locals. Palma: IEB, 2006.

Santacreu, J.M. *"La Segona República. Solució democràtica a la crisi de l'Estat liberal"*. XXV jornades d'estudis històrics locals. Palma: IEB, 2006.

Valles, M.: *"Churchill preparó en Mallorca la guerra secreta contra Hitler"*. Diari de Mallorca, 21-01-2018.

REFERÈNCIES EN PÀGINES WEB

Sobre l'entorn de Joan March.

<https://www.fideus.com/Marc%20h%20-%20memoria%20-%2001.htm>

Contra Joan March al Parlament espanyol
http://www.congreso.es/est_sesiones/ el dia 14 de juny de 1932.

Sobre el personatge de Joan March

<http://www.canverga.com/elpersonaje.pdf>

Sobre la premsa republicana en Mallorca durante la Segunda República

Arnau Company Matas i Sebastià Serra Busquets
<https://idus.us.es/xmlui/bitstream/handle/11441/61290/Sebastia%20Serra%20y%20Arnau%20Company.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

La situació econòmica. 1931-36, segons Bartomeu Barceló.

<https://www.fideus.com/memoria%203%20-%20economia.htm>

La situació de la dona a Ciutat.

<http://www.iefc.cat/documentacio/galeria-la-mirada-dels-nostres-avis/pages/ACM-3-10-cast.php>

Sobre Miquel Ferrà

<https://ultimahora.es/vips/quien-es-quien/2010/09/25/1462/francesc-llado-miquel-ferra-fue-una-persona-extremadamente-civica.html>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Miquel_Ferr%C3%A0_i_Juan

Sobre Emili Darder

http://www.fundacioemilidarder.cat/pagina.php?Cod_fam=1&Cod_sub=3

https://ca.wikipedia.org/wiki/Bernat_Jofre_Roca

Sobre Bernat Jofre

https://ca.wikipedia.org/wiki/Bernat_Jofre_Roca

Sobre la Revolució d'Octubre del 34

https://es.wikipedia.org/wiki/Revoluci%C3%B3n_de_1934

Les dones entren en política. Aurora Picornell i Maria Plaza

http://www.dbd.cat/fitxa_biografies.php?id=290

PALMA XXI

PALMA XXI és una entitat ciutadana sense ànim de lucre, independent i oberta. Un observatori sobre el passat, el present i el futur de la ciutat des del qual reflexionar i dissenyar el futur de Palma.

Un dels projectes que realitza la nostra entitat és La Biografia de Palma. Un llibre col·lectiu amb la col·laboració dels millors especialistes sobre la història de la nostra Ciutat, obert a la participació de tots els palmesans.

Ara presentam la segona part, la ciutat moderna, de 1900 a 1936.

Consulta aquest llibre a la nostra pàgina web www.palmaxxi.com

INICIATIVES XXI

